

**T.C
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET VE İŞLETMECİLİK ANABİLİM
DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ
ÜLKELERİ ARASINDAKİ ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARET
ÜZERİNE ETKİSİ: İMALAT SANAYİ ÖRNEĞİ**

Çağla Rahşan Altun

Zonguldak 2021

**T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET VE İŞLETMECİLİK ANABİLİM
DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ
ÜLKELERİ ARASINDAKİ ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARET
ÜZERİNE ETKİSİ: İMALAT SANAYİ ÖRNEĞİ**

**Hazırlayan
Çağla Rahşan Altun**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Feride Öztürk**

Zonguldak 2021

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davrandığımı taahhüt ederim.

... / ... / 2021

Çağla Rahşan ALTUN

T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Anabilim Dalında 175282118006 öğrenci numaralı Çağla Rahşan ALTUN' un hazırladığı “**Gümrük Birliği’nin Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkeleri Arasındaki Endüstri-İç Ticaret Üzerine Etkisi: İmalat Sanayi Örneği**” konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 15/01/2021 Cuma günü saat 11:00’de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezinin onayına OYBİRLİĞİYLE/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

Başkan _____

Prof.Dr. Feride ÖZTÜRK (Danışman)

Üye _____

Doç. Dr. Ozan BÜYÜKYILMAZ

Üye _____

Dr. Öğr. Üyesi Aykut ŞARKGÜNEŞİ

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../2021

Prof. Dr. Ertuğrul YILDIRIM
Enstitü Müdürü

ÖZET

Kurum	: ZBEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Anabilim Dalı
Tez Başlığı	: Gümrük Birliği'nin Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkeleri Arasındaki Endüstri-İçi Ticaret Üzerine Etkisi: İmalat Sanayi Örneği
Tez Yazarı	: Çağla Rahşan Altun
Tez Danışman	: Prof. Dr. Feride Öztürk
Tez Türü, Yılı	: Yüksek Lisans Tezi, 2021
Sayfa Adedi	: 117

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin AB-15 ülkeleri ile gerçekleşen endüstri-içi ticaretinde gümrük birliğinin etkisi olup olmadığını analiz etmektir. Çalışmada Türkiye ve AB-15 ülkeleri arasındaki imalat sanayi ürünlerinde endüstri-içi ticaret değerleri gümrük birliği öncesi dönem için (1980-1995) ve gümrük birliği sonrası dönem için (1996-2018) Standart Grubel-Lloyd endeksi ile hesaplanmıştır. Grubel-Lloyd endeksi sonuçları gümrük birliği öncesi dönemde 0, 72 olan endüstri-içi ticaret değerinin gümrük birliği sonrasında 0, 84 değerine çıktığını göstermektedir. Dolayısıyla, Türkiye ve AB arasındaki gümrük birliğinin endüstri-içi ticareti arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Endüstri-içi Ticaret, Endüstriler arası Ticaret, Grubel- Lloyd Endeksi, Gümrük Birliği, Avrupa Birliği

ABSTRACT

Institution : ZBEU Institute of Social Sciences, International Trade and Business
Title : The Effects Of Customs Union On The Intra-Industry Trade Between Turkey and The European Union: The Case Of Manufacturing Industry
Author : Çağla Rahşan Altun
Adviser : Prof.Dr. Feride Öztürk
Type of Thesis, Year : MSc.Thesis, 2021
Total Number of Pages : 117

The purpose of this study is to analyze the effect of customs union on intra-industry trade between Turkey and EU-15. In this study, the intra-industry trade values for the manufacturing sector between Turkey and the EU-15 for the period before the customs union (1980-1995) and for the period after the customs union (1996-2018) were calculated by the Standard Grubel-Lloyd index. The Grubel-Lloyd index indicated that the intra-industry trade value which was 0.72 before the customs union, increased to 0.84 after the customs union. Thus, intra-industry trade increased between Turkey and EU as a result of the customs union.

Keywords: Intra-Industry Trade, Inter Industry Trade, Grubel- Lloyd Index, Customs Union, European Union

ÖN SÖZ

Literatürde aynı endüstriye ait benzer ürünlerin iki yönlü -eşanlı ihracat ve ithalatı- olarak tanımlanan endüstri-içi ticaret ile ekonomik entegrasyonlar arasında pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğu belirtilmektedir. Yapılan ampirik çalışmalar da bu görüşü desteklemektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışmanın amacı entegrasyon aşamalarından biri olan gümrük birliğinin endüstri-içi ticaret üzerindeki etkisini analiz etmektir.

Bu tezin yazım sürecinde deneyim ve bilgisiyle beni yönlendiren, çalışmalarım boyunca desteğini esirgemeyen değerli tez danışmanım Prof. Dr. Feride Öztürk' e en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca hayatımın her aşamasında bana verdikleri sonsuz sevgi ve destekleri sayesinde bugünlere gelmemi sağlayan canım annem Kıymet Altun'a, babam Durmuş Altun'a, ablam Çağrı Altun' a ve ağabeyim Onur Altun' a teşekkür ederim. İyi ki varsınız.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
GRAFİKLER LİSTESİ	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ	xv
GİRİŞ	1
1. EKONOMİK ENTEGRASYON: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	4
1.1. Ekonomik Entegrasyon Kavramsal Çerçeve.....	4
1.1.1. Aşamalarına Göre Ekonomik Entegrasyon Çeşitleri.....	5
1.1.1.1. Tercihli Ticaret Anlaşması.....	6
1.1.1.2. Serbest Ticaret Alanı	7
1.1.1.3. Gümrük Birliği.....	8
1.1.1.4. Ortak Pazar	8
1.1.1.5. Ekonomik ve Parasal Birlik	9
1.1.1.6. Tam Ekonomik Birlik	9
1.2. Gümrük Birlikleri Teorisi	9
1.2.1. Gümrük Birliğinin Ekonomik Etkileri.....	10
1.2.1.1. Gümrük Birliğinin Statik Etkileri	11
1.2.1.1.1. Üretim Etkisi	11
1.2.1.1.2. Tüketim Etkisi.....	12
1.2.1.1.3. Ticaret Hadleri Üzerine Etkisi	13
1.2.1.2. Gümrük Birliğinin Dinamik Etkileri.....	16
1.2.1.2.1. Ölçek Ekonomileri Etkisi	16
1.2.1.2.2. Rekabet Etkisi	17
1.2.1.2.3. Teknolojik Gelişim Etkisi	17
1.2.1.2.4. Sermaye Oluşumu ve Yatırım Üzerindeki Etkisi.....	18
1.3. Yeni Gümrük Birliği Teorisi ve Etkileri	18
1.4. Türkiye-AB Tarihsel Süreci	21

2. ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARET: KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE	23
2.1. Dış Ticaret Teorileri	23
2.1.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi	24
2.1.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi	24
2.1.3. Faktör Donatımı Teorisi (H-O Teorisi)	25
2.2. Yeni Dış Ticaret Teorileri	26
2.3. EİT ve EAT: Kavramsal Çerçeve	27
2.4. EİT: Teorik Çerçeve.....	30
2.4.1. Tam Rekabet Piyasasında EİT’i Açıklayan Teorik Modeller	31
2.4.1.1. Falvey (1981) Modeli	31
2.4.1.2. Falvey ve Kierzkowski (1987) Modeli	32
2.4.2. Monopolcü Rekabet Piyasasında EİT’i Açıklayan Teorik Modeller ...	33
2.4.2.1. Krugman (1979) Modeli	33
2.4.2.2. Krugman (1980) Modeli	35
2.4.2.3. Lancaster (1980) Modeli.....	36
2.4.2.4. Helpman (1981) Modeli	37
2.4.3. Oligopol Piyasasında EİT’i Açıklayan Teorik Modeller.....	39
2.4.3.1. Brander (1981) Modeli	39
2.4.3.2. Brander ve Krugman (1983) Modeli	40
2.4.3.3. Shaked ve Sutton (1984) Modeli	41
2.4.3.4. Eaton ve Kierzkowski (1984) Modeli.....	42
3. ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARET: BELİRLEYİCİLERİ VE ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ.....	43
3.1. EİT’in Belirleyicileri.....	43
3.1.1. Ülkeye Özgü Belirleyiciler	44
3.1.1.1. Ülkelerin Gelişmişlik Düzeyleri	44
3.1.1.2. Ülkelerin Piyasa Büyüklükleri.....	45
3.1.1.3. Ülkeler Arasındaki Uzaklık	46
3.1.1.4. Ülkeler Arasındaki Ortak Sınırlar	47
3.1.1.5. Ekonomik Entegrasyona Katılım.....	47
3.1.1.6. Ülkeler Arasındaki Ticaret Dengesizlikleri	49
3.1.1.7. Ülkeler Arasındaki Ticaret Eğilimi (Dışa Açıklık).....	49
3.1.1.8. Ülkeler Arasındaki Ticaret Engelleri	50
3.1.2. Endüstriye Özgü Belirleyiciler	50

3.1.2.1. Ürün Farklılaştırılması	51
3.1.2.2. Piyasa Yapısı	51
3.1.2.3. Ölçek Ekonomileri	52
3.1.2.4. Teknoloji Düzeyi	53
3.1.2.5. Doğrudan Yabancı Yatırımlar	53
3.2. EİT'in Ölçülmesinde Kullanılan Endeksler	54
3.2.1. Verdoorn Endeksi	54
3.2.2. Michaely Endeksi	55
3.2.3. Kojima Endeksi	55
3.2.4. Balassa Endeksi	56
3.2.5. Grubel-Llyod (G-L) Endeksi	56
3.2.5.1. Ağırlıklandırılmış G-L Endeksi	57
3.2.5.2. Düzeltilmiş G-L Endeksi	58
3.2.5.3. Ayrıntılı Sınıflandırılmış G-L Endeksi	59
3.2.6. Aquino Endeksi	59
3.2.7. Bergstrand Endeksi	61
3.2.8. Greenaway- Milner Endeksi	61
3.2.9. Hamilton-Kniest Endeksi	62
3.2.10. Brülhart Endeksi	63
4. GÜMRÜK BİRLİĞİ ÖNCESİ VE SONRASI TÜRKİYE VE AB-15 ARASINDAKİ ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARET DÜZEYİNİN ÖLÇÜLMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ	65
4.1. EİT ile İlgili Ampirik Çalışmalar	65
4.1.1. Yabancı Ülke Grupları ile İlgili Çalışmalar	65
4.1.2. Türkiye ile İlgili Çalışmalar	67
4.2. Veri Seti ve Metodoloji	72
4.2.1. Veri Seti	73
4.2.2. Metodoloji	73
4.3. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye ve AB-15 İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi	74
4.4. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye ve AB-15 İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi	75
4.5. Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Türkiye ve AB-15 Arasındaki İmalat Sanayi EİT'in Ülke Bazında Değerlendirilmesi	77

4.5.1. Türkiye ve Almanya İmalat Sanayi EİT' in Değerlendirilmesi	80
4.5.2. Türkiye ve Avusturya İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi	81
4.5.3. Türkiye ve Belçika-Lüksemburg İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi	83
4.5.4. Türkiye ve Danimarka İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi	84
4.5.5. Türkiye ve Finlandiya İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi	86
4.5.6. Türkiye ve Fransa İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi	87
4.5.7. Türkiye ve Hollanda İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi	89
4.5.8. Türkiye ve İngiltere İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi	90
4.5.9. Türkiye ve İrlanda İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi	92
4.5.10. Türkiye ve İspanya İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi	93
4.5.11. Türkiye ve İsveç İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi	95
4.5.12. Türkiye ve İtalya İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi	97
4.5.13. Türkiye ve Portekiz İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi	98
4.5.14. Türkiye ve Yunanistan İmalat Sanayi EİT' in Değerlendirilmesi	100
SONUÇ	102
KAYNAKÇA	106
ÖZ GEÇMİŞ	117

TABLULAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 3.1: EİT'in Belirleyicileri	44
Tablo 4.1: GB Öncesi Türkiye ve AB-15 İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve İmalat Sanayi EİT G-L Endeks Değerleri	75
Tablo 4.2: GB Sonrası Türkiye ve AB-15 İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve İmalat Sanayi EİT G-L Endeks Değerleri	77
Tablo 4.3: GB Öncesi Türkiye ve AB-15 Ülkelerinin İmalat Sanayi EİT G-L Endeks Değerleri.....	78
Tablo 4.4: GB Sonrası Türkiye ve AB-15 Ülkelerinin İmalat Sanayi EİT G-L Endeks Değerleri.....	79
Tablo 4.5: GB Öncesi ve GB Sonrası Türkiye-Almanya İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri	81
Tablo 4.6: GB Öncesi ve GB Sonrası Türkiye-Avusturya İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri	82
Tablo 4.7: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Belçika-Lüksemburg İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri.....	84
Tablo 4.8: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Danimarka İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT G-L Endeks Değerleri.....	85
Tablo 4.9: GB Öncesi ve GB Sonrası Türkiye-Finlandiya İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri	87
Tablo 4.10: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Fransa İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri.....	88
Tablo 4.11: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye ve Hollanda İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri	90
Tablo 4.12: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye- İngiltere İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri.....	91
Tablo 4.13: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-İrlanda İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri.....	93
Tablo 4.14: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-İspanya İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri.....	94
Tablo 4.15: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-İsveç İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri.....	96

Tablo 4.16: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-İtalya İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri.....	97
Tablo 4.17: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Portekiz İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri.....	99
Tablo 4.18: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye- Yunanistan İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri	100

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1.1: Ekonomik Entegrasyon Aşamaları	6
Şekil 1.2: Serbest Ticaret Alanı	7
Şekil 1.3: Gümrük Birliği	8
Şekil 2.1: YEİT ve DEİT	30
Şekil 2.2: EİT' in Teorik Çerçevesi	31

GRAFİKLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Grafik 4.1: GB Öncesi Türkiye ve AB-15 İmalat Sanayi EİT G-L Endeks Değerleri	74
Grafik 4.2: GB Sonrası Türkiye ve AB-15 İmalat Sanayi G-L Endeks Değerleri	76
Grafik 4 3: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Almanya İmalat Sanayi EİT Endeks Değerleri	80
Grafik 4.4: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Avusturya İmalat Sanayi EİT Endeks Değerleri	82
Grafik 4.5: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Belçika-Lüksemburg İmalat Sanayi EİT Endeks Değerleri	83
Grafik 4.6: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Danimarka İmalat Sanayi EİT G-L Endeks Değerleri.....	85
Grafik 4.7: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Finlandiya İmalat Sanayi EİT Endeks Değerleri	86
Grafik 4.8: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Fransa İmalat Sanayi EİT Endeks Değerleri	89
Grafik 4.9: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Hollanda İmalat Sanayi EİT Endeks Değerleri	89
Grafik 4.10: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-İngiltere İmalat Sanayi EİT Endeks Değerleri	92
Grafik 4.11: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-İrlanda İmalat Sanayi EİT G-L Endeks Değerleri.....	92
Grafik 4.12: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-İspanya İmalat Sanayi EİT Endeks Değerleri	95
Grafik 4.13: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-İsveç İmalat Sanayi EİT Endeks Değerleri	96
Grafik 4.14: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-İtalya İmalat Sanayi EİT Endeks Değerleri	98
Grafik 4.15: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Portekiz İmalat Sanayi EİT Endeks Değerleri	99
Grafik 4.16: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Yunanistan İmalat Sanayi EİT Endeks Değerleri.....	101

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
AET	: Avrupa Ekonomi Topluluğu
DEİT	: Dikey Endüstri İçi Ticaret
EİT	: Endüstri-İçi Ticaret
EAT	: Endüstriler Arası Ticaret
GB	: Gümrük Birliği
G-L	: Grubel- Llyod Endeksi
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
H-O	: Heckscher-Ohlin
HOS	: Heckscher-Ohlin-Samuelson
ISIC	: Uluslararası Standart Endüstri Sınıflaması
MEİT	: Marjinal Endüstri İçi Ticaret
OKK	: Ortaklık Konseyi Kararı
OGT	: Ortak Gümrük Tarifesi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
YEİT	: Yatay Endüstri İçi Ticaret

GİRİŞ

1960'lara kadar uluslararası ticareti mutlak üstünlükler, karşılaştırmalı üstünlükler ve faktör donatımı teorileriyle açıklayan klasik dış ticaret teorileri büyük eleştirilere maruz kalmıştır. Bu teorilerde uluslararası ticaretin sebebi ülkeler arası farklılıklar olarak görülmektedir. Bu görüşe göre uluslararası ticaret farklı endüstrilerde birbirinden farklı malların ihracat ve ithalatının söz konusu olduğu endüstriler arası ticaret (EAT) şeklindedir. II. Dünya Savaşı sonrasında ise uluslararası ticarete görülen büyümenin çoğu, nispeten benzer ülkeler arasında nispeten benzer mallarda meydana gelmiştir. Bu şekilde aynı endüstriye ait benzer malların ihracat ve ithalatı endüstri-içi ticaret (EİT) olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla, homojen olmayan farklılaştırılmış malların ticarete dahil olması ile ticaret kalıpları değişmiş, benzer faktör donatımlarına, teknolojiye ve gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler arasında bile ticaretin gerçekleşmesi geleneksel ticaret kalıplarının değişmesine yol açmıştır.

EİT kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte, EİT ölçüm yöntemleri ve teorik temellerini oluşturan modeller geliştirilmiştir. 1960'lı yıllara gelindiğinde EİT'in ölçümü ile ilgili başlıca çalışmalar Verdoorn (1960), Michaely (1962), Kojima (1964) ve Balassa (1966) tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha sonra Grubel- Llyod (1975) tarafından öne sürülen ölçüm yöntemi günümüzde de en sık kullanılan statik ölçüm yöntemi haline gelmiştir.

Dünya ticaretinin klasik dış ticaret teorisinin tam rekabet piyasalarında ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımlarına göre gerçekleşmemesi iktisatçıları yeni ticaret teorisi kapsamındaki EİT'in teorik modellerini araştırmaya yöneltmiştir. EİT'in teorik temelleri ilk olarak Krugman (1979, 1980), Lancaster (1980), Helpman (1981) tarafından geliştirilen monopolcü rekabet piyasası ve ölçek ekonomileri koşullarındaki farklılaştırılmış mallar üzerindeki ticareti ele alan modellerdir. Daha sonraki yıllarda EİT'in teorik modelleri daha da genişlemiş ve oligopol piyasa koşulları altında modeller geliştirilmiştir. Brander (1981), Brander ve Krugman (1983), Shaked ve Sutton (1984) ve Eaton ve Kierzkowski (1984) oligopol piyasa koşullarında dikey ve yatay olmak üzere farklı kalitedeki mallarda meydana gelecek EİT modellerini geliştirmişlerdir.

EİT' in ölçüm yöntemleri ve teorik modellerinin oluşturulması kadar EİT'in belirleyicilerini saptamakta önem arz etmektedir. Bu bağlamda EİT'in belirleyicileri ülkeye özgü ve endüstriye özgü olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. EİT'in endüstriye özgü belirleyicileri arasında; ürün farklılaştırması, piyasa yapısı, ölçek ekonomileri, teknoloji düzeyi ve yabancı yatırımlar yer almaktadır. Ülkeye özgü belirleyicileri arasında; gelişmişlik düzeyi, piyasa büyüklükleri, ülkeler arasındaki uzaklık, ortak sınırların varlığı, ekonomik entegrasyon, ticaret dengesizlikleri, ticaret eğilim ve ticaret engellerinin azaltılması yer almaktadır. Ülkeye özgü belirleyicilerden biri olan ekonomik entegrasyona katılım EİT açısından oldukça önemlidir. Yapılan birçok ampirik çalışma, ülkeler arasında ekonomik entegrasyonun varlığının EİT'i pozitif yönde etkilediğini göstermektedir.

Bu tezin amacı, ekonomik entegrasyon kapsamındaki gümrük birliğinin, Türkiye ve AB-15 arasındaki imalat sanayi EİT'e etkisini analiz etmektir. Yapılan bu çalışma 1980-2018 dönemini kapsamaktadır. Bu bağlamda Türkiye ve AB-15 arasındaki imalat sanayi EİT' i 1980-1996 gümrük birliği öncesi dönem, 1996-2018 gümrük birliği sonrası dönem olmak üzere ayrı şekilde değerlendirilmiştir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde; ekonomik entegrasyonun kavramsal çerçevesi, entegrasyonun aşamaları, gümrük birliği teorisi, gümrük birliğinin etkileri, yeni gümrük birliği teorisi, gümrük birliğinin tarihsel süreci ele alınmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde; geleneksel dış ticaret teorilerinden EİT teorisine geçiş kısaca özetlenmiş ve EİT'in kavramsal ve teorik çerçevesine değinilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde; EİT'in belirleyicileri ülkeye ve endüstriye özgü belirleyiciler olmak üzere ayrı ayrı ele alınmış ve EİT'in ölçülmesinde kullanılan çeşitli endekslere yer verilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise Gümrük Birliği'nin Türkiye ve AB-15 arasındaki imalat sanayi EİT'ine etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bölümde ilk olarak EİT ile ilgili yapılmış ampirik çalışmalar yer almaktadır. Daha sonra Türkiye ve AB-15 arasındaki imalat sanayi EİT'i endeks yöntemi ile analiz edilmiş ve hesaplamalara dayalı bulgulara yer verilmiştir. Çalışmada Standart Grubel-Llyod (G-L) endeksi kullanılmıştır. Aynı zamanda Türkiye'nin Almanya, Avusturya,

Belçika-Lüksemburg, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Portekiz ve Yunanistan ülkeleri ile olan imalat sanayi EİT’i ayrı şekilde hesaplanıp değerlendirilmiştir. Analizde Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırması (ISIC) Rev.3 sistemine göre tanımlanmış imalat sanayi EİT’i 1980-2018 dönemi için Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) web sitesinden elde edilmiş ithalat ve ihracat değerleri kullanılarak hesaplanmıştır.

1. EKONOMİK ENTEGRASYON: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Günümüz dünyasında çok sayıda küresel ve bölgesel entegrasyon faaliyetleri bulunmaktadır. Özellikle 2. Dünya savaşından sonra entegrasyon faaliyetlerinin arttığı görülmüştür (Özdemir ve Delice, 2012:302). Siyasi bakımdan bağımsız ülkelerin ekonomik bakımdan birbirine bağımlı hale gelmesini sağlayan ekonomik entegrasyonlarda ülkeler, ekonomik üretim kapasitelerini, kaynak verimliliklerini ve toplumsal refah düzeylerini yükseltmeyi hedeflemektedir. Gelişmiş ülkelerin öncülüğünü gerçekleştirdiği entegrasyonlar gelişmekte olan ülkelere de ilgi görmüştür. Hızlı üretim artışlarına karşılık yerli piyasalarının yetersizliği nedeniyle gelişmiş ülkeler, genişleyen piyasa hacimleri ile kaynak verimliliklerinin yükselmesi, içsel ve dışsal ölçek ekonomilerinden yararlanılması dış rekabet avantajının sağlanması gibi farklı avantajlardan yararlanmak için entegrasyon kurmak istemişlerdir. Gelişmekte olan ülkelerin ise, ulusal piyasalarını birleştirmek yoluyla gelişme hızlarını arttırmak istemeleri ülkeleri ekonomik entegrasyon kurmaya yöneltmiştir (Seyidoğlu, 2017:246).

Bir anlaşma aracılığıyla ülkelerin sosyal, siyasi, ekonomik ve askeri olarak bir araya gelerek ortak hareket etmeleri entegrasyon olarak tanımlanmaktadır. Belirli aşamalar ile ülkeleri bir araya getiren entegrasyonların ülkelere sağladıkları belli bir avantaj ve dezavantajları ve hatta entegrasyon dışında kalan ülkelere de çeşitli ekonomik etkileri söz konusudur. Söz konusu bu etkiler Gümrük Birliğinin ekonomik etkileri konusunda ayrıca anlatılacaktır. Çalışmanın bu bölümünde entegrasyon süreçlerinden biri olan ekonomik entegrasyon, aşamalarına göre entegrasyon çeşitleri, gümrük birlikleri teorisi, gümrük birliklerinin ekonomik etkileri, yeni gümrük birliği teorisi, gümrük birliğinin tarihsel sürecinden bahsedilecektir.

1.1. Ekonomik Entegrasyon Kavramsal Çerçeve

Ekonomik entegrasyon, aralarında ticaret serbestleştirme politikaları geliştirmeye başlayan bir grup ülkeyi ifade etmektedir. Bu politikalar aynı zamanda bu ülkeleri birbirine daha bağımlı hale getirmektedir (Seyidoğlu, 2013:226-227).

Robson (1998:1)'a göre uluslararası ekonomik entegrasyon, ayrı ekonomilerin daha büyük ekonomik bloklar ya da topluluklar şeklinde kurumsal bir şekilde birleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bölgesel entegrasyonların amacı, blok içinde mal ve hizmetler üzerindeki tarifeleri ve ticaret engellerini kaldırmaktır. Entegrasyonlar yatırımları, diğer ticaret ve ekonomik politikaları serbestleştirmeye çalışırlar. En derin düzeyde bölgesel ekonomik düzenlemeler, ekonomik ve parasal birliğin amacını içermektedir (Schiff ve Winters, 2002:1). Bölgesel entegrasyon düzenlemeleri, üye olmayanlara uygulanan ayrımcılık düzeyine bağlı olarak farklı biçimlerde olabilir. Farklı entegrasyon aşamaları ilk kez 1961 yılında Bela Balassa tarafından tanımlanmış ve diğer ekonomistler tarafından daha da geliştirilmiştir. Balassa'ya göre ekonomik entegrasyon bir süreç ve bir durum olarak iki bakış açısıyla ele alınabilir. Balassa ekonomik entegrasyonu bir süreç olarak farklı ülkelerdeki ekonomik birimler arasındaki ayrımcılığın kaldırılması olarak tanımlarken, bir durum olarak ise ulusal ekonomiler arasında çeşitli ayrımcılıkların olmamasıyla temsil edilebileceğini belirtmektedir (Balassa, 1973:21).

Bir bölgesel ekonomik entegrasyonun ana unsurları şu şekildedir (Mohammed ve Magai, 2019:158):

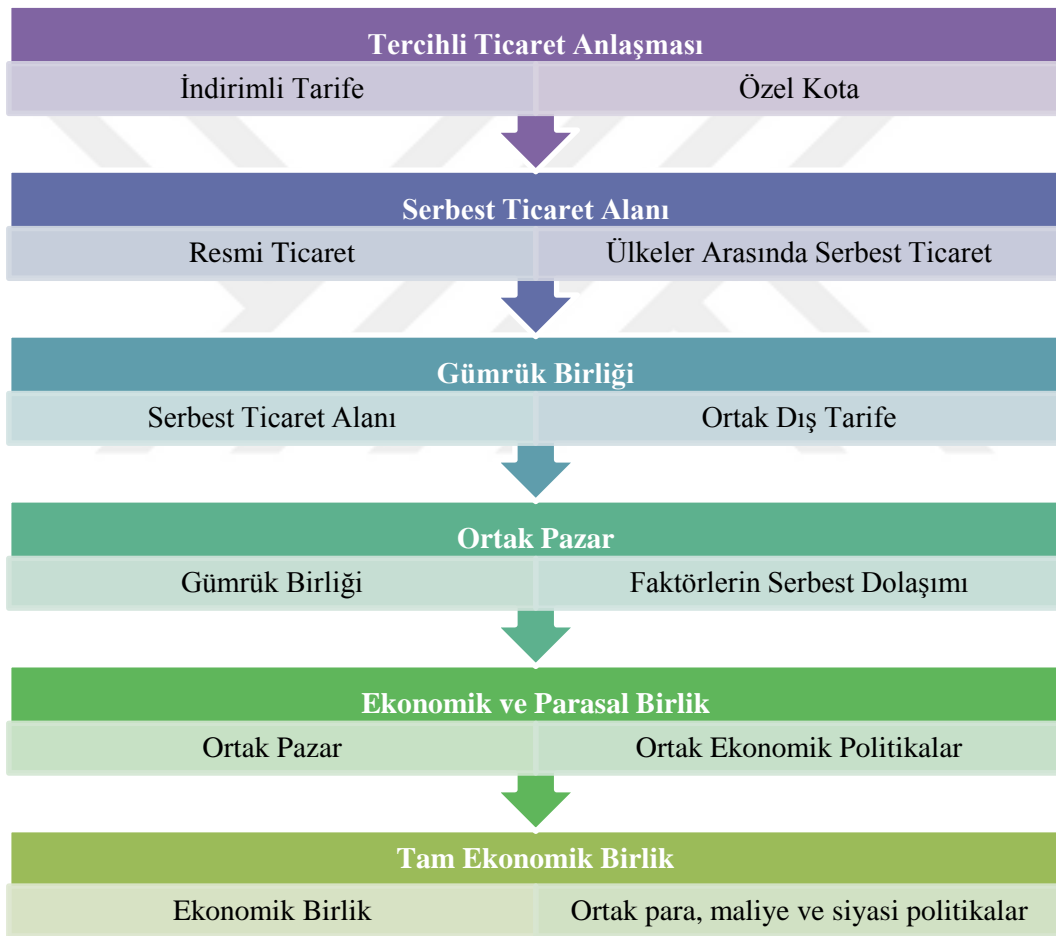
- i. Üye ülkeler arasındaki tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılmış olması,
- ii. Üye olmayanlara karşı ortak dış ticaret kısıtlamaları başlatan standart bir dış ticaret politikasına sahip olması,
- iii. Malların ve hizmetlerin serbest dolaşımının yanı sıra üretim faktörlerinin ulusal sınırlar üzerinden serbestçe akışının sağlanmış olması,
- iv. Politikaların uyumlaştırılması, ulusal para politikalarının birleştirilmesi ve ortak bir para biriminin kabulü şeklinde sıralanabilir.

1.1.1. Aşamalarına Göre Ekonomik Entegrasyon Çeşitleri

Ekonomik entegrasyon ve gruplaşma hareketlerinin birçok farklı çeşiti söz konusudur. Balassa (1961:174), ekonomik entegrasyonu sırasıyla Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği, Ortak Pazar, Ekonomik ve Parasal Birlik ve Tam Entegrasyon olarak beş farklı kategoride ele almıştır. Uluslararası ekonomi

teorisinde (GATT kapsamında) beş farklı çeşit ekonomik entegrasyon söz konusudur. Bunlar birleşme derecesi sıralamasına göre, tercihli ticaret anlaşması, serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik ve parasal birliktir (Karlık, 2009:258). Bu bağlamda bu bölümde birleşme derecelerine göre entegrasyon aşamaları sırasıyla, Tercihli Ticaret Anlaşması, Serbest Ticaret Alanı, Gümrük Birliği, Ortak Pazar, Ekonomik ve Parasal Birlik ve Tam Ekonomik Birlik olarak altı aşamada incelenecektir. Ekonomik entegrasyonun aşamaları en basitten en gelişmişe doğru Şekil 1.1’de gösterilmektedir.

Şekil 1.1: Ekonomik Entegrasyon Aşamaları

1.1.1.1. Tercihli Ticaret Anlaşması

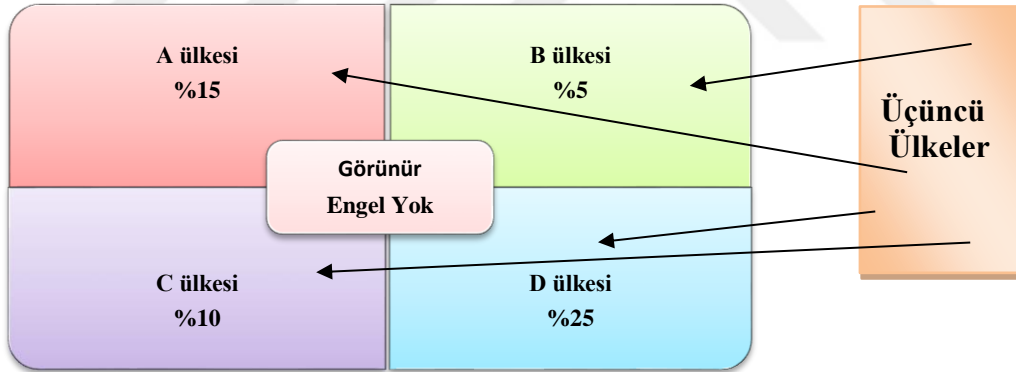
En dar kapsamlı entegrasyon çeşiti olan tercihli ticaret anlaşması, gerçek anlamda bir ticari iş birliği uygulamasıdır. Tercihli ticaret anlaşmasında iki veya daha fazla ülke, tek taraflı ya da karşılıklı bir şekilde belirli mallar üzerindeki gümrük tarifelerinde indirimde bulunarak serbest ticaret alanı oluşturmaktadır. Bu

biçimde birbirlerine karşı gümrük vergilerini indirerek tercihli ticaret anlaşması yapan ülkeler üçüncü ülkelere karşı kendi ticaret politikalarını uygulamaya devam etmektedirler. Tercihli ticaret anlaşmasına taraf ülkeler gümrük tarifesi indirimini bazı seçilmiş ürünlerde uygularken, diğer ürünlerde yüksek tarifeleri uygulamayı sürdürmektedirler. Bu tip anlaşmalar Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyesi ülkeler arasında uygulanmamaktadır. Çünkü bir ülke otomobil ithalatında yüzde 10 indirim yaparsa, uyguladığı bu indirimi tüm DTÖ üyesi ülkelere de uygulamak zorunda olacaktır. Bu nedenle ayrımcılık yapmama ilkesine aykırı bir durum söz konusu olmamalıdır. Bu şekilde bazı ülkelere yapılan tercihli ve ayrımcı bir ticari anlaşma yapmak, DTÖ kurallarına aykırılık oluşturmaktadır (Karluk, 2009: 258).

1.1.1.2. Serbest Ticaret Alanı

Üye ülkeler arasında ticareti kısıtlayıcı ya da engelleyici tarife ve kotaların kaldırıldığı, üyelerin birlik dışında kalanlara karşı ise kendi tarifelerini uygulamaya devam ettiği entegrasyon çeşididir (Özdemir ve Delice, 2012:273).

Şekil 1.2: Serbest Ticaret Alanı

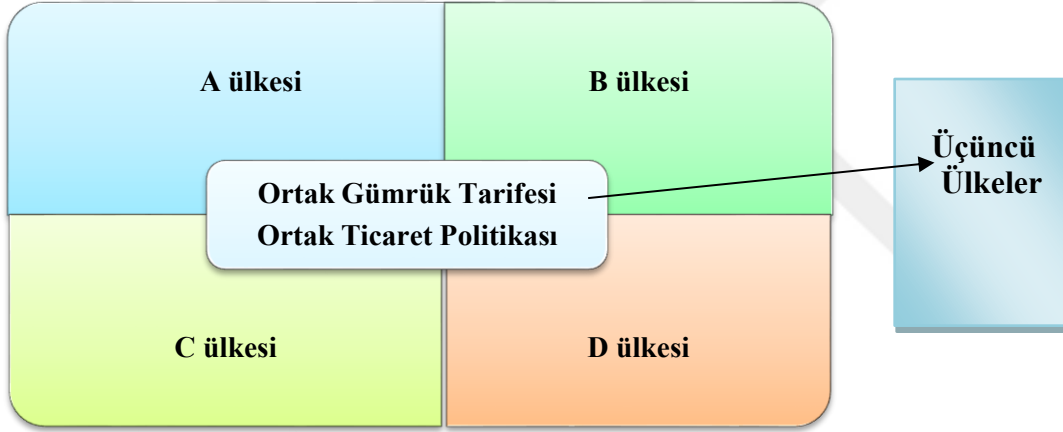

Serbest Ticaret Alanı, üye ülkelerin birlik içinde üretilen mallar üzerinde ticari engeller (sıfır tarifeler) uygulamadığı bir tercihli ticaret bölgesidir. Ticaret bloğundaki ülkelerin, tarife oranlarını ve üye olmayanlara karşı diğer önlemlerini (teknik veya idari) korurken, ticaret bloğunda bulunan ülkelerin tarifeleri ve diğer nicel kısıtlamaları tamamen ortadan kaldırdığı ekonomik entegrasyonun ikinci aşamadır (Hosny, 2013:134). Serbest ticaret anlaşmalarının bir grup ülke arasında gerçekleşmesi durumunda serbest ticaret alanı oluşturulurken, yalnızca iki ülke arasında karşılıklı olarak imzalanması durumunda ise sadece anlaşmayı yapan ülkeler arasında ticaret gerçekleşmektedir (Seyidoğlu, 2017:247).

1.1.1.3. Gümrük Birliği

Birlik üyesi ölkeler arasında gümrük duvarlarının kaldırıldığı aynı zamanda birlik dışı ölkelere karşı tek ve birleştirilmiş bir gümrük politikasının uygulandığı ekonomik entegrasyonun üçüncü aşamasıdır (İyibozkurt, 2001:247). Gümrük Birliği, iç tarife oranlarının kaldırılmasına ek olarak, ortak dış tarifenin belirlendiği, üye ölkelerin üye olmayan ölkelerden ithal edilen mal ve hizmetlere ortak dış tarifeler uyguladıkları bir serbest ticaret alanıdır. Bu nedenle, gümrük birliği sadece üye ölkeler arasında tarife ile değil aynı zamanda birliğin üye olmayanlarına karşı ortak tarife uyguladıkları bir ekonomik entegrasyon türüdür. Bu aşamada, üye ölkeler aynı zamanda bazı egemenliklerinden vazgeçmek zorunda kalabilirler.

şekil 1.3: Gümrük Birliği

1.1.1.4. Ortak Pazar

Ortak Pazar, serbest ticaret bölgesi ve gümrük birliğinden sonra gelmesi nedeniyle iki entegrasyon çeşidinin özelliklerini taşıyan ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımını ve istihdamını da sağlayan bir gümrük birliğidir (Wooton, 1988:526). Üyelerin sadece mallar üzerindeki değil aynı zamanda ulusal sınırlarındaki sermaye ve emek gibi üretim faktörleri üzerindeki kısıtlamaları kaldırdıkları daha derin bir bütünleşmedir. Ortak Pazarın amacı, üyeler arasında sermaye, emek, mal ve hizmetlerin hareketini kolaylaştırmaktır. Ortak bir pazar, genellikle tek bir pazarın kurulmasına giden yolda ilk aşama olarak adlandırılır.

1.1.1.5. Ekonomik ve Parasal Birlik

Ortak pazardan daha gelişmiş bir aşama olan ekonomik entegrasyonun bir diğer aşaması ekonomik birliktir. Ekonomik birlik, birliğe üye ülkelerinin ekonomilerinin tam olarak birleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Karluk, 2002:480). Ekonomik birlikte taraflar arasında ortak pazar ilkelerinin yanı sıra mali, endüstriyel, parasal gibi birçok ekonomi politikalar birleştirilir ve bu politikalar ortak bir kurul yardımıyla yürütülür (Jovanovic, 1993:9). Böylece entegrasyon kapsamındaki ülkeler ortak tarım politikası, ortak sanayileşme politikası, ortak hizmetler politikası olmak üzere bütün ekonomik alanlarda tek bir politika oluşturularak uygulamaktadırlar. Bu şekilde kurulan bir birlik ile üye ülkelerin bağımsız ekonomi politikası uygulayabilmesi neredeyse ortadan kalkmakta ve birliğin dış ticaret politikası, para politikası, tarım ve sanayi politikası uygulanmaktadır (Karagül, 2017:148). Ekonomik entegrasyonun tamamlanmış son şekli olan ekonomik birlik aşamasında ülkeler gümrük birliği kurup, ortak pazar şekline geçtikten sonra para, maliye ve sosyo-ekonomik politikalarını birleştirerek ekonomik birlik aşamasına geçerler (İyibozkurt, 2001:248).

1.1.1.6. Tam Ekonomik Birlik

Tam ekonomik birlik, ekonomik entegrasyonun son aşamasıdır. Balassa (1973:2-3)'e göre, ekonomik entegrasyon parasal, mali, sosyal ve konjonktürel politikaların birleştirilmesini ifade etmekle birlikte kararları üye devletler üzerinde bağlayıcı konumda olan uluslar üstü makamların kurulmasını gerektirmektedir. Ekonomik entegrasyonun tamamlanmasından sonra, devletlerin hiçbir ekonomik politika kontrolü yoktur. Tam ekonomik birlik, tam para birliğini ve tam maliye politikası uyumunu ifade etmektedir.

1.2. Gümrük Birlikleri Teorisi

Ekonomik entegrasyon aşamaları içinde en yaygın uygulama alanı bulan gümrük birlikleri üzerine birçok farklı teori öne sürülmüştür. Gümrük Birliği teorisi ilk kez Viner tarafından 1950'de yayımladığı "Gümrük Birliği Meselesi" adlı eseri ile ele alınmıştır. Viner'in çalışması gümrük birliklerinin olası avantaj ve dezavantajlarını ele alan ilk somut çalışmadır. Viner gümrük birliği teorisini ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etki olmak üzere iki şekilde ele almıştır. Viner (1950),

çalışmasında gümrük birliklerinin üretim etkisi üzerinde durmuş fakat tüketim etkisi üzerinde ise durmamıştır (Hosny, 2013:135-136). Viner bu sebeple teorisini malların talep esnekliklerinin sıfır, arz esnekliklerinin ise sonsuz olduğunu kabul ederek tam uzmanlaşma varsayımı altında geliştirmiştir. Viner’ dan sonra bu çalışmayı 1955 yılında J.E. Mead’in yayımlanan “Gümrük Birlikleri Teorisi” adlı eseri takip etmiştir. Meade (1956) çalışmasında, ikinci en iyi teori kapsamında gümrük birliklerinin kurulması sonucu meydana gelen gümrük indirimlerinin dünya refahını değiştirebileceğini öne sürmüştür. Aynı zamanda Viner’in analize dahil etmediği tüketim etkisini de dahil ederek teoriye katkıda bulunmuştur (Karluk, 2009:262). Cooper ve Massel, Viner’in modeline farklı yaklaşım getirmiş ve az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerle bütünleşmeye dahil olması durumunda bütünleşmenin etkilerinin az gelişmiş ülke endüstrisi üzerinde olumsuz etki yaratabileceğini söylemiştir. Cooper ve Massel’ e göre, ticareti yaratıcı ve ticareti saptırıcı etkiler aynı anda hem olumlu hem de olumsuz sonuç doğurabilmektedir. Entegrasyon, katılımcı ülkeler arasındaki ticaret hacmini arttırırken, ortak dış tarife gibi tarife engelleri nedeniyle üçüncü ülkelerle ticaret hacmini de azaltabilmektedir (Cooper ve Massel, 1965:461-462). Daha sonra Lipsey, Meade ve Gehrels (1960), kurulan gümrük birliklerinin nispi fiyatları değiştirmesi sonucu mallar arası ikame etkisine sebep olabileceğini öne sürmüşlerdir. Mundel (1964), Vanek (1965) ve Kemp (1969) ise gümrük birliklerinin ticaret hadlerine olan etkilerini incelemişlerdir. Johson, Cooper, Massel (1965) Shibata (1968), Krauss (1972), Lesner (1986) ve Pomfret (1989) çalışmalarıyla klasik gümrük birliği teorisine katkı sağlayan diğer iktisatçılardır (Karluk, 2009:262).

1.2.1. Gümrük Birliğinin Ekonomik Etkileri

Gümrük birlikleri statik ve dinamik nitelikte olmak üzere iki çeşit ekonomik etkiye sahiptir (Josic ve Josic, 2013:56). İki veya daha fazla ülke arasında gerçekleşen gümrük birliği sonucu tarifelerin kaldırılmasıyla dış ticaret hacmi ve refah düzeyinde meydana gelen etkilere gümrük birliklerinin statik etkileri denilmektedir. Statik etkiler, gümrük birliklerinin o anda ortaya çıkardığı üretim, tüketim ve gelir dağılımı gibi değişimleri incelemektedir. Bu nedenle statik etkiler zaman içerisinde ortaya çıkan etkileri dikkate almamakta sadece bir defalık etkileri analiz etmektedir. Statik etkilerin analizinde ülkelerin ekonomik ve teknolojik

yapılarının sabit kaldığı varsayılmaktadır. Gümrük birliklerinin dinamik etkileri ise bütünleşme sonucunda uzun dönemde ortaya çıkan, ekonomik büyüme ve kalkınmayı hızlandıran nitelikteki etkilerdir. Dinamik etkiler, büyük ölçekli üretim ekonomilerinin etkileri, teknolojik gelişmenin yarattığı etkiler, rekabetin yarattığı etkiler, yatırımları özendirme ve sermaye etkisi gibi konuları kapsamakta ve daha uzun zamanda etkilerini göstererek ekonomide önemli yapısal değişiklikler meydana getirmektedir.

1.2.1.1. Gümrük Birliğinin Statik Etkileri

Belirli bir bölgedeki ticaret engellerinin ortadan kaldırılması durumunda, ülkeler arasındaki ticaret hacmi artar, kaynakların verimli kullanılması nedeniyle üretim maliyetleri düşer ve küresel refah üzerinde olumlu bir etki oluşur. Buna gümrük birliklerinin statik etkisi denir. Bu bağlamda statik etkiler; üretim etkisi, tüketim etkisi ve dış ticaret hadleri etkisi olmak üzere üç başlık altında incelenecektir.

1.2.1.1.1. Üretim Etkisi

Ekonomik entegrasyon kapsamındaki gümrük birliklerinin üretim etkileri, belirli bir mala olan tüketici tercihlerinin birlik dışı ülkelere ve yerli üreticilerden birlik üyesi ülke üreticilerine kayması ile meydana gelmektedir. Gümrük birliklerinin üretim etkileri olumlu üretim etkisi ve olumsuz üretim etkisi olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Viner (1950), tarafından gümrük birliklerinin olumlu üretim etkisi ticaret yaratıcı etki, olumsuz üretim etkisi ise ticaret saptırıcı etki olarak ele alınmaktadır (Clark, 1984:2).

Ticaret yaratıcı etki (olumlu üretim etkisi), bir gümrük birliğine üye olan ülkenin tüketiminin yüksek maliyetli yerli üretimin yerine başka bir birlik içi üyesi ülkeden daha düşük maliyetle gerçekleştirilmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Birliğin oluşumu ile ülke, üçüncü ülkelere ithal ettiği malları, daha verimli ve daha az maliyetli üreten diğer üye ülkelere tarifersiz olarak ithal etmeye başlamaktadır. Bu nedenle, gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisi, verimliliğe ve sonuç olarak refahın artmasına neden olmaktadır (Pala, 2011:24).

Gümrük birliğinin kurulması ile tüm ekonomik kaynakların etkin kullanımı birlik üyesi ülkelerin ölçek ekonomisi ve uzmanlaşmadan yararlanmasını sağlayacak ve böylece ülkeler en iyi oldukları malları üretebileceklerdir. Çünkü karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı üretime göre, bu ülkelerin diğer sektör ve mallara göre daha düşük maliyetli olan en rekabetçi sektör veya malları üretecekleri ve tüm üretim faktörlerini en rekabetçi sektöre kaydırdukları anlamına gelmektedir. Bu da çeşitli sektörlerde ölçek ekonomileri nedeniyle düşük maliyetli üretimin gerçekleşmesi sonucunda üye ülkelerin refahının artmasına neden olacaktır.

Ticaret saptırıcı etki (olumsuz üretim etkisi), birliğe katılmadan önce ithalatını üçüncü ülkelere gerçekleştiren ülkenin, birliğe katıldıktan sonra aynı malları birlik içi ülkeden ithal etmeye başlaması sonucunda meydana gelmektedir. Birliğinin kurulmasıyla birlikte en verimli üretici birlik dışında kalmaktadır. Dolayısıyla üye ülkelerin verimli üreticilerden yaptıkları ithalatın sona ermesiyle ticaret saptırıcı etki ortaya çıkmaktadır. Yani ithalat en verimli ülkeden az verimli ülkeye doğru kaymış olur. Bu etkiyle beraber kaynakların etkinliği azalarak refah değişimleri negatif yönde etkilenir (Seyidoğlu, 2017:250). Fakat ticaret saptırıcı etki her zaman refahın azalmasıyla sonuçlanmayabilir. Şöyle ki bir gümrük birliği oluşturulduğunda, daha önce üçüncü ülkelere ithal edilen bazı gümrüğe tabi malların ortak bir ülkeden ithal edilen aynı mallarla değiştirilmesi sonucunda mallar gümrüksüz ancak daha yüksek bir maliyetle ithal edilebilir. Birliğin kurulmasıyla daha verimli üreticinin birlik dışında kalması ve malların ithalatının birlik içinde daha yüksek maliyetle gerçekleşmesi, ülkenin gelirini ve dolayısıyla tüketicinin refahını da düşürecektir. Ancak birlik kurulduktan sonra en verimli üretici ülkenin birlik içinde yer alması veya üçüncü ülkeden yapılan ithalatın fiyat avantajını kaybetmeden devam ettirilmesi halinde ticaret saptırıcı etkiyi ortaya çıkmayacak ve refahta bir düşüş görülmeyecektir (Clark, 1984:2).

1.2.1.1.2. Tüketim Etkisi

Viner (1950)'nin göz ardı ettiği entegrasyonların tüketim etkileri, Meade (1956), Gelhers (1956) ve Lipsey (1957) gibi iktisatçılar tarafından ele alınmıştır. Meade, Gelhers ve Lipsey, birliklerin kurulması sonucu tarifelerin ortadan kalkması ülkelerin gerçekleştirdikleri ticarete nispi fiyatların değişeceğini ve bunun sonucunda tüketicilerin de tercihlerinin değişeceğini varsayımlardır. Gümrük

birliğinin oluşturulmasından sonra, gümrük duvarlarının kaldırılmasıyla ticarete konu olan malların fiyatının düşmesi sonucu fiyatı düşen mallara olan talep artacak ve tüketim etkisinin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Tıpkı retim etkisinde olduğu gibi tüketim etkisinde de meydana gelen değişmeler sonucunda ülkelerin refah düzeyleri değişmektedir. Gümrük birliklerinin tüketim etkisi açısından refahı artırabilmesi iki şarta bağlıdır. İlki, birliğe katılmadan önce ye ülkelerin dış ticaret hacminin küçük olmasıdır. Böyle bir durumda dış dünya malları az miktarda tüketilirken, yerli mallar daha fazla tüketilme imkanına sahip olacaktır. İkincisi, birlik kurulmadan önce ye ülkelerin birbirleriyle gerçekleştirdikleri ticaret birlik dışındaki ülkelerle yaptıkları ticaretten daha fazla olmalıdır. Bunun sonucunda, birliğe ye olan ülkelerde toplam harcamaların büyük bir bölümü iç ticarete aktarılmış olacaktır (Karluk, 2009:274-276).

Gümrük birliklerinin kurulması sonucu yeni bir ticaret yaratılması birlik ülkelerinin daha ucuz kaynaklardan tüketim yapmalarına neden olur ve böylece olumlu tüketim etkisi meydana gelmektedir. Yeni ticaretin yaratılmasına bağlı olan olumlu tüketim etkisi, olumlu üretim etkisiyle birlikte ortaya çıkmaktadır (Bakkalcı, 2002:42). Olumlu tüketim etkisinin sonucu olarak birlik içinde malların ucuzlaması ve birlik yesi ülke vatandaşlarının üretim etkisi sonucunda gelirlerinin artması refah seviyelerini arttırmaktadır (Hatıpler, 2011:19). Gümrük birlikleri kurulduktan sonra birliğe ye ülkeler arasında tarifelerin ortadan kalkması ve üçüncü ülkelere ortak tarife uygulanması tüketimin olumsuz etkisini ortaya çıkartmaktadır. Ticaret sapmasının meydana geldiği durumda ortaya çıkan olumsuz tüketim etkisinde, ülke içinde tüketilen mal fiyatlarının artması sonucunda refah olumsuz etkilenmektedir (Bakkalcı, 2002:42).

1.2.1.1.3. Ticaret Hadleri zerine Etkisi

Ticaret hadleri, ülkenin ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına bölünmesiyle bulunmaktadır. Ticaret hadleri etkisi, gümrük birliği teorisi içerisine Mundell (1964) tarafından teklif eğrileri ile dahil edilmiştir. Mundell (1964)'in üç ülkeden ve üç maldan oluşan teorik modeli, iki ülke arasında oluşturulan gümrük birliğinin birlik dışında kalan ülkeye karşılık her iki ülkenin de ticaret hadlerinin birleşmeden dolaylı olumlu etki yaratacağı sonucuna dayanmaktadır (Temiz, 2009:123). Ticaret hadleri birlik içerisindeki ülkeler arasında görev dağılımı oluşturduğu için refah

artışından her ülkenin alacağı payı belirlemektedir. Birlik büyüdükçe ticaret hadlerinin iyileşmesi üye ülkelerin kendi aralarında olan ticareti sonucunda üretimi ve refahı arttırmaktadır. Birliğin büyüklüğünün belirlenmesinde hangi kriterlerin seçileceği kesin değildir fakat genel olarak değerlendirmelerde piyasa büyüklüğü, nüfus ve gayri safi milli hasıla gibi kriterler kullanılmaktadır (Kondanassis ve Malliaris, 1996:31-42; Bakkalcı, 2002:43).

Gümrük birliği, ticaret hadlerindeki değişimlere bağlı olarak birlik içindeki ve birlik dışındaki ülkelerin refah seviyesini olumlu ya da olumsuz yönde etkilemektedir. Aynı zamanda gümrük birliği içerisindeki ülkeler arasındaki ticaret hadlerinin değişimi her ülkenin refah seviyesi açısından farklılık göstermektedir. Gümrük birliğinin ticaret hadleri üzerindeki etkisi, birliğe üye ülke açısından birlik içinde verimliliğin artması, birliğin pazarlık gücünde meydana gelen değişimler, birliğin ekonomik büyüklüğü, birlik kurulmasıyla ticaretin birlik dışı ülkelere birlik içine dönmesi olarak dört şekilde gerçekleşmektedir (Karluk, 2009:278-279):

- Birlik içinde verimliliğin artması, gümrük birliği içindeki ülkelerin üretim maliyetlerinde düşüşe yol açmaktadır. Bu verimliliğin artışı, ekonomide görülen statik etkinlikteki artış ya da teknolojiye yeniliklerin meydana gelmesi sonucunda olabilmektedir. Birliğin üretim maliyetlerindeki düşüş hem ticaret hadleri hem de ödemeler dengesi üzerinde etkiye sahiptir. Ödemeler dengesi üzerindeki etkinin ortadan kaldırılmasında uygulanacak önlemler ticaret hadlerinin değişmesine yol açmaktadır. Bu yüzden birlik içindeki verimlilik artışında ticaret hadlerindeki değişiklikleri net olarak belirlemek güçtür. Gümrük birliği içerisindeki ülkelerin ürettikleri yurtiçi mallarda gerçekleşen verimlilik artışı birliğe üye ülkelerin yararına gerçekleşmektedir. Birliğe üye olmayan ülkeler, birlik içinde gerçekleşen verimlilik artışından ithal edilen malların üretiminde gerçekleşecek verimlilik artışının bu malların maliyetlerinde azalma sağlaması ve birlik üyesi ülkelere gerçekleşen verimlilik artışının birlik reel gelirlerinin yükselmesine sebep olmasından dolayı faydalanabilmektedirler. Bunun sonucu olarak dış dünyanın birlik içindeki ihracatında bir artış meydana gelmekte ve bu artış dış dünyanın ödemeler dengesini olumlu yönde etkilemektedir.

- Birlik içindeki pazarlık gücünde meydana gelen artışların dış ticaret hadlerini olumlu yönde etkilemesi mümkündür. Ticaret hadleri yalnızca ekonomik faktörlere bağlı olmamakta ve ticaret hadlerinin alt ve üst sınırlarını belirlemektedir. Bu alt ve üst sınırlar içinde ticaret hadlerinin tarafların pazarlık gücüne bağlı olmasının sebebi birleşen ekonomilerin eskiye oranla daha fazla kendi kendilerine yeterlilik derecesine sahip olması ve birlik dışında kalan ülkelere ise bağılılık derecesinin daha az olmasıdır. Kısacası eğer gümrük birliği dünya piyasalarının önemli bir kısmını kapsıyorsa, birliğin pazarlık gücünde yükselme sağlayacak bu da dış ticaret hadlerini olumlu yönde etkileyecektir.
- Birliğin ticaret hadlerini etkileyen bir diğer faktör birliğin iktisadi büyüklüğüdür. Birliğin büyüklüğünden kasıt toplam üretim hacmidir. Diğer bir ifadeyle birliğe dahil olan ülkelerin gayrisafi yurtiçi hasıllarının toplamından oluşmaktadır. Ancak bu şekildeki büyüklük potansiyel bir büyüklüğü ifade etmektedir. Birlik üyesi ülkeler arasındaki ulaşım maliyetlerinin düşüklüğü, tüketicilerin zevk ve tercihlerindeki benzerlik ve üye ülkeler arasındaki kültür benzerliği kapsamında birliğin gerçek büyüklüğünden söz edilebilir. Birliğin gerçek büyüklüğe sahip olması arz ve talep koşullarını etkileyerek dünya fiyatlarını değiştirebilmektedir. Bu şekilde gerçek büyüklüğe sahip olan bir birlik, ticaret hadlerini olumlu yönde etkileyebilmektedir. Birliğin küçük olması halinde ise, birlik dışı dünyanın sonsuz arz esnekliği ile karşılaşacak ve ticaret hadleri birlik lehine olmayacaktır. İktisadi alanı büyüyen bir birliğin arz eğrisinin esnekliği artmaktayken, dış dünya arz eğrisinin esnekliği ise azalacaktır. Bu şekilde birlikler, içerdiği iktisadi alanın büyüklüğüne göre ticaret hadlerini kendi lehine çevirebilmektedirler.
- Birliğin kurulması ile ticaretin birlik dışı ülkelere birlik içine dönmesi de ticaret hadlerini etkilemektedir. Gümrük birliğinin ticaret sapsmasına yol açması halinde birlik üyelerinin dış ülkelere olan ticaret hadleri birlik lehine dönebilir. Bu şekilde birliğe katılan ülkelere birkaçı birliğe katılmadan önce yapmış oldukları birlik dışı ithalatı birlik ülkelerinden gerçekleştirebilir. Birliğe üye olan bütün ülkelerin birlik dışında kalan mallara olan karşılıklı talebinin kayması dış ticaret hadlerini birlik lehine çevirebilir. Karşılıklı talep eğrisinin kaymasının büyüklüğü, eğrinin eğimi

ile kazancı belirlemekte bu da ticarete konu olan malların arz ve talep esnekliklerine göre değişmektedir. Birlik açısından arz ve talep esnekliğinin sıfır olması halinde, dış ticaret hadleri birlik lehine dönebilecektir. Yani bu durumda birlik dışındaki ülkelerin ithalatında bir azalma gerçekleşecek fakat ihracatları eski seviyesini koruyarak daha düşük fiyattan gerçekleşecektir.

1.2.1.2. Gümrük Birliğinin Dinamik Etkileri

Gümrük birliklerinin statik etkilerine göre daha az bilinen ama oldukça önemli olan etkisi dinamik etkileridir. Ekonomik entegrasyonun dinamik etkilerinin ilk sistematik araştırması Balassa (1961) tarafından gerçekleştirilmiştir. Balassa 'ya göre gümrük birliklerinin dinamik etkileri; rekabet etkisi, ölçek ekonomisi etkisi, sermaye oluşumu ve yatırım etkisi, ticaret koşulları üzerindeki etkisi olmak üzere beş farklı etkiye sahiptir (Josic ve Josic, 2013:58). Gümrük birliğinin statik etkileri, ticaretin yaratılması ve saptırılmasıyla refahı ve ticari etkileri açıklamaktadır. Bununla birlikte gümrük birliğinin ekonomik yapılarda, üretim kapasitesinde ve üye devletlerin faktör verimliliğinde yapısal değişikliklere neden olması gümrük birliğinin dinamik etkileri ile açıklanmaktadır (Cherunilam, 2008:303). Bu bölümde gümrük birliğinin dinamik etkileri olarak ölçek ekonomileri etkisi, teknolojik gelişim etkisi, rekabet etkisi, sermaye oluşumu ve yatırım etkisi ele alınacaktır.

1.2.1.2.1. Ölçek Ekonomileri Etkisi

Ölçek ekonomileri, üretim hacmindeki artışa bağlı olarak üretim maliyetlerinin azalması sonucunu doğurmaktadır. Gümrük birliklerinin kurulması durumunda, ülkeler tarifeler olmadan ticaret yapabilecek ve ayrıca ortak bir dış tarife ile korumalı bir pazarda seri üretim yapabileceklerdir. Seri üretim olacağı için firmaların depolama maliyetleri de düşük olacaktır. Ayrıca firmalar daha nitelikli insan kaynaklarını istihdam edilebilecektir. Böylece üretim kalitesi artarken üretim ve pazarlama maliyetleri düşecektir (Cherunilam, 2008:304).

1.2.1.2.2. Rekabet Etkisi

Gümrük birliklerinin rekabet etkilerini ilk kez 1958 yılında iktisatçı Scitovsky ortaya atmıştır. Ardından 1961 yılında Balassa bu etkiye katkı sağlamıştır. Balassa gümrük birliklerinin ulusal tekellerin piyasa gücünü azaltacağı ve oligopol piyasası kapsamında anlaşma olanaklarını ortadan kaldırarak fiyat ve fiyat dışı rekabetin artmasına neden olacağını belirtmiştir. Scitovsky (1958) ve Balassa (1961), yabancı firmaların piyasaya girme korkusu ile artan rekabetin yerli firmaların fiyatlarını rekabetçi düzeyde gerçekleştireceklerini açıklamışlardır. Balassa, rekabetin artmasının birlik sonrası piyasa büyüklüğünün artmasını sağlayacağı için ekonomide etkin üretimin gerçekleşeceğini öne sürmüştür. Ayrıca rekabet ile etkin olmayan üreticilerin piyasadan çekileceğini, yerli firma sayısının azalacağını ve gümrük birliklerini gerçekleştiren ülke piyasalarında rekabet eden firma sayısının entegrasyon öncesi yerli firma sayısından fazla olacağını söylemiştir. Gümrük birliği sonrasında rekabetin artmasına neden olan bir diğer unsur, birliğe üye olan diğer ülkelerden gerçekleştirilen ithalatın yurt içinde üretilen mallara yakın ikame olması durumudur (Karluk, 2009:287).

1.2.1.2.3. Teknolojik Gelişim Etkisi

Gümrük birliğinin oluşması ile ekonomide teknolojik ilerleme hızlanmakta ve üye ülkeler hem iç hem de dış piyasada daha etkin olmaktadır. Birlik sonucunda rekabetin artması, birlik içindeki firmaların artan rekabet karşısında yenilik yapma çabalarını arttırmakta ve teknolojik gelişmeyi hızlandırmaktadır. Rekabetin artması sonucu yeni ürünler ve üretim tekniklerinin geliştirilmesi firmaların Ar-Ge harcamalarının artmasına neden olur. Aynı zamanda gümrük birlikleri üreticiler açısından da yeni ürünlerin keşfedilmesini sağlayarak teknolojik bilgi ve birliğe üye diğer ülkelerde ortaya çıkan teknolojik süreçlerin yayılmasına neden olur. Gümrük birlikleri sonrasında yatırımlarda meydana gelen hızlı bir artış beraberinde teknolojik gelişmeleri de getirmektedir. Kısacası yatırımlarda meydana gelen artış teknolojik gelişmeyi hızlandıran bir diğer faktördür (Karluk, 2009:287-288). Gümrük birliği öncesi daha küçük pazara hitap eden firmalar teknolojik gelişme ile birlik sonrası daha geniş bir pazara hitap edebilmektedirler. Firmalar pazarın büyümesiyle ürettikleri mal ya da hizmetleri tüketicilere daha kolay sunmaktadırlar. Birlik sonucu firmaların ürettikleri ürünleri kolayca satabileceği

düşüncesi onları Ar-Ge yatırımlarına, teknolojik alt yapılarını yenilemelerine ve teknolojik ilerlemeye sevk eder. Böylece teknolojik yapılarını değiştiren firmalar rekabet gücünü, verimliliğini ve aynı zamanda karlılığını da artırmış olurlar (Özdemir ve Aytekin, 2016:49).

1.2.1.2.4. Sermaye Oluşumu ve Yatırım Üzerindeki Etkisi

Gümrük birliği kaynakların etkinliği sonucunda milli geliri yükseltmektedir. Bu şekilde milli gelirin yükselmesi ülkenin tasarruf ve yatırımlarını artırmaktadır. Yatırımcılar açısından gümrük birliklerinin kurulması yatırımların riskini azaltmakta ve karlılığı yükseltmektedir. Aynı zamanda gümrük birlikleri piyasa hacminin genişlemesini, birlik içindeki üretimin daha verimli olmasını sağlamakta ve birlik içine yabancı sermaye yatırımının çekilmesine neden olmaktadır (Seyidoğlu, 2017:255). Gümrük birliklerinin kurulması sonucu tarifelerin kaldırılması ve ortak politikaların uygulanması yatırımcılar açısından avantaj sağlamaktadır. Yatırımcı için riskin azalması hem birlik içindeki ülkeler hem de üçüncü ülkeler açısından önem arz etmektedir. Ortak gümrük tarifelerinden kaçınmak isteyen üçüncü ülkeler sermaye yatırımlarını birlik içi ülkelere kaydırmaktadır. Böylece gümrük birliklerinin oluşturulması ile gümrük tarifelerinin kaldırılması ve ortak politikaların uygulanması, üçüncü ülkelerin birlik içerisine yatırım yapmalarını artırmaktadır.

1.3.Yeni Gümrük Birliği Teorisi ve Etkileri

Uluslararası ticarete yeni teorilerin ortaya çıkması ve bu konuda son dönemlerde ortaya çıkan gelişmeler, klasik gümrük birliği teorisinde önemli etkilere yol açmıştır. Ortaya çıkan etkiler, mukayeseli üstünlükler ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında şekillenen gümrük birliği teorisinin değişmesine neden olmuştur. Bu nedenle gümrük birliği teorisi klasik ticaret yaratıcı etki ve ticaret saptırıcı etki ile sınırlı değildir. Aynı zamanda gümrük birliği teorisine Viner'den sonra katkılar sağlanmışsa da fazla ilerleme gösterememiştir. Eksik rekabet piyasa modellerine dayanan yeni dış ticaret teorileri kapsamında birçok alternatif teori söz konudur. Örneğin monopolcü rekabet dış ticaret teorisi ve oligopolcü dış ticaret teorisi ayrımı gibi genel ve tek bir teori yoktur. Yeni teorilere göre gümrük birlikleri üç farklı biçimde etki meydana getirmektedir. Birinci etki

gümrük birliklerinin kaynak dağılımı üzerindeki etkisini açıklayan kaynak dağılımı etkisi, ikincisi gümrük birliklerinin sanayi faaliyetleri ve faaliyetlerin yapısı üzerindeki yer seçimi etkisi, üçüncüsü gümrük birliklerinin fiziki ve beşeri sermaye ile teknolojik birikim üzerindeki etkisini belirleyen büyüme etkisidir (Karluk, 2009:288):

(i)-*Kaynakların Yeniden Dağılımı Etkisi*: Gümrük birliğinin kurulması ile ticaretin serbestleşmesi kaynak dağılımı açısından çeşitli etkiler yaratmaktadır. Bu kaynak dağılımı üzerindeki etkiler; rekabet yanlısı etki, mal çeşitliliği etkisi, yeniden yapılanma etkisi ve piyasa bütünleşmesi etkisidir. *Rekabet Yanlısı Etkide*, uluslararası ticaretin liberalizasyonu ile ithalatın artması yabancı üreticilerden kaynaklanan rekabeti yükseltecek ve bu durumda ulusal piyasada üretim yapan firmaların piyasa gücü azalacak ve fiyat-maliyet marjı düşecektir. Aynı zamanda ithalatın serbestleşmesi ile ulusal piyasada üretilen malın yakın ikamesi piyasada yer alacağından firmaların karşılaştıkları talep eğrisinin esnekliği artacak ve fiyat-maliyet marjı azalacaktır. *Mal Çeşitliliği Etkisinde ise*, gümrük birliğinin kurulması sonucunda artan ticaret ile tüketiciler açısından devamlı var olacak yeni mal çeşitleri nedeniyle tüketicilerin refahı artacaktır. Gümrük birliğinin kurulmasından sonra üye ülkelerin tüketicilerinin refah düzeylerinde artma meydana gelecektir. Çünkü dış ticaret ile büyüyecek olan piyasa daha fazla malı bünyesinde bulunduracaktır.

Yeni dış ticaret teorileri sonucunda ticaretin liberalizasyonu ile rekabetin artması ve karların düşmesi, bazı firmaları piyasadan çekilmesine yol açacaktır. Bu durum yeni üretici firma sayısının azalmasına piyasada kalan firmaların daha büyük ölçekte üretim yapmasına neden olmaktadır. Yeniden yapılanma etkisi, küçük ölçekli firmaların yerini daha büyük ölçekli etkin firmaların almasından dolayı ekonomide kaynakların yeniden dağılımının daha rasyonel olmasını sağlayarak etkinliği artırmaktadır. *Piyasa bütünleşmesi etkisi*, ulusal piyasaların tek bir pazar haline gelerek bütünleşmesinin firma davranışları üzerindeki etkileri, firmaların stratejilerini her bir piyasa ve ülke için ayrı ayrı belirlediklerini kabul eden bölünmüş piyasalardan, firmaların stratejilerini tüm piyasa bazında belirlediklerini öngören bütünleşmiş piyasalara geçiş ile incelenmektedir. Bölünmüş piyasalardan bütünleşmiş piyasalara geçiş, piyasaların bölünmüş yapısını ortadan kaldırarak

oligopol firmalarının oynadıkları oyunun değişmesine sebep olmakta, aynı mal için üretici fiyatları tüm piyasalarda eşitlenmektedir.

(ii)-Yer Seçimi ve Yoğunlaşma Etkisi: Ekonomik entegrasyonun ilk başlarında ekonomik faaliyetler bir bölgede yoğunlaşmakta ve bu yoğunlaşma sonucu ülkenin sanayi yapısı ve gelirleri arasında farklılaşma meydana gelmektedir. Ancak ekonomik entegrasyonun tamamlanması ile sanayi yapısı ve gelir arasındaki farklar kapanmakta ve ülkelerin faktör fiyatları eşitlenmektedir. Faktör fiyatlarının eşitlenebilmesi, firmaların kuruluş yeri seçimine ve sanayilerin bu bölgede yoğunlaşması ile meydana gelmektedir (Karluk, 2009:289). Eksik rekabet piyasası ve ölçęe göre artan getiri koşullarında entegrasyonun ilk aşamalarında küçük ülke firmaları ticaret engellerinin azalması ve büyük ülke firmalarının kazanmasından dolayı olumsuz etkilenmektedir. Merkez konumundaki büyük ülke ve çevre konumundaki küçük ülke arasında gerçekleşen entegrasyonlarda sanayi giriş çıkışının olmadığı ve gümrük vergilerinin de dahil olduğu maliyetlerin orta seviyede gerçekleştiği durumda küçük ülkedeki firmaların satışlarında azalma sözü konusu olacaktır. Ancak entegrasyonun tamamlanması ile küçük ülke firmaların satışları artacak ve böylece ekonomik entegrasyondan faydalanmış olacaklardır (Venables, 1994:4).

(iii)-Ekonomik büyüme etkisi: Ekonomik entegrasyonun büyüme üzerindeki etkisi iki çeşit etki yaratmaktadır. Birinci etki olan orta dönemli sermaye etkisi, uyarılmış sermaye birikimi olarak tanımlanmaktadır. Büyüme etkisi sermaye birikiminin zamanla ortaya çıkmasından dolayı orta dönemde etkisini göstermektedir. İkinci etki ise, sermaye birikiminin zaman içinde ortaya çıkması dolayısıyla büyüme arasındaki kalıcı artışların sebep olduğu etki olan uzun dönemli büyüme etkisidir. Orta dönemli büyüme etkisi, sermaye birikiminin artması ile sermayenin getirisi azalmakta bu da büyüme etkisinin geçici olmasına neden olmaktadır. Oysa uzun dönemli büyüme etkisinde sermayenin getirisi azalmamakta bu da büyüme etkisinin kalıcı olmasını sağlamaktadır. Neoklasik büyüme teorisine göre büyüme teknolojik ilerlemeden ötürü meydana gelmektedir. Teknolojik ilerlemenin, sermayenin getirisini arttırması ve yatırımları teşvik etmesi beklenmektedir. Bunun sonucunda sermayenin işgücü oranının artması yatırımlardan sağlanacak getiriyi azaltarak büyümeyi yavaşlatacaktır. Bu sebeple

neoklasik büyüme teorisi uluslararası ticaret üzerindeki büyüme etkisini incelemede yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle büyüme etkisi, içsel büyüme modelleri ile açıklanmalıdır. İçsel büyüme modellerinin özelliği ekonomik büyümenin içsel hale getirilmesi ile büyümenin kalıcı hale gelmesini sağlamaktır. İçsel büyümede sermaye yoğun alanlarda, ölçek ekonomilerinden faydalanılması üretimi artırmaktadır. Ekonomik entegrasyon sonrasında firmaların yaparak öğrenme yeteneklerinin artması sonucu bilgi stoklarının genişlemesi büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Ekonomik entegrasyon sonrasında ticaretin serbestleşmesiyle rekabetin artması ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır (Karluk, 2009:290-291).

1. 4. Türkiye-Avrupa Birliği Tarihsel Süreci

Roma Anlaşması'nın 1958 yılında yürürlüğe girmesinden sonra, Türkiye topluluğa üye olmak için 1959 yılında başvuru yapmıştır. Dört yıllık bir süreçten sonra 12 Eylül 1963' te AET ile imzalanan Ankara Anlaşması, Türkiye ve AET arasında ortak üyelik statüsü kurulmuştur. İlerleyen zamanda tam üyeliği öngören anlaşma 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girmiştir. Temelleri Roma Anlaşması'na dayanan Ankara Anlaşması Türkiye ve AET arasındaki entegrasyonda hazırlık, geçiş ve son dönem olmak üzere üç aşama olarak belirlenmiştir. 1970 ve 1980 yıllarında ekonomik sorunlar nedeniyle yavaş ilerleyen geçiş dönemi 1996 yılında Gümrük Birliğine giriş ile sona ermiştir (Özdemir ve Delice, 2012:315).

Ankara Anlaşması' nın öngördüğü biçimde Türkiye ile AB arasında gümrük birliğinin kurulması, 6 Mart 1995 tarihinde Brüksel'de yapılan Türkiye-AB Ortaklık Konseyi toplantısında görüşülmüştür. Avrupa Parlamentosu'nun onayı ile Türkiye-AB gümrük birliği süreci 1 Ocak 1996' da resmen uygulanmaya başlandı. Gümrük Birliğine girilmesiyle taraflar arasındaki ticarete sanayi malları üzerindeki gümrük vergilerinin sıfırlanması, üçüncü ülkelere AB'nin Ortak Gümrük Tarifesinin uygulanmaya başlanması ile bazı istisnai durumlar kaldırılarak tarım ürünleri için sanayi payı sıfırlanmıştır. Aynı zamanda 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (OKK) ile dış ticaret rejimimiz AB ile uyumlu hale getirilmiştir (Özdemir ve Delice, 2012:318).

1/95 sayılı OKK' ye göre Türkiye'nin üstleneceği yükümlülükler şu şekildedir (İKV, 2020);

- Malların serbest dolaşımı: Gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve AB Gümrük Kodu'na uyum;
- Ortak Ticaret Politikası: Ortak Gümrük Tarifesi'ne (OGT) uyum, tercihli ticaret anlaşmaları, otonom rejimler;
- Ticarete teknik engellerin kaldırılması: Teknik mevzuat uyumu;
- Yasal düzenlemeler: Fikri ve sınaî mülkiyet hakları, rekabet kuralları,
- Kurumsal iş birliği: Ortaklık kurumların oluşumu.

1999 yılının Aralık ayında Helsinki' de yapılan zirvede Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğe adaylığının tescil edilmesi ile yeni bir dönem başlamıştır. Özellikle 17 Aralık 2004'te gerçekleşen Brüksel Zirvesi'nde alınan müzakerelere başlama kararından sonra Türkiye-AB ilişkileri ayrı bir boyut kazanmıştır. Malların serbest dolaşımı, gümrük birliği, rekabet ve dış ilişkiler gibi gümrük birliği kapsamında yürütülen uyum çalışmaları Türkiye'nin önemli düzeyde ilerleme kaydetmesini sağlamıştır. Zirvede Türkiye'nin siyasi kriterleri yeterli ölçüde karşıladığı belirtilmiş, 3 Ekim 2005 tarihinde müzakerelere başlanması gerektiği önerilmiştir. Katılım müzakerelerine başlanmış olup ve müktesebat uyum çalışmalarına devam edilmektedir (İKV, 2020).

Türkiye'nin AB' ye girmeden gümrük birliğine girmesinin sonucu olarak Türkiye AB'nin karar mekanizmasına ve anlaşmazlıkları çözme mekanizmasına katılamamaktadır. Ayrıca Türkiye AB'nin finansal mekanizmasının işleyişinin bir parçası değildir ve AB'nin ortak ticaret politikasına uymak zorundadır. Türkiye'nin üçüncü ülkelerle ilişkilerinin AB tarafından şekillendirilmesi, diğer ülkelerle olan ticari ilişkilerde sorun yaratmaktadır. Aynı zamanda uygulanan tek yanlı politikalar sebebiyle birliğin Türkiye lehine olmasını zorlaştırmaktadır (Hobikoğlu, 2007:76)

2. ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARET: KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

Uluslararası ticaretin endüstriler arasında gerçekleştiğini dair teorik varsayımlar 1960'lardan sonra değişmeye başlamış ve bu konuda yapılan çalışmalar artış göstermiştir. Verdoorn ve Balassa gibi iktisatçılar uluslararası ticaretin endüstriler içinde gerçekleştiğine dair kanıtlar bulmuştur. Böylece EİT kavramı ortaya çıkmıştır. Daha sonraki yıllarda EİT üzerine yapılan çalışmalar çeşitlenmiştir. Bazı iktisatçılar EİT'in teorik yanını araştırırken, bazıları onu ölçmeye yönelmiştir. Bazı iktisatçılar ise ekonometrik kanıtlara dayanarak EİT'in belirleyicilerini analiz etmişlerdir (Ertürk, 2010:40).

Bu bölümde uluslararası ticaret için önem arz eden dış ticaret teorileri içinde Mutlak Üstünlük Teorisi, Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi, Faktör Donatımı Teorisi ve Yeni Dış Ticaret Teorilerine kısaca değinilecektir. Buradaki amaç yeni dış ticaret teorileri kapsamında EİT'in daha iyi anlaşılabilmesidir. Bu bağlamda ilgili bölümde EİT'in kavramsal ve teorik çerçevesine ayrıntılı bir şekilde yer verilecektir.

2.1. Dış Ticaret Teorileri

Sanayi Devriminden önceki tarihsel süreçte ticarete, dünya servetinin sabit olduğu, servetin kaynağının değerli madenler olarak tanımlandığı ve uluslararası ticaretin sadece bir ülkenin yararına olduğunu ileri süren Merkantilizm görüşü hakimdir (Köse, 2018:80). Merkantilist dönemin ardından geliştirilen Klasik dış ticaret teorilerinde, ticaret emek-değer teorisine dayanmaktadır. Buna göre üretim faktörü sadece emek unsuruna dayandırılmakta ve üretimde sabit maliyetler söz konusu olmaktadır. Emek-değer teorisine göre bir malın maliyeti onun üretimi için harcanan emek miktarına bağlı olmaktadır (Özdemir ve Delice, 2012:21-23). Klasik teorinin “emek-değer” teorisine dayanması ve emeğin homojen olduğu varsayması nedeniyle Neo-klasik iktisatçılar tarafından eleştirilmiştir. Neo-klasik iktisatçılar, emek maliyeti yerine tüm faktörleri kapsayan “fırsat maliyeti” yaklaşımı ile ticareti ele almışlardır. Sermayenin de bir üretim faktörü ve maliyet unsuru olarak dikkate alınmasını öngören fırsat maliyeti yaklaşımına göre, bir ülke bir malın üretiminde göreceli olarak daha düşük fırsat maliyetine sahipse o malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir (Şentürk, 2014:208). Uluslararası ticareti “faktör donatımı” ile

açıklayan iki ölkeli iki faktörlü modelde ise, bir ölkede hangi üretim faktörü açısından zengin ise, üretimde o faktörün yoğun bir şekilde kullanıldığı mal daha ucuza üretmekte ve o malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmaktadır. Böylece ölkeler arasındaki verimlilik farklılığının nedenini ve refahın sonuçları ölkelerin sahip olduğu faktörler ile açıklanmaktadır (Seyidoğlu, 2017:88).

2.1.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi

Serbest ticaretin ölkeler için avantajlı olabileceğinin ilk mantığı, Adam Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisine dayanmaktadır. Mutlak üstünlükler teorisine göre iki ölkede arasında gerçekleşen ticaretin nedeni maliyet farklılıklarıdır. Bu teoriye göre, bir ölkede diğerine göre daha ucuza ürettiği malda uzmanlaşarak bu malın ihracını gerçekleştirirken, pahalıya ürettiği mal ise diğer ölkeden ithal ederek ticarete kar sağlanmaktadır. Adam Smith'in mutlak üstünlükler teorisi, serbest ticaretin nedeni açıklamada önemli katkılar sağlamış fakat az gelişmiş ölkeler arasındaki ticareti açıklarken, gelişmiş ölkelerin arasında gerçekleşen ticareti ve uluslararası uzmanlaşmayı açıklama da yetersiz kalmaktadır (Seyidoğlu, 2017:31-31).

2.1.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

David Ricardo, Adam Smith'in mutlak üstünlük teorisinin eksikliklerini ele alarak karşılaştırmalı üstünlük teorisini bir örnekle açıklamıştır. Buna göre iki ölkede İngiltere'yi ve Portekiz'i ele almış ve tek üretim faktörü olarak emeği kullanan iki mal olduğunu, emek verimliliğinin (emek başına üretilen çıktı miktarının) endüstriler arasında ve ölkeler arasında değiştiğini varsaymıştır. Bununla birlikte, Adam Smith'in yaptığı gibi, İngiltere'nin bir malı üretmede daha verimli olduğunu ve Portekiz'in ise diğerinde daha üretken olduğunu varsaymak yerine Ricardo, Portekiz'in her iki üründe de daha üretken (verimli) olduğunu varsaymıştır. Mutlak üstünlük teorisine göre İngiltere'nin bu ticaretten avantaj sağlayamayacağı söz konusuysen Ricardo'ya göre, İngiltere iki maldan hangisinin üretiminde daha etkin ise o malı üretip uzmanlaşırsa ve Portekiz de üstün olduğu diğer malı üretirse, her iki malın da toplam dünya üretiminin artabileceğini varsaymıştır. Ayrıca İngiltere'nin, Portekiz'e göre her iki malın üretiminde teknolojik olarak daha düşük olduğu varsayılmış olmasına rağmen, serbest ticaretten fayda sağlayabileceğini göstermiştir (Suranovic, 2010:66). Karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre ticaret

serbestleştğinde, ülkeler karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu mallarda nispeten daha verimli üretim gerçekleştirerek uzmanlaşmakta ve böylece ticaretle her iki ülkede kazanç sağlamaktadır (Neary, 2009:218).

Ricardo modelinin varsaydığı gibi, eğer emek tek üretim faktörü olsaydı, karşılaştırmalı üstünlük ancak emek verimliliğindeki uluslararası farklılıklar nedeniyle ortaya çıkmış olacaktı. Fakat gerçek dünyada ise ticaret emek verimliliğindeki farklılıklar nedeniyle kısmen açıklanırken, aynı zamanda ülkelerin sahip oldukları toprak, sermaye ve doğal kaynaklar gibi diğer üretim faktörlerinin de ticaretin şekillenmesinde etkisi vardır (Krugman vd., 2015:80). Ricardo'nun Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin uluslararası ticaretin gelir dağılımı üzerindeki etkisi ve ülkeler arasında karşılaştırmalı üstünlüğün neyin belirlediğini açıklayamaması, dikkatleri dış ticareti ülkeler arasındaki faktör donanımı farklılığına dayandıran Heckscher-Ohlin (H-O) teorisine çevirmiştir (Küçüksakarya, 2014:65).

2.1.3. Faktör Donatımı Teorisi (H-O Teorisi)

H-O Teorisi, uluslararası ticaretin büyük ölçüde ülkeler arasındaki kaynakların farklılıklarından kaynaklandığını açıklayan uluslararası ekonomideki en etkili teorilerden biridir (Krugman, 2015:80). H-O Teorisi, ilk olarak 1920'lerde iki İsveçli iktisatçı Eli Heckscher ve öğrencisi Bertil Ohlin tarafından geliştirilmiştir. Modele 1930'lardan sonra Paul Samuelson tarafından sağlanan katkılar nedeniyle bazen model Heckscher-Ohlin-Samuelson (HOS) modeli de denmektedir. H-O teorisine göre, sermaye yoğun bir ülke sermaye yoğun mallarını ihraç etmekte, emek yoğun ülke ise emek yoğun malları ihraç etmektedir (Helpman, 1999:123).

H-O teorisinin ilk uygulamalı testi Amerikan ekonomisi üzerine, Harvard Üniversitesi Profesörü Wassily Leontief tarafından yapılmıştır. Leontief uyguladığı test sonucunda, ABD'de (sermayenin göreceli olarak bol olduğu) ihracatın ithalata göre daha fazla emek yoğun olduğunu gözlemlemiştir (Sen, 2010:5). Oysa H-O teorisine göre ABD sermaye yoğun bir ülke olmasından dolayı sermaye yoğun malları ihraç edip, emek yoğun malları ithal etmesi gerekmekeydi. Bu durum iktisat literatüründe H-O teorisinin tam tersi sonuç doğurduğu için "Leontief

Paradoksu” olarak bilinmektedir (Seyidoğlu, 2017:103; Heplman, 1999:124). Leontief Paradoksunun H-O teorisi üzerinde yarattığı çelişkilerden sonra 1960’lı yıllarda geleneksel yaklaşımların yetersizliği ile yeni gelişmeler yaşanmaya başlamış ve tam rekabet piyasası varsayımlarından kopmalar yaşanmıştır. Geleneksel ticaret teorilerinin gerçek dünya ticaretini açıklamakta yetersiz kalması yeni gelişmelerin nedeni olmuştur (Özer, 2007:69).

2.2. Yeni Dış Ticaret Teorileri

Günümüz ekonomisinde homojen olmayan farklılaştırılmış malların ticarete dahil olması ile benzer faktör donatımlarına, teknolojiye ve gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler arasında bile ticaretin gerçekleşmesi geleneksel ticaret kalıplarını değiştirmiştir. 1960’lardan sonra ortaya çıkan Yeni Dış Ticaret Teorileri ticarete kazanç sağlamanın koşulunu emeğin nitelikli olması ve teknolojik gelişmelere dayandırmaktadır. Bilgi ve teknolojinin üretim sürecinde kullanılması yeni uluslararası ticaret modellerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeni dış ticaret teorileri kapsamında, “Nitelikli İşgücü Teorisi” ni ele alan Keesing ve Kenen, özellikle sanayi ülkeleri arasında gerçekleşen ticaretin çoğunlukla nitelikli işgücü ile açıklanabileceğini savunmuşlardır. Teori nitelikli işgücü bakımından zengin ülkenin bu faktörü yoğun şekilde kullanan malda uzmanlaşacağını, niteliksiz emeğe sahip olan ülkenin de niteliksiz emek içeren mallarda uzmanlaşarak üstünlük sağlayacağı varsayımına dayanmaktadır. Ticaretin teknolojik gelişmeler ile açıklandığı “Teknoloji Açığı Teorisi” ne göre, yeni mal üreten sanayileşmiş ülkelerin bu malın ilk ihracatçıları olacağını zamanla diğer ülkelerin taklit, öğrenme vb. gibi yollarla aynı teknolojiye sahip olmaları ile ucuz emek ya da sahip oldukları doğal kaynak üstünlükleri bu malı ilk ihraç edenden daha ucuza üretip ihraç etmelerini sağlayacaktır. Ticarete söz konusu malların artan getiri varsayımı altında ele alındığı “Ölçek Ekonomileri Teorisi” ne göre, ülkelerin her bakımdan benzer olması halinde bile ölçek ekonomileri sayesinde dış ticaretten karlı çıkacaklarını açıklamaktadır. Uluslararası ticaret açısından ölçek ekonomileri oldukça önemli bir faktördür. Bazı endüstrilerde küçük ölçekli işletmeler büyük ölçekli işletmeler ile rekabet edemediği için ölçek ekonomisi altında üretilen mallar çok sayıda küçük işletmeler yerine birkaç büyük işletme tarafından üretilmektedir. Büyük işletmelerin bir malın üretiminin işletmenin kendi ölçeğine bağlı olarak artması

neticesinde (içsel ölçek ekonomisi altında) ortalama maliyetlerindeki düşüş işletmeye maliyet avantajı sağlamaktadır.

Günümüz dünya ekonomisinde malların üretimi homojen olmaktan çok farklılaştırılmış mallardan meydana gelmektedir. Gerçek dünyada görülmektedir ki sanayi malları bileşimleri, kullanılışları, görünümleri, markası vb. gibi özellikleri nedeniyle farklılaştırılmıştır. Uluslararası ticarete de genel olarak farklı endüstrilerde birbirinden farklı malların ihracat ve ithalatı söz konusudur. Bu ticaret yapısı EAT olarak adlandırılmaktadır. Oysa günümüzde ticaret benzer endüstrilerin benzer ürün gruplarındaki farklılaştırılmış mallar üzerinde gerçekleşmektedir. Bu şekilde aynı endüstriye ait farklılaştırılmış malların ihracat ve ithalatı (iki yönlü ticareti) EİT olarak adlandırılmaktadır. “Monopolcü Rekabet Teorisi” ne göre, farklılaştırılmış sanayi mallarında gerçekleşen EİT’ in nedeni ölçek ekonomileridir. Monopolcü rekabet teorisinin, geleneksel teorilerden en büyük farklı, ticareti ölçek ekonomileri, ürün farklılaştırılması ve EİT ile açıklamasıdır (Seyidoğlu, 2017:106-113).

Geleneksel teoriler, ticaretin farklı malların değişimini içermesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. Buna karşılık, II. Dünya Savaşı’ndan sonraki yıllarda ticarete görülen büyümenin çoğu, nispeten benzer ülkeler arasında (gelişmiş ülkeler) nispeten benzer mallarda (imalatta) meydana gelmiştir. 1970’lerde uluslararası ticaret, faktör donatımları ve diğer karşılaştırmalı üstünlük temelli teoriler tarafından açıklanamamıştır (Bano, 2018:24). Geleneksel teorilerin aksine, gerçek dünya ticaretinde, ülkelerin büyük ölçüde benzer faktör donatımlarına sahip malların iki yönlü ticaretini gerçekleştirdiği görülmektedir (Özer, 2007:70).

2.3. EİT ve EAT: Kavramsal Çerçeve

Geleneksel teoriler ve karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ile çelişen EİT kavramı Balassa’ nın (1966) Avrupa’daki gümrük birliği endüstrileri içindeki ticareti analiz ettiği 1960’larda başlamıştır (Wyrzykowska vd., 2014:17; Leitao ve Shahbaz, 2012:506). Günümüzde ülkeler arasındaki ticaret, EAT şeklinde gerçekleştiği gibi EİT şeklinde de gerçekleşmektedir (Eşiyok, 2014:116). EAT, farklı sektörlere ait farklı ürünlerin değiş tokuşunu içeren “geleneksel” tek yönlü ticareti, EİT ise aynı endüstriye ait benzer ürünlerin iki yönlü değişimi olarak

tanımlanmaktadır. EAT, farklı göreceli faktör donatımları olan ve genellikle farklı gelir ve ekonomik kalkınma düzeylerine sahip ülkeler arasında gerçekleşmekte iken, EİT gelişmiş ülkeler arasında ve benzer faktör donatımına sahip sanayileşmiş ülkeler arasında gerçekleşmektedir (Vogiatzoglou, 2007:21). Karluk (2009)'a göre EAT daha çok benzer ekonomik yapı ve faktör yoğunluğuna sahip ülkeler arasında gerçekleşmekteyken, EİT endüstriyel ve talep bakımından birbirlerine yakın ülkeler arasında gerçekleşmektedir (Karluk, 2009:145). Aynı zamanda EİT hem gelişmiş ülkeler arasındaki ticarete hem de gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticarete görülmektedir (Menon ve Dixon, 1996: 162).

Literatürde, EİT'in endüstriler-arası uzmanlıktan daha yararlı olduğu düşünülmektedir. Tüketiciler için yararlı olan aynı endüstrinin ürün çeşitliliğini artırırken üreticilerin de ölçek ekonomilerinden ve karşılaştırmalı avantajlardan faydalanmalarını sağlamaktadır. Ayrıca bir sektördeki uzmanlaşma da yeniliği canlandırabilirken, bir ürünün çeşitlerinin üretilmesi, teknoloji hakkında genel bilgileri arttırmakta ve yeniliğin uygulanmasını kolaylaştırmaktadır (Ruffin, 1999:7; Walther, 2002:182).

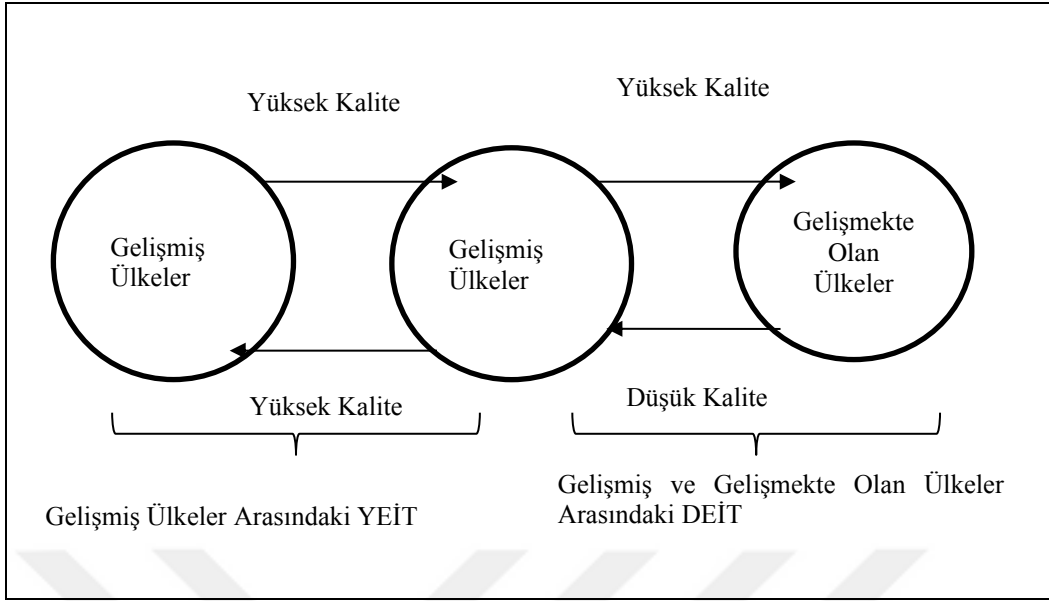
EİT yatay ve dikey olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Yatay EİT (YEİT), aynı kalitedeki malların EİT'i ifade ederken; Dikey EİT (DEİT) ise, farklı kalitedeki malların EİT'ni ifade etmektedir (Özdemir ve Delice, 2012:61). YEİT, aynı sektöre ait aynı kalitedeki farklılaştırılmış malların daha çok benzer faktör donatımlarına sahip ülkeler arasında gerçekleştiği iki yönlü ticaret şeklidir (Cernoša, 2007:159). Benzer faktör donatımına sahip ülkelerin gelir düzeyleri de birbirine benzerdir. Gelir düzeylerinin birbirine benzer olması, bu ülkelerde YEİT'in yüksek olmasına neden olur. Kısacası ülkelerin gelir seviyeleri birbirine ne kadar yakın olursa, YEİT'te o kadar yüksek olacaktır (Azgün vd., 2016:324). YEİT, genellikle monopolcü rekabet çerçevesinde analiz edilmektedir. YEİT'in arz tarafında ölçeğe göre artan getiriler söz konusu iken, talep tarafında ise çeşitli tüketici tercihleri (örn. benzer sınıf ve fiyat aralığındaki arabalar) söz konusu olmaktadır. Çeşitlilik için tüketici tercihleri, üreticilerin üretimi artırmasına (ve dolayısıyla ortalama üretim maliyetlerini azaltmasına) ve ayrı ürün çeşitlerinde uzmanlaşmasına neden olmaktadır. Bu şekilde tüketiciler daha ucuz ürünlere erişebilmektedir (Wyrzykoeska vd., 2014:19-20).

Dikey EİT (DEİT), benzer malların farklı kalitelerinin eşanlı ihracat ve ithalatı olarak tanımlanmaktadır (Özdemir ve Delice, 2012:61). DEİT'in teorik temelleri ilk olarak Falvey tarafından geliştirilmiştir. DEİT'te emek/sermaye oranına sahip malların kalitelerinin aynı olduğu öne sürülmekte ve malların kaliteleri üretimde kullanılan emek/sermaye oranına göre belirlenmektedir (Milgram ve Moro-Egido, 2010:750). Geleneksel faktör donanımı modellerinin öncülüğünde DEİT'in, sermaye yoğun ülkelerde daha kaliteli mallarda, emek yoğun ülkelerde ise düşük kaliteli mallarda gerçekleşeceği görüşü hakimdir (Azgün vd., 2016:324).

Dikey olarak farklılaştırılmış ürünler, bir diğeriyle karşılaştırıldığında çeşitlilik açısından daha fazla ek özelliklere sahiptir. Ürün kalitesindeki iyileşme, ürünün birim fiyatını yükselten ek girdiler içerdiğinden, dikey ürün farklılaştırması arz tarafındaki faktörlerden kaynaklanmaktadır. Yatay ürün farklılaşmasının aksine, tüketici zevkleri aynıdır. Bununla birlikte, fiyatın kalite ile artması ve herkesin mevcut en iyi kalite ile karakterize edilen bir ürün araması nedeniyle, belirli bir ürün çeşidinin seçimi, alıcının gelir düzeyine göre belirlenmektedir. Dikey olarak farklılaşmış ürünlerde EİT, tam rekabet ve oligopolistik rekabet koşullarında analiz edilmektedir. Özetle, faktör donatımındaki farklılıklar, teknoloji ve gelir dağılımındaki farklılıklar DEİT'i açıklayabilmektedir. DEİT'i açıklayan somut modellerin sonuçları "kalite merdiveni" yaklaşımı olarak ele alınmaktadır. Çünkü daha gelişmiş ülkeler daha kaliteli çeşitleri ihraç ederken, düşük gelirli ülkeler daha düşük kaliteli çeşitleri ihraç etmektedir (Caetano ve Galego, 2007:164).

DEİT'in farklı ekonomik kalkınma düzeylerinde, yani gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında, YEİT' in ise gelişmiş ülkeler arasında gerçekleştiği görülmektedir (Altay ve Şen, 2009:129; Şimşek, 2005:44). Şekil 2.1' de YEİT ve DEİT'in hangi ülkeler arasında hangi kalitedeki mallarda gerçekleştiği gösterilmiştir.

Şekil 2.1: YEİT ve DEİT

Kaynak: Rıdvan Karluk (2009); *Uluslararası Ekonomi*, Beta Yayınları, 9.Baskı, İstanbul, s.147.

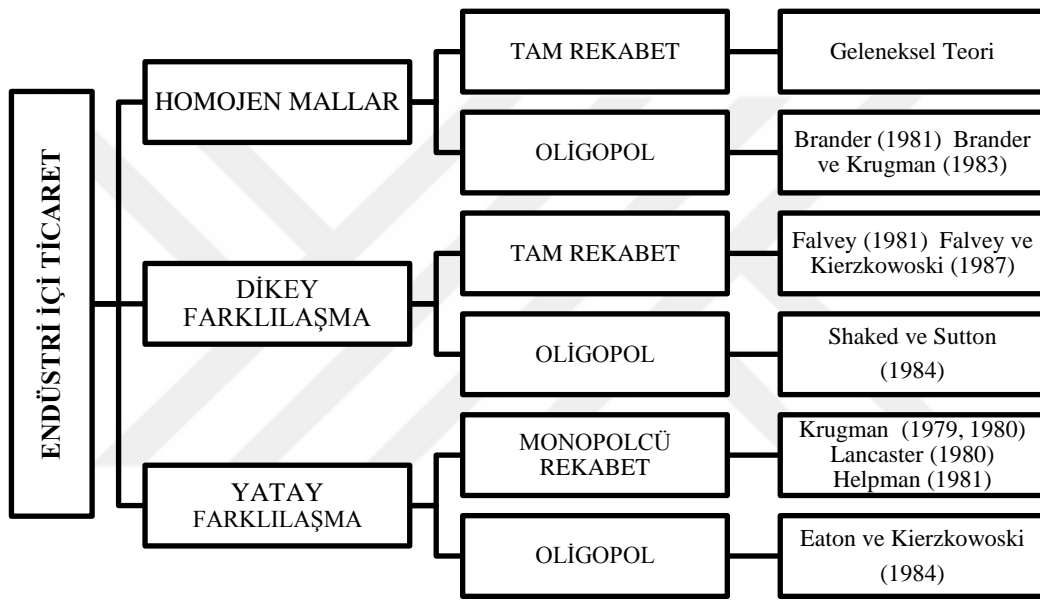
2.4. EİT: Teorik Çerçeve

Dış ticaretin tam rekabet piyasası koşullarında ve homojen mallarda gerçekleştiğini varsayan geleneksel teorilerin aksine, ticaretin eksik rekabet ve farklılaştırılmış mallarda gerçekleştiğinin görülmesi farklı teorik yaklaşımların öne sürülmesine neden olmuştur. Son zamanlarda eksik rekabet ve uluslararası ticaret üzerine yazılmış birçok çalışma geleneksel ticaret modellerinin EİT ve EAT akışlarının bir arada varlığını açıklayamamıştır. Ayrıca hem Ricardo hem de H-O modelleri, ülkeler ne kadar az benzer olursa, ticaretin o kadar fazla olması gerektiğini gösterirken, kanıtlar ticaret hacimlerinin benzer ülkeler arasında daha büyük olduğunu göstermektedir. Böylece EİT'in açıklanabilmesi için, büyük ölçüde yeni modellerin geliştirilmesinin gerekliliği söz konusu olmuştur (Falwey ve Kierzkowski, 1987:143). Bu bağlamda bu kısımda EİT'i açıklayan teorik modeller ele alınmıştır.

EİT'in teorik çerçevesi Şekil 2.2'de gösterilmiştir. EİT'in açıklayan teorik modeller, homojen, dikey ve yatay farklılaştırılmış malların ticaretini tam rekabet, monopolcü rekabet ve oligopol piyasaları altında incelemişlerdir. EİT'in oligopol piyasalarında ve homojen mallarda gerçekleştiğini açıklayan teoriler Brander (1981) ve Brander ve Krugman (1983) tarafından geliştirilmiştir. EİT'in tam rekabet piyasası koşullarında dikey farklılaştırılmış mallarda gerçekleştiğini ileri

süren modeller ise Falvey (1981) ve Falvey ve Kierzkowski (1987) tarafından ele alınmıştır. Shaked ve Sutton (1984) ise EİT' in oligopol piyasalarda ve dikey farklılaştırılmış mallarda ortaya çıktığını ileri sürmüşlerdir. EİT'in yatay farklılaştırılmış mallarda monopolcü rekabet piyasasında ortaya çıktığını açıklayan modeller Krugman (1979, 1980), Lancaster (1980) ve Helpman (1981) tarafından, oligopol piyasalarında ortaya gerçekleştiğini ele alan model ise Eaton ve Kierzkowski (1984) tarafından ele alınmıştır.

Şekil 2.2: EİT' in Teorik Çerçevesi

Kaynak: Giancarlo Gandolfo (2014); *International Trade Theory and Policy*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, s.162.

2.4.1. Tam Rekabet Piyasasında EİT'i Açıklayan Teorik Modeller

Tam rekabet piyasa modelleri, EİT'in gerçekleşmesini ülkelerin faktör donanımlarındaki farklılıkları ile açıklamaktadır. Bu teoriler aynı zamanda yeni H-O teorileri olarak adlandırılmaktadır. Bu kısımda yeni H-O teorileri kapsamında Falvey (1981), Falvey ve Kierzkowski (1987) modelleri ele alınmıştır.

2.4.1.1. Falvey (1981) Modeli

Her sektörün, üretiminde karşılaştırmalı bir avantajı veya dezavantajı olup olmadığına göre, her ülkenin ihracat yaptığı veya ithalat yaptığı tek bir homojen ürün ürettiği varsayılan H-O ve uzantılarını kapsayan geleneksel ticaret teorileri

temel olarak EAT teorisi. Ancak son ampirik bulgulara göre, dünya ticaretinin önemli bir bölümünün bir ülkenin aynı ürün kategorisindeki ürünleri eşzamanlı olarak ihraç ve ithal ettiği EİT şeklinde gerçekleştiği görülmüştür. Böylece EİT' in varlığının açıklanmasında alışılmış teorik çerçevenin bazı değişiklikler gerektirdiği öne sürülmüştür (Falvey, 1981:495).

DEİT'in öncüsü olan Falvey (1981)'in öne sürdüğü modelde, bir dizi farklılaştırılmış ürün üreten bir endüstri söz konusudur. Falvey' in standart teoriden uzaklaşmak istememesinin iki sebebi vardır. Birincisi, endüstrilerin her birinde kullanılan iki üretim faktöründen birisinin (sermaye) o sektöre özgü olduğu varsayılmaktadır. Falvey'e göre bir endüstri, en iyi şekilde belli bir tür sermaye ekipmanının üretebileceği ürün çeşitliliği ile tanımlanmaktadır. İkincisi, her bir endüstrinin artık tek bir homojen ürün ürettiği varsayılmamakta, bunun yerine emek ve kendi sektörüne özgü sermaye faktörleri kullanarak bir dizi ürün üretilebilmektedir. Daha sonra ülkelerin bu bir dizi ürünün üretiminde uzmanlaşmasıyla EİT'in gerçekleşeceği varsayılmaktadır (Falvey, 1981:496).

Modele göre, malların üretiminde kullanılan faktör yoğunlukları, bir dizi ürün arasındaki kalite farklılığını açıklamaktadır. Bir dizi ürünün üretiminde kullanılan sermaye-emek oranı kalitenin ayırt edici özelliği olarak varsayılmaktadır. Buna göre yüksek sermaye-emek oranına sahip olan ana ülke yüksek kaliteli ürünler üretmekte ve bu ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmaktadır. Dolayısıyla sermaye bakımından zengin ülke yüksek kaliteli mallarda üstünlük sahibi olurken, emek bakımından zengin ülke düşük kaliteli mallarda üstünlük sahibi olur. Bu durumda yüksek kaliteli ürünler üreten ana ülkenin aynı zamanda düşük kaliteli ürünler talep etmesi EİT'i ortaya çıkarır (Ferto, 2007:194). Bu modelin dikkat çeken özelliği dikey farklılaştırılmış mallarda gerçekleşen EİT'i ölçüğe göre artan getiriler ya da eksik rekabet piyasaları olmadan H-O teorisi ile açıklayabilmesidir. Falvey (1981:503)'e göre DEİT farklı gelir düzeylerine (gelişmiş ülke ve gelişmekte olan ülke) sahip ülkeler arasında gerçekleşmektedir.

2.4.1.2. Falvey ve Kierzkowski (1987) Modeli

Falvey ve Kierzkowski (1987), EİT'i kalite bakımından farklılaştırılmış mallarda gerçekleşen ticareti ele alarak açıklamıştır. Model arz yönünden

incelendiğinde, üretimin biri tek bir homojen ürün üreten diğeri ise çok sayıda farklılaştırılmış ürün üreten iki sektörde gerçekleştiği ve her iki sektör için de ölçeye göre sabit getiri teknolojilerinin hâkim olduğu varsayılmaktadır. Ayrıca teknolojik farklılık ve faktör donanımı farklılıklarından kaynaklanan karşılaştırmalı üstünlük söz konusudur (Czarny, 2003:5). Bunun yanı sıra modelde, teknolojik farklılığın homojen mal üreten sektörde gerçekleştiği varsayılmıştır. Model talep yönünden incelendiğinde ise, Falvey (1981) modelinin ihmal etmiş olduğu gelir farklılığını ele almıştır. Modele göre üretilen mallara olan talebin belirleyicisi kişi başına düşen gelir ve gelir dağılımıdır (Falvey ve Kierzkowski, 1987:151). Nispi fiyatların veri olarak kabul edildiği, tüketicilerin benzer zevk ve tercihlere sahip olduğu ve bireylerin sadece farklılaştırılmış malların bir çeşidini talep ettiğini varsayan bu modelde, bireyin gelirindeki değişiklik sebebiyle tercih ettiği mal kalitesi de değişecektir. Böylece her iki ülkedeki tüketiciler yüksek gelirli ve düşük gelirli olarak iki gruba ayrılacaktır. Gelir düzeyi yüksek bireyler kendi ülkesindeki yüksek kaliteli malları satın alacak, gelir düzeyi düşük bireyler ise düşük kaliteli yabancı ülkenin mallarını satın alacak ve böylece EİT'in varlığı söz konusu olacaktır (Fainstein ve Netsunajev, 2011:97).

Özetle, yüksek gelire sahip birey yüksek kaliteli malları tüketmekte, düşük gelire sahip birey düşük kalitedeki malları tüketmektedir. Bu şekilde gelir dağılımındaki farklılık sebebiyle ekonomide üretilen her kalitedeki mala talep olacaktır. Gelir farklılıklarından kaynaklanan talep farklılığı da DEİT'i ortaya çıkartacaktır.

2.4.2. Monopolcü Rekabet Piyasasında EİT'i Açıklayan Teorik Modeller

Monopolcü rekabet koşulları ile fayda fonksiyonu ve ölçek ekonomilerine dayanarak EİT'i açıklamaya yönelik olarak geliştirilen modeller, Krugman (1979, 1980), Lancaster (1980) ve Helpman (1981) modelleridir (Fung, 1991:391-392). Bu modeller Falvey (1981) ve Falvey ve Kierzkowski (1987) modellerinde olduğu gibi ürünlerin dikey değil, yatay farklılaştığını varsaymaktadırlar.

2.4.2.1. Krugman (1979) Modeli

Krugman tarafından geliştirilen model, EİT'in açıklanmasında onu takip edecek diğer çalışmalara biçimsel olarak kaynak sağladığından öncü model olarak

görülmektedir. Krugman (1979), modeline göre dış ticaretin firmalar tarafından içsel ölçek ekonomilerine bağlı olması eksik rekabete dayalı piyasa yapısının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Krugman (1979), dış ticaretin faktör donatımları ya da teknolojik farklılıkların yerine ölçek ekonomilerinden kaynaklandığını öne süren bir model geliştirmiştir (Krugman, 1979:469-470). Krugman (1979), Dixit-Stiglitz modelinden yararlanarak tüm tüketicilerin aynı fayda fonksiyonuna sahip olduğu ve tüketebilecekleri malların tümünü tüketmeyi tercih ettiklerini aynı zamanda mallar için simetrik şekilde fayda fonksiyonuna dahil edildiği varsayımı altında modelini geliştirmiştir (Dixit ve Stiglitz, 1977:297).

Krugman modelinin arz kısmında, yalnızca emeğin kullanıldığı tek üretim faktörü olduğunu ve her ülkenin ölçeğe göre artan getiri koşullarında yatay farklılaştırılmış malları üreten bir endüstriye sahip olduğu bir ekonomi söz konusudur (Krugman, 1979:476). Modele göre, bütün mallar aynı üretim fonksiyonuna sahiptir. Tek bir üretim faktörünün olması nedeniyle, üretim maliyeti emek miktarı ile belirlenmektedir. Modelde, sabit maliyetlerin olması üretim miktarı arttıkça ortalama maliyetlerin düşeceğini göstermektedir. Ölçeğe göre artan getiri söz konusu olduğunda firmanın maliyet fonksiyonu, firmanın tüm malları üretmesi imkânsız olduğundan yalnızca firmanın üretebileceği ürün sayısı ile sınırlı olmaktadır. Modelin talep kısmında ise tüm bireyler aynı fayda fonksiyonuna sahiptir ve yatay olarak farklılaştırılmış tüm malların simetrik olarak tüketicilerin fayda fonksiyonunda yer aldığı varsayılmıştır. Tüketiciler açısından tüketebilecekleri tüm malları tüketmeleri önemlidir çünkü malların sağladıkları marjinal faydalar birbirine eşittir. Böylece tüketicilerin çok çeşitli mal tüketmesi fayda düzeylerinde artışa neden olmaktadır (Başkol, 2005:32).

Krugman (1979), tek bir üretim faktörüne, aynı teknolojiye, aynı zevk ve tercihlere sahip iki ülkeli bir model ileri sürerek, geleneksel yaklaşıma göre bu iki ülkenin ticarete açılmalarından herhangi bir kazancı olmaması gerekirken söz konusu koşullar halinde bile gerçekleştirecekleri ticaretten, kazançlı çıkacaklarını öne sürmüştür (Krugman, 1979:476). Modelde ulaştırma maliyetlerinin olmadığı varsayılmaktadır. İki ülkede ticaret gerçekleştiğinde üretim miktarı ve üretim ölçeğinde artış gerçekleşecektir. Dolayısıyla ticaretin hacminin yönü belli olmaktayken ticaretin yönü, yani hangi ülkenin hangi malda nasıl ticaret

gerçekleştireceği belli olmamaktadır. Artan getiriler aracılığı ile ticaret ülkedeki üretim şeklini değiştirerek, her firmanın tek bir malda uzmanlaşmasını sağlayacak, sonuç olarak, ticaretin gerçekleşmesiyle kazanç elde edilecektir. Ayrıca firmalar için piyasada rekabet söz konusu olmadığı için bir mal bir ülkede üretilecektir (Krugman, 1979:478).

Kısacası Krugman'ın bu modelinde, sabit maliyetlerden dolayı ölçek ekonomisi altında tek bir faktör ve tek bir endüstrinin olduğu çeşitli sayıda farklılaştırılmış malların üretildiği ve arz ve talep yapıları açısından aynı özelliklerin bulunduğu iki ülke varsayılmıştır. Bu varsayımlar ile uluslararası ticaret EİT şeklinde gerçekleşmekte ve iki ülkede ticaretten kazanç elde etmektedir (Grubel ve Lloyd, 2003:27).

2.4.2.2. Krugman (1980) Modeli

Krugman (1980) modelinde, Krugman (1979) modelinin temel varsayımları benzer olmakla beraber zenginleştirilmiştir. Krugman (1980)'ın bu modelinde taşıma maliyetleri de analize dahil edilmiştir. Krugman (1980) modelinde ticaretin hem artan getiriler hem de taşıma maliyetleri ile belirlendiği bir dünyada, bir mala herhangi bir talep olması bu malın üretimini piyasaya yakın bir bölge üzerinde yoğunlaştıracaktır. Bunun nedeni üretimin bir yerde yoğunlaşmasıyla ölçek ekonomilerinin gerçekleşmesi sayesinde ulaştırma maliyetlerinin minimize edilmesidir. Lokasyon teorisinde ticaret teorisinden daha sık vurgulanan bu durum, ülkelerin nispeten geniş yurt içi talepleri olan bu tür ürünleri ihraç etme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Bu durum tamamen artan getirilere bağlı olmakta ve azalan getiri durumunda bir ürüne olan güçlü yurt içi talep, ihracattan ziyade ithalat yapma eğilimini göstermektedir (Krugman, 1980:955).

Krugman (1980)'e göre üretim maliyetleri her iki ülkede aynı olduğunda daha büyük piyasalara yakın yerlerde üretim yapmak ülkelere kar sağlayarak taşıma maliyetlerini de minimize edecektir. Ayrıca, Krugman (1980), ülkeler arasında ulaştırma maliyetleri ne kadar çok buna karşılık ölçek ekonomilerinin önemi ne kadar az olursa eksik uzmanlaşma olasılığının daha fazla olacağı görüşündedir (Krugman, 1980:955-957).

Krugman (1980)'nin modelde ulaştığı sonuçlar değerlendirildiğinde, eğer iki ülke arasında zevk ve tercihleri bakımından fark söz konusuysa, her biri daha geniş yurt içi piyasaya sahip olduğu endüstride uzmanlaşacaktır ve böylece uzmanlaştığı mal sınıfının net ihracatçısı konumuna gelecektir. Ayrıca ticaret eksik uzmanlaşmanın gerçekleşme olasılığının fazla olması, ulaştırma maliyetlerinin fazla olması ve ölçek ekonomilerinin önemsiz olması durumunda gerçekleşecektir (Krugman, 1980:957).

2.4.2.3. Lancaster (1980) Modeli

Lancaster (1980), monopolü rekabet durumunda, karşılaştırmalı üstünlük temelinde dayanarak dış ticaretin gerçekleşmeyeceği düşünülen ülkeler arasında bile yüksek düzeyde EİT' in görülebileceğini söylemektedir (Bedir, 2009:154).

Lancaster (1980), iki lkeli, iki faktörlü (sermaye ve emek), iki sektörlü (sanayi ve tarım) modelinde, tüketiciler belirli bir mal grubu içinde malın fiyatı ve malın özelliklerini dikkate alarak en çok tercih edilen malı talep etmektedirler. Model arz yönünden ölçek ekonomileri ile açıklanmaktadır (Lancaster, 1980:160). Lancaster (1980) modelinde, birbirinin aynı iki ülkenin olduğunu ve biri farklılaştırılmış diğer dış mallardan oluşan iki sektörün olduğunu varsaymıştır. Ölçek ekonomilerinin ve ürün farklılaştırmasının olduğu sanayi sektörü ile ölçek ekonomileri ve ürün farklılaştırmasının bulunmadığı tarım sektörünün söz konusu olduğu modelde, sanayi sektörüne ait mallar sadece bir lkede üretilebilmekte iken her iki lkede de tketylmektedir. Her iki lkede, sanayi sektörü mallarının her birinin yarısını ihraç ederken diğer lkede üretilen sanayi sektörü mallarının yarısını da ithal etmektedir. Aynı zamanda tarım sektörü malları ise her ülke tarafından kendi ihtiyaçlarına göre üretilmektedir (Lancaster, 1980:160). Sanayi sektörünün birden fazla mal grubu üretmesi durumunda, tüketiciler tercihlerinin benzer olması halinde her ülke yalnızca bu mal gruplarının birinde uzmanlaşacaktır. Böylece bir ülke bir malı ihraç ederken diğer malı ise ithal edecektir. Bu durumda EİT yalnızca tüketiciler tercihlerinin farklılaşması durumunda ortaya çıkacaktır (Lancaster, 1980:167).

Lancaster (1980), modelinde EİT tercih çeşitliliği ve azalan maliyetlerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Modele göre dış ticaretin yapısı ve düzeyi

belirlenebilirken, ticaretin yönünü belirlemek mümkün değildir (Greenaway, 1987:113).

2.4.2.4. Helpman (1981) Modeli

Helpman (1981) H-O teorisini ölçek ekonomileri, ürün farklılaştırması ve monopolcü rekabet piyasası ile birleştirilmiş bir model geliştirmiştir. Modele göre EAT, H-O teorisiyle açıklanmakta, EİT ise monopolcü rekabet teorisiyle açıklanmaktadır (Helpman, 1981:307).

Helpman (1981) modeli, teknolojileri aynı yerli ve yabancı olmak üzere iki ülke, emek ve sermayeden oluşan iki faktör ile sanayi malı ve gıda malı olmak üzere iki maldan oluşan modeli geliştirmiştir. Gıda malının tek bir özelliğe sahip olan homojen bir mal olduğu buna karşılık sanayi malının ölçek ekonomisine sahip çok sayıda farklılaştırılmış maldan oluştuğu varsayılmıştır. Modelde aynı gelir ve fayda fonksiyonuna sahip olduğu varsayılan tüketicilerin, ideal olarak kabul ettiği bir mal söz konusudur. Tüketiciler açısından ideal kabul edilen bu malı tüketmeleri faydayı artırırken, tüketicilerin ideal tercihinden uzaklaşması faydalarında azalmaya sebep olmaktadır (Helpman, 1981:307-310).

Helpman (1981) bu varsayımlar altında altı farklı sonuca ulaşmıştır (Helpman, 1981:321-327). Bunlar;

1. Her iki ülkenin teknolojik seviyelerinin benzer olması halinde, her iki ülkede hem gıda hem sanayi malı üretecektir yani iki sektörde de uzmanlaşma söz konusu olmayacaktır. Ticaretin başlaması ile her iki ülke de faktör fiyatları ve sanayi malı üreten firmaların çıktı düzeyleri eşit olacaktır.
2. Faktör fiyatlarının eşitlendiği ve her iki sektörde de uzmanlaşmanın olmadığı durumda, sanayi mallarının nispi olarak sermaye yoğun olması sermaye/emek oranının yüksek olduğu ülkede daha az gıda malı ve daha çok mal çeşiti üretilmesine neden olacaktır. Böylece sermaye/emek oranının yüksek olduğu ülkede sanayi mallarında her zaman EİT görülecektir. Sermaye/emek oranlarının her iki ülkede de eşit olması halinde ise her ülke de eşit miktarda gıda malı ve sanayi malı

üreteceklerdir. Dolayısıyla EİT'in payı ülkelerin sahip oldukları üretim faktörlerinin oranlarına bağlı olmaktadır.

3. Faktör fiyatlarının eşitlendiği, sektörel uzmanlaşmanın olmadığı ve sanayi mallarının nispeten sermaye yoğun olduğu durumda, her iki ülkede de sanayi malları ihraç ve ithal edilmesine rağmen, yüksek sermaye-emek oranına sahip ülke sanayi mallarının net ihracatçısı durumunda gıda mallarının ise net ithalatçısı durumundadır. Ayrıca her iki ülkenin de aynı sermaye/emek oranına sahip olduğu durumda ise ticaretin tamamı EİT şeklinde gerçekleşecektir.
4. Faktör fiyatlarının eşitlendiği bir ekonomi dengesinde yerli ülkenin yabancı ülkeye oranla sermaye/emek oranının daha düşük olduğu varsayımı altında, emek ve sermaye stoku, mal fiyatları ve faktör getirilerini bozmadan yabancı ülkenin sermaye-emek oranının artırılması yerli ülkenin sermaye/emek oranının azaltılması şeklinde yeniden dağıtılması durumunda EİT'in payı düşecektir.
5. Faktör fiyatlarının eşitlendiği bir dünya ekonomi dengesinin olduğu bir durumda dünyadaki emek ve sermaye stokunun, sermayenin bol olduğu yabancı ülkenin sermaye/emek oranını artıracak, sermayenin kıt olduğu yerli ülkenin sermaye/emek oranını düşürecek şekilde yeniden dağıtılması halinde dış ticaret hacmini artıracak, EİT'in payını azaltacaktır. Her iki ülke arasındaki faktör donatımı farklılıklarının az olması EİT'in payını artıracaktır.
6. Her iki ülkenin de aynı sermaye-emek oranına sahip olması durumunda, her iki ülkenin de başlangıçta var olan sermaye-emek oranını koruyacak şekilde yeniden dağıtılması halinde ülke büyüklüğündeki eşitsizliğin azalması ticaret hacmini artıracak, ülke büyüklüğündeki eşitsizliğin artması durumunda ise ticaret hacmi azalacaktır. Her iki ülkenin büyüklükleri eşit olması halinde ise, ticaret hacmi en yüksek düzeyde gerçekleşecektir.

YEİT'in şekillendiği monopolcü rekabet modelleri, Krugman (1979, 1980), Lancaster (1979) ve Helpman (1981) tarafından kurulmuştur. Monopolcü rekabet modelleri endüstri ve teknolojik özellikler açısından benzerlik göstermektedir. Monopolcü rekabet modellerinin temel unsurları; giriş engellerinin varlığı,

endüstride bulunan çok sayıda firmanın olması, yatay farklılaştırılmış malların üretiminde benzer teknoloji kullanımı ve ölçüğe göre artan getiri durumlarıdır. Ancak Krugman ve Lancaster, Helpman modelleri talep özellikleri bakımından farklılık göstermektedir. Krugman modelinde tüketiciler açısından “çeşitlilik sevgisi” yani daha fazla mal çeşiti söz konusudur. Lancaster ve Helpman modellerinde ise tüketiciler açısından “ideal mal çeşitliliği” söz konusu olmaktadır (Czarny ve Lang, 2002: 25-26).

2.4.3. Oligopol Piyasasında EİT’i Açıklayan Teorik Modeller

Monopolcü rekabet modellerinin yanı sıra EİT’ in varlığı oligopol piyasalarıyla da açıklanmaya çalışılmıştır. Oligopol piyasalarında EİT’i açıklamaya yönelik modeller, homojen mallarda Brander ve Krugman (1983), dikey farklılaştırılmış mallarda Shaked ve Sutton (1984), yatay farklılaştırılmış mallarda Eaton ve Kierzkowski (1984) tarafından geliştirilen modellerdir.

2.4.3.1.Brander (1981) Modeli

Brander (1981) modeline göre, benzer özelliklere sahip ülkeler arasındaki ticaret yapısı, ölçüğe göre artan getiri, taşıma maliyetleri ve firmaların eksik rekabet koşullarındaki davranışlarının etkileşimiyle belirlenmektedir. Cournot modelini temel alan bu modelde, her firma piyasadaki diğer firmanın üretim seviyesini değiştirmeyeceği varsayımından hareket etmekte ve böylece karını maksimize etmeyi amaçlamaktadır. Modelde yerli ülke (A) ve yabancı ülke (B) olmak üzere iki ülke ve iki firma bulunmakta ve taşıma maliyetleri firmalar tarafından karşılanmaktadır. Her bir ülke firması ulusal tüketim ve ihracat için üretecekleri miktarı maliyetlerini minimuma indirecek şekilde kendileri karar verecektir. Bu varsayımlar altında firmalar tarafından karşılanan taşıma maliyetlerinin azalması halinde ulusal tüketim için ithal edilen malların payı artacaktır. Böylece taşıma maliyetlerinin olduğu durumda bile EİT gerçekleşmektedir. Modele göre ticaretinin gerçekleşmesinin nedeni dumping ya da fiyat farklılaşmasıdır. Eksik rekabet piyasası altında firmalar, marjinal geliri, fiyata değil de marjinal maliyete eşit olarak belirlerler. Böylece firma ihracat üretiminin daha yüksek etkili marjinal maliyetine (taşıma maliyetleri dahil) katlanabilir. İki ülkenin firmaları için geçerli olan bu

durum, benzer malların iki ülke arasında karşılıklı olarak taşınmasını sağlayacaktır (Brander, 1981:3-9).

2.4.3.2.Brander ve Krugman (1983) Modeli

Oligopolistik piyasalarda homojen mallardaki EİT'i inceleyen Brander ve Krugman (1983) geliştirdikleri modelde, maliyet farklılıkları ve ölçek ekonomileri olmaksızın firmaların ürettikleri mala birbirlerinin piyasasında daha düşük fiyat belirlediği karşılıklı dumping modelini oluşturmuşlardır (Özer, 2007:72).

Brander ve Krugman (1983), oligopolistik firmaların rekabetinin nasıl dumpinge yol açtığını ve bunun nasıl karşılıklı hale geldiğini ortaya koydukları modelde, birbirine benzer özelliklere sahip ev sahibi ve yabancı ülke olmak üzere iki ülke ve her birinde homojen bir malı üreten tek bir firma olduğunu varsayılmaktadır. Modele göre miktar her bir firma için stratejik değişken olarak görülmektedir. Bir ülkeden diğerine yapılan ihracat malları için taşıma maliyeti ortaya çıkmaktadır. Her iki firma her bir ülkeyi ayrı birer piyasa olarak görmekte ve firmalar her bir ülke için ayrı ayrı karını maksimize eden üretim miktarını seçmektedir. Modelde her bir firmanın kendine ait üretim seviyesini, diğer firmanın iki ülkede de üretim seviyesini sabit tutacağını varsayan Cournot modeli davranış söz konusudur (Brander ve Krugman, 1983:314-315).

Brander ve Krugman (1983) modelinin temelini fiyat farklılaştırması oluşturmaktadır. Firmalar agresif yurt dışı fiyatlandırması yaparken iç piyasada yüksek olan fiyatları korumaya çalışmaktadırlar. Bu da karşılıklı dumping (reciprocal dumping) olarak adlandırılmaktadır. (Brander ve Krugman, 1983:317).

Brander ve Krugman (1983) modeline göre ticaret refahı da etkilemektedir. Söz konusu firmalar pozitif kâra sahipse ve taşıma maliyetleri düşükse, ticaretin başlaması refahı artırmakta, taşıma maliyetlerinin yüksek olması halinde ise, ticaretin başlaması refahta azalmaya neden olmaktadır. Piyasaya serbest girişin olduğu Cournot modelinde ise ticaretin başlaması refahı olumlu etkilemektedir (Brander ve Krugman, 1983:320).

2.4.3.3. Shaked ve Sutton (1984) Modeli

Shaked ve Sutton (1984) dikey farklılaşmış mallardaki EİT'i doğal oligopol kavramı ile açıklamışlardır. Shaked ve Sutton (1984) modelinde, yüksek sabit maliyetlerin olması durumu doğal oligopol olarak adlandırılmaktadır.

Shaked ve Sutton (1984) modeline göre rekabetçi malların aynı fiyattan bulunduğu piyasada, tüketicilerin yüksek kaliteli mala yönelmelerinden dolayı piyasadaki malların kalitesini artırmak için Ar-Ge harcamaları kritik öneme sahiptir. Modele göre firmaların 3 aşamadan oluşan karar süreci olduğu varsayılmaktadır. Birinci karar süreci firmaların piyasaya girip girmeme kararı, ikincisi üretilecek malın kalite düzeyine ilişkin verecekleri karar süreci ve son olarak üretilecek malın satış fiyatı kararıdır (Shaked ve Sutton, 1983:1469-1473).

Modelin talep yönünde, tüketicilerin benzer zevklere sahip oldukları ve malları kalitelerine göre sınıflandıkları varsayımı altında tüm tüketicilerin farklı kalitedeki mallar için yapmak istedikleri harcamayı gelirleri belirlemektedir. Kısacası yüksek kaliteli mallar yüksek gelire sahip tüketiciler tarafından satın alınmaktadır. Tüketicilerin gelir düzeylerindeki farklılık, piyasada farklı kalitedeki mal sayısını ve bunları üreten firma sayısını arttırmaktadır. Uluslararası ticaret başladığında firmalar piyasada bulunan çeşitli kalitedeki mallar vasıtasıyla geniş tüketici kitlesine ulaşmakta ve böylece firmaların ortalama maliyetleri düşmekte EİT ortaya çıkmaktadır (Shaked ve Sutton, 1983:1469-1473).

Shaked ve Sutton (1984)'a göre, pazarın genişlemesinden dolayı ortalama maliyetlerin azalması ve fiyatın düşmesi EİT'in nedenidir. EİT'in yol açtığı pazar genişlemesi, ilgili pazarda faaliyet gösteren firmaların sayısında bir azalmaya ve dolayısıyla üretim yoğunluğuna yol açmaktadır. Ticareti yapılan ürünler, bu tür ticaret gerçekleşmeden önce daha yüksek kalite ve daha düşük fiyatlar ile karakterize edilen çeşitlerdir. Uzun vadede firmaların hayatta kalması, ürün kalitesinin iyileştirilmesine ve "doğal" oligopollerin ortaya çıkmasına neden olabilecek ölçek ekonomilerine bağlı olmaktadır (Wyrzykoeska vd., 2014:21-22).

2.4.3.4. Eaton ve Kierzkowski (1984) Modeli

Eaton ve Kierzkowski (1984) oligopol piyasalarda yatay olarak farklılaştırılmış mallarda ortaya çıkacak EİT'i incelemiştir (Greenaway ve Milner, 1987:43). Eaton ve Kierzkowski (1984) modelinde firmalar, piyasaya giriş kararını, farklılaştırılmış mallardaki üretim miktarını, üretilecek malın satış fiyatının kararlarını kendileri almaktadırlar. Model talep yönünden incelendiğinde, A ve B olmak üzere iki temel maldan birinin homojen diğerinin farklılaştırılmış mal olduğu varsayılmaktadır. Her tüketici piyasadaki farklılaştırılmış mal olan B malının ideal çeşidine sahiptir. Tüketicinin ideal çeşit olarak tercih ettiği mala sahip olamaması durumunda, bu mala ödeyeceği fiyattan daha düşük bir fiyat karşılığında alternatif bir mala yönelecektir. Model arz yönünde incelendiğinde ise, homojen mal olan A malının ölçeğe göre sabit getiri, farklılaştırılmış mal olan B malının ise ölçeğe göre artan getiri şartlarında üretildiği varsayılmaktadır (Eaton ve Kierzkowski, 1984:70-71).

3. ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARET: BELİRLEYİCİLERİ VE ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ

1960'lı yıllardan sonra EİT kavramının ortaya çıkması birçok iktisatçıyı bu ticareti ortaya çıkararak nedenleri araştırmaya yöneltmiştir (Ekaneyeke, 2001:90-91). Ülkelerin diğer ülke ya da ülke gruplarıyla gerçekleşen EİT'inin test edilmesi EİT'in belirleyicilerinin şekillenmesine de yardımcı olmuştur. EİT'i ortaya çıkaran belirleyiciler birçok faktöre bağlıdır fakat genellikle iki kategoriye ayrılmaktadır. Birincisi ticaret ortaklarının ekonomik özellikleriyle ilgili olan ülkeye özgü belirleyiciler, ikincisi ticaret ortaklarının endüstri özellikleriyle ilgili olan endüstriye özgü belirleyicilerdir. Bu bağlamda bu bölümde EİT'in belirleyicileri ülkeye ve endüstriye özgü belirleyiciler olmak üzere iki başlık altında incelenecektir. Ayrıca bu bölümde EİT'in ölçülmesinde literatürde en sık kullanılan çeşitli endekslere yer verilecektir.

3.1. EİT'in Belirleyicileri

EİT'in belirleyicileri ülkeye özgü ve endüstriye özgü olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ülkeye özgü belirleyiciler arasında; gelişmişlik düzeyi, piyasa büyüklükleri, ülkeler arasındaki uzaklık, ortak sınırların varlığı, ekonomik entegrasyon, ticaret dengesizlikleri, ticaret eğilimi ve ticaret engellerinin azaltılması yer almaktadır (Brkić, 2018:101-102). Tablo 3.1'de özetlendiği üzere gelişmişlik düzeyi, piyasa büyüklüğü, ortak sınırların varlığı, ekonomik entegrasyon, ticaret eğilimi ve ticaret engellerinin azaltılması EİT' i pozitif yönde, ülkeler arasındaki uzaklık ve ticaret dengesizlikleri ise negatif yönde etkilemektedir. EİT'in endüstriye özgü belirleyicileri ise; ürün farklılaştırması, piyasa yapısı, ölçek ekonomileri, teknoloji düzeyi ve yabancı yatırımlardan oluşmaktadır. Ürün farklılaştırması, teknoloji düzeyi, ölçek ekonomileri EİT'i pozitif yönde etkilemekteyken, piyasa yapısı ve yabancı yatırımların yönü ise belirsizdir.

Tablo 3.1: EİT'in Belirleyicileri

EİT'in Belirleyicileri		Etki
Ülkeye	Gelişmişlik Düzeyi	Pozitif
	Piyasa Büyüklükleri	Pozitif
Özgül	Ülkeler Arasındaki Uzaklık	Negatif
	Ortak Sınırların Varlığı	Pozitif
Belirleyiciler	Ekonomik Entegrasyon	Pozitif
	Ticaret Dengesizlikleri	Negatif
	Ticaret Eğilimi	Pozitif
	Ticaret Engellerinin Azaltılması	Pozitif
Endüstriye	Ürün Farklılaştırması	Pozitif
	Piyasa Yapısı	Belirsiz
Özgül	Ölçek Ekonomileri	Pozitif
	Teknoloji Düzeyi	Pozitif
Belirleyiciler	Yabancı Yatırımlar	Belirsiz

Kaynak: Rudolf Loertscher ve Frank Wolter (1980); "Determinants of Intra-Industry Trade" *Weltwirtschaftliches Archiv/Review of World Economics*, Cilt 116, s.282-285; Justyna Łapińska (2016); "Determinant Factors of Intra-Industry Trade: The Case of Poland and Its European Union Trading Partners," *Equilibrium, Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*, Cilt 11, Sayı 2, s.253-256.

3.1.1. Ülkeye Özgül Belirleyiciler

EİT'in ülke bazında belirleyicileri olarak; ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, ülkelerin piyasa büyüklükleri, ülkeler arasındaki uzaklık, ortak sınırların varlığı, ekonomik entegrasyona katılım, ticaret dengesizlikleri, ticaret eğilimi ve ticari engeller ele alınacaktır.

3.1.1.1. Ülkelerin Gelişmişlik Düzeyleri

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin artması, ülkeler arasındaki EİT'in de artmasına neden olur. Bu pozitif yönlü ilişki 3 nedenle açıklanabilir: Birincisi, gelişmiş ülkeler yenilik yapma yeteneğine sahiptirler bu yüzden farklılaştırılmış malları üretmek ve geliştirmek için inovasyon önemli bir ön koşuldur. İkincisi, gelişmiş ülkeler çok çeşitli bireysel malların üretiminde ölçek ekonomilerinden faydalanmayı mümkün kılan oldukça farklılaştırılmış bir talep ile nitelendirilmektedirler. Üçüncüsü, gelişmiş ülkeler oldukça gelişmiş bilgi ve iletişim bağlantılarına sahiptir. Bu faktörlerin tümü yüksek derecede farklılaştırılmış ürünlerde ticaretin gerçekleşmesi ve genişlemesine olanak sağlamaktadır (Loertscher ve Wolter, 1980:281-282).

Ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin değerlendirilmesinde kişi başına düşen gelir kullanılmaktadır. Kişi başına düşen ortalama gelir seviyesi arttıkça, EİT'in payı artmaktadır. Linder (1961), kişi başına düşen gelir düzeyinin daha yüksek olması durumunda, kalite (dikey) olarak farklılaştırılmış ürünlere daha fazla talep olduğunu öne sürmüştür (Hellvin, 1996:23). Buna göre düşük kişi başına geliri olan bir ülkede tüketici talebi az ve ürün standart iken, yüksek kişi başına gelire sahip olan ülkede tüketici talebi yüksek ve farklılaştırılmış ürünleri kapsamaktadır. Dolayısıyla her ülkede bu tür farklılaştırılmış malların daha fazla üretilmesi ve talep edilmesi EİT'in ortaya çıkmasına neden olur.

Balassa ve Bauwens (1988), EİT ile kişi başına düşen gelir düzeyleri arasında pozitif bir ilişki olduğunu destekleyen kanıtlar bulmuşlardır (Thorpe ve Zhaoyang, 2005: 239). Buna göre iki ülke arasındaki kişi başına düşen gelir farkı ne kadar az olursa, EİT' in toplam sanayi malları ticaretindeki payı o kadar yüksek olmaktadır. Benzer kişi başına düşen gelir seviyesine sahip ülkelerin talep yapıları ve tüketici tercihleri de benzerlik göstermektedir. Aynı zamanda talep ve tüketici zevklerindeki benzerlikler farklılaştırılmış ürünler için pazarlar yaratmaktadır. Dolayısıyla iç ve dış pazarların genişlemesi ile artan ürün çeşitliliği ve ölçek ekonomilerinin varlığı EİT'in artmasına neden olmaktadır (Bano, 2013:8).

Kişi başına düşen gelir farklılığı ile EİT arasındaki ilişkinin arz koşullarına odaklanan, Helpman (1987) ve Helpman ve Krugman (1985), kişi başına gelirlerdeki farklılıkların -özellikle faktör donatımlarındaki farklılıkların- iki ülkenin göreceli ekonomik gelişmişlik düzeyinin ölçülmesine katkı sağlayacağını varsaymaktadır. Kişi başına düşen gelirdeki fark ne kadar büyükse, ekonomiler arasında bir endüstri grubundaki üretim sürecinin dikey olarak dağılması o kadar artacaktır. Kişi başına düşen gelirdeki farklılık ile EİT ve YEİT arasında negatif yönlü ilişki söz konusu iken, DEİT ile pozitif yönlü ilişki söz konusudur.

3.1.1.2. Ülkelerin Piyasa Büyüklükleri

Ülkelerin piyasa büyüklükleri ile EİT arasında pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur (Balassa ve Bauwens, 1987:927). Piyasa büyüklüklerinin ölçümünde genellikle ülkelerin GSYİH rakamları kullanılmaktadır (Reganati ve Pittiglio, 2005:33). Küçük iç pazara sahip bir ülke, farklılaşmış malların üretiminde ölçek

ekonomilerinden yararlanmak için sınırlı olanaklara sahiptir. Bundan dolayı, iç pazar büyüdükçe, farklılaştırılmış ürünlerin üretimi ve farklılaştırılmış ürünlerin ticareti için daha büyük fırsatlar ortaya çıkmaktadır (Hellvin, 1996:23).

Küçük ülkeler, iç piyasadan dolayı talebi standartlaştırılmış malların üretimini gerçekleştirirken, büyük iç piyasalara sahip olan ülkeler ise ölçek ekonomilerinden yararlanarak büyük hacimli üretim yapma avantajına sahiptir (Reganati ve Pittiglio, 2005:33). Aynı zamanda büyük ekonomilerde yabancı (farklılaştırılmış) mallara büyük bir talep söz konusudur. Bu nedenle, ticaret yapan ülkelerin iç pazarlarının büyüklüğü ile EİT arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı söz konusudur. İki ülkenin piyasa büyüklüğü arasındaki fark ne kadar küçükse, ticaretlerinde beklenen EİT o kadar yüksek olacaktır. Helpman ve Krugman (1985), EİT'in payını nispi ülke büyüklüğü ve nispi faktör donatılarıyla ilişkilendirmektedir. Ülkelerin piyasa büyüklükleri arasındaki farklılıkların olması EİT'i negatif yönde etkilemektedir. Yani ülkeler ne kadar birbirine benzer ise EİT'in payı o derece artacaktır. Yapılan ampirik çalışmalar ülkelerin piyasa büyüklükleri ile EİT ve YEİT arasında pozitif yönlü ilişki, DEİT ile negatif yönlü ilişki olduğunu göstermektedir.

3.1.1.3. Ülkeler Arasındaki Uzaklık

Ülkeler arasındaki coğrafi mesafe arttıkça, EİT azalmaktadır (Sohn ve Lee, 2004:22). Ülkeler arasındaki mesafe, ulaşım maliyetlerini yansıtanın yanı sıra göreceli kültürel ve sosyal yakınlığın göstergesi olarak görülmektedir. Coğrafi olarak birbirine yakın ülkeler birbirine yakın ürün çeşitlerini üretmektedirler. Dolayısıyla iki ülke arasındaki coğrafi yakınlık ulaştırma maliyetlerinin düşük olması gibi bölgesel avantajlar sağladığı için ticaretin ve EİT'in payını arttırmaktadır. Krugman (1979, 1980), daha yüksek ulaştırma maliyetlerinin EİT'in payını azaltacağını savunmaktadır. İki ülke arasındaki fiziki uzaklık genellikle ticareti gerçekleştiren ülkelerin başkentleri arasındaki mesafenin söz konusu ülkelerin GSYİH' larına göre ağırlıklandırılması ile ölçülmektedir. Buna göre Balassa ve Bauwens (1987) ve Stone ve Lee (1995), iki ülke arasındaki ağırlıklandırılmış mesafeyi aşağıdaki formül ile hesaplamışlardır:

$$\text{Mesafe} = \frac{\sum(\text{GSYİH} * \text{Mesafe})}{\sum \text{GSYİH}} \quad (3.1)$$

3.1.1.4. Ülkeler Arasındaki Ortak Sınırlar

Ülkeler arasında ortak sınırların varlığı, EİT'i arttırmaktadır. Sınır komşusu ya da kültürel ve sosyal yakınlığın olduğu ülkeler arasında EİT' in varlığından söz edilebilmektedir. Benzer kültürel (ortak bir dil) ve sosyal yakınlığın olması nedeniyle tüketicilerin kültür ve zevklerinin de benzerlik göstermesi EİT'in payını arttırmaktadır (Andressen, 2003:20). Ticaret partnerleri arasındaki ortak sınırın olması, ülkelerin benzer ürün çeşitleri üretmelerine neden olmaktadır (Hummels ve Levinsohn, 2003:482). Ortak sınıra sahip coğrafi olarak birbirine yakın ülkelerin faktör donanımları da birbirine benzerdir. Ülkelerin benzer kaynak tabanına sahip olmaları EİT'in payını arttırmaktadır.

3.1.1.5. Ekonomik Entegrasyona Katılım

EİT'in gelişmesinde önemli bir faktör dünyada meydana gelen entegrasyon süreçleridir. Ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyonun varlığı, EİT'i pozitif yönde etkilemektedir (Balassa ve Bauwens, 1987:928). Entegrasyon süreçlerinin ve ticaretin serbestleştirilmesinin EİT üzerinde etkisi birçok çalışmaya konu olmuştur. Yapılan ilk çalışmalarda entegrasyona üye olan ülkelerin EİT hacmindeki değişiklikler ölçülmeye çalışılmıştır. Daha sonraki çalışmalarda ise, entegrasyon süreçleri ile ilgili faktörlerin EİT hacminin yoğunluğu üzerindeki etkisini ölçen ekonometrik modeller oluşturulmuştur. Bu çalışmaların bazıları, Verdoorn (1960), Dreze (1961), Balassa (1966), Drabek ve Greenaway (1984), Balassa ve Bauwens (1987), Hamilton ve Kniest (1991) tarafından ele alınan çalışmalardır. Drabek ve Greenaway (1984) çalışmalarında, AET ülkelerinde entegrasyon içerisindeki EİT'in toplam EİT'den daha hızlı arttığı sonucuna ulaşmışlardır (Drabek ve Greenaway, 1984:42).

Ekonomik entegrasyon ile EİT arasındaki pozitif ilişkiyi açıklayan çeşitli faktörler söz konudur. Bu faktörler şu şekildedir:

- *Tercih farklılığı ve talep çakışması faktörü:* Entegrasyon sürecindeki ülkelerin benzer tercih yapılarına sahip olması, kişi başına gelir seviyelerinin birbirine yakın olması ve benzer yapıda farklılaştırılmış ürünler üreten olması bu ülkeler arasında EİT'i ortaya çıkarır.

Entegrasyon dahilindeki ülkelerde meydana gelen talep çakışması, üretimde azalan maliyetlerle birlikte EİT' in artmasına neden olur.

- *Ticaretin serbestleşmesi faktörü:* Gümrük birliği sonucu üye ülkeler arasında ticareti engelleyen etkenler ortadan kalkar. Bu şekilde engellerin kalkması ile üye ülkeler arasında ticaret hacminin genişlemesi EİT için belirli bir ortam sağlamış olur. Ticaretin serbestleştirilmesi, EİT hacminin artmasında son derece önemli bir faktördür ve entegrasyon süreçlerinden ayrılamaz. Dış pazarlara erişimi sınırlandıran tarife ve tarife dışı engeller hem EİT hem de EAT akışlarını etkilemektedir. Bununla birlikte ticaret önlemlerin güçlendirilmesi, EİT hacmini EAT hacminden nispeten daha fazla düşürmektedir. Bunun sebebi EİT'e konu olan malların yakın ikame mallar olmasıdır (Lapinska, 2015:78).
- *Üretim maliyetlerinin azalması faktörü:* Birliğe üye ülkeler üretimlerini daha geniş piyasalara yönelik gerçekleştirmesi halinde ölçek ekonomilerinden yararlanarak maliyet avantajından faydalanabilmektedirler. Gümrük birliklerinin kurulması sonucu ortaya çıkan geniş piyasa nedeniyle içsel ve dışsal ekonomilerin var olması üretim maliyetlerinde azalma sağlayacaktır. Böylece içsel ve dışsal ölçek ekonomileri sonucunda üretim maliyetlerinde azalma dolaylı yoldan EİT'i arttırıcı etki yaratacaktır (Narin, 2002:37).
- *Faktör hareketleri ve firma içi ticaret faktörü:* Ekonomik entegrasyona dahil ülkelerde benzer farklılaştırılmış malların üretimi artmaktadır. Böylece benzer malları üreten rakip ekonomilerde, mallar arasında ikame fırsatı yaratarak EİT'i arttıracaktır.

Robson (2002:43)'e göre ekonomik entegrasyonların EİT'i artırma nedenleri birkaç temele dayandırılabilir:

(i)- Eğer ekonomik entegrasyonun kurulması ile ülkelerin kişi başına düşen gelir seviyeleri, entegrasyon kurulmadan önceki durumdan daha fazla artış göstermiş ise, EİT'in artması beklenebilir. Bunun nedeni, artan kişi başına düşen gelir seviyesine bağlı olarak tüketici taleplerinin çeşitlenmesi sonucu farklılaştırılmış mallara olan talebin artmasıdır.

(ii)- Ekonomik entegrasyon aşamalarında, birlik içindeki ülkelerin, tarife dışı engellerin büyük oranda ortadan kalkması sonucu ticaret artmaktadır. Bu durumda ticaretin artmasıyla birlikte EİT’te artmaktadır.

(iii)- Ekonomik entegrasyon, mal piyasaları yanı sıra faktör piyasalarını da kapsayabilir. Üretim faktörlerinin entegrasyon kapsamına girmesi, çok uluslu firmalara doğrudan yabancı yatırımlar sayesinde, malların farklı çeşitlerini birlik içindeki farklı ülkelerde üretme olanağı sağlamaktadır.

3.1.1.6. Ülkeler Arasındaki Ticaret Dengesizlikleri

Grubel ve Lloyd (1975), EİT’in ticaret dengesizliğinden etkilendiğini belirtmektedir. Bu nedenle ticaret dengesizlikleri ile EİT arasında negatif ilişki beklenmektedir. Birçok çalışma ülkeler arasındaki ticaret dengesizliklerini EİT’in belirleyicisi olarak almamaktadır. Ancak düzeltilmemiş bir G-L endeksi kullanılan analizlerde herhangi bir ticaret dengesizliğinin varlığı EİT’in değerini düşürebilmektedir. Bu nedenle, EİT’ in belirlenmesinde ticari dengesizlik değişkenini (TIMB) açıklayıcı değişken olarak ele alınmalıdır (Lee ve Lee, 1993:166; Clark ve Stanley, 1999:84). Buna göre açıklayıcı değişken şu şekildedir (Stone ve Lee, 1995:72):

$$TIMB = \frac{|X-M|}{(X+M)} \quad (3.2)$$

Burada TIMB ticaret dengesizliklerini göstermektedir. EİT ile TIMB arasındaki ilişkinin yönünün negatif olması beklenmektedir. Eğer TIMB değişkeninin “0” olması ülkenin ticaretinin dengeli olduğu göstermektedir. TIMB’nin 1’ e yaklaşması ticaretteki dengesizliği göstermektedir (Li vd., 2003:275).

3.1.1.7. Ülkeler Arasındaki Ticaret Eğilimi (Dışa Açıklık)

Ülkeler arasındaki ticaret eğilimi ile EİT arasında pozitif yönlü ilişki söz konusudur. Dışa açıklık, belirli bir ülkenin dünya pazarına daha fazla katılmasıyla birlikte, yatay veya dikey olarak farklılaşmış malların akışında bir artışın meydana gelebileceğini ortaya koymaktadır (Balassa ve Bauwens, 1987:928).

EİT belirleyicilerinden biri olarak ticaret eğilimini destekleyen ampirik kanıtlar, Doğu Asya ekonomileri için Thorpe ve Zhang (2005), Meksika ekonomisi

için Ekanayake (2001) ve ABD ekonomisi için, Clark ve Stanley (1999, 2003) çalışmalarında görülebilmektedir.

İki ülke arasındaki ticaret eğilimi açıklık endeksi ile ölçülebilmektedir. Dışa açıklık endeksi, ülkenin toplam ticaret hacminin ülkenin GSMH'sına oranı ile belirlenmektedir. Bu endeks ile EİT arasında pozitif yönlü ilişkinin var olması beklenir. Açıklık endeksi şu şekildedir:

$$\text{Açıklık} = \frac{X+M}{\text{GSMH}} \quad (3.3)$$

Burada X+M; toplam ticaret hacmini, GSMH: Gayri Safi Milli Hasılayı göstermektedir.

3.1.1.8. Ülkeler Arasındaki Ticaret Engelleri

Ülkeler arasındaki ticaret engellerinin azaltılması EİT'i pozitif yönde etkilemektedir. Ticaret önündeki engeller göz önüne alınırken sadece tarife ve tarife dışı engeller değil bunun yanı sıra bilgi, iletişim ve ulaşım masrafları da dikkate alınmalıdır. Coğrafi yakınlık, ülkelerin tercih ve zevklerinin benzer olması ve aynı zamanda ulaşım masraflarını azaltması nedeniyle EİT'i arttırmaktadır. Loertscher ve Wolter (1980)'e göre bu ilişki çeşitli değişkenler ile tanıtılmaktadır: (1) iki ülke arasındaki uzak ile ölçülen ulaşım masrafları; (2) bir gümrük birliği kukla değişkenine göre, eğer iki ülke aynı gümrük birliğine üye ise 1 değilse 0; (3) bir dil kukla değişkenine göre, iki ülke ortak dil kullanıyorsa 1 kullanmıyorsa 0; (4) bir kültür kukla değişkenine göre, iki ülke aynı kültür grubunda ise 1, aksi takdirde 0 ; (5) ortak bir sınır kukla değişkenine göre, iki ülke arasında ortak bir sınır varsa 1, yoksa 0 olmaktadır (Loertscher ve Wolter, 1980:283-284).

3.1.2. Endüstriye Özgü Belirleyiciler

EİT'in ortaya çıkmasında ülkeye özgü belirleyicilerin yanı sıra endüstriye özgü belirleyicilerin de dikkate alınması gerekmektedir (Brülhart ve Elliot, 1998: 225). Bu kısımda EİT'in endüstriye özgü belirleyicileri olarak; ürün farklılaştırması, piyasa yapısı, ölçek ekonomileri, teknoloji düzeyi ve yabancı yatırımlar ele alınacaktır.

3.1.2.1. Ürün Farklılaştırılması

EİT'in varlığındaki en belirgin kanıt ürün farklılaştırmasıdır. Ürün farklılaştırılması arttıkça EİT artmaktadır. Ürün farklılaştırma, bir endüstriye ait bireysel firmaların üretimde veya tüketimde bir malın farklı çeşitlerini üretmesi durumunda meydana gelmektedir. Ülkeler arasında talep benzerliği ve tüketiciler arasında tercih çeşitliliği mevcut ise, ürün farklılaştırması ülkeler arasında EİT'i ortaya çıkaracaktır. Ürünlerin farklılaştırılması, yatay farklılaşma (farklı nitelik), dikey farklılaşma (farklı kalite) ve teknolojik (ürünün teknik bir buluş ile iyileştirilmesi) farklılaştırma biçiminde üç şekilde gerçekleşir. EİT'deki endüstri içi farklılıklar bu üç farklılaştırma biçiminden de etkilenmektedir (Ratnayake ve Athukorala, 1992:52). Ancak çoğu teorik araştırmalar, yatay farklılaştırılmış ürünlerin ticaretine odaklanmıştır. Yapılan çalışmalarda yatay ürün farklılaştırması ile EİT arasında pozitif bir ilişki olacağı tahmin edilmektedir (Sharma, 2000: 248). Krugman (1980) ve Lancaster (1980) ülkeler arasında talep benzerliği ve tüketiciler arasında tercih çeşitliliği olması durumunda, ürün farklılaşmasının ülkeler arasındaki EİT'i artırdığını göstermiştir. Bu nedenle hem YEİT hem de DEİT' in ürün farklılaştırması ile pozitif yönlü ilişkisi olduğu görülmektedir.

Sharma (2004)' e göre, ürün farklılaşmasının, YEİT ve DEİT üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak önemli bir etkiye sahip olması nedeniyle, bir endüstrideki farklılaştırılmış ürün sayısının artması, yatay ve dikey olarak farklılaştırılmış üretimdeki EİT seviyesinin daha yüksek olmasına neden olmaktadır (Sharma, 2004:593).

3.1.2.2. Piyasa Yapısı

EİT'in ortaya çıkmasında piyasaların özelliklerinin de etkisi söz konusudur fakat piyasa yapısının EİT üzerindeki etkisi belirsizdir. Çok sayıda firmanın olduğu ve farklılaştırılmış malların üretildiği monopolistik rekabet piyasasında EİT'in yüksek olduğu görülmektedir. Lancaster (1980) ve Helpman (1981), çok sayıda firmaya sahip piyasalarda YEİT' in gerçekleşme olasılığının daha yüksek olduğunu savunmaktadırlar. Buna karşılık Eaton ve Kiezkowski (1984), az sayıda firma bulunan oligopolistik piyasa yapılarında bile YEİT'in ortaya çıktığını göstermiştir. Bu nedenle, piyasa yapısının, yani çok sayıda firmaya karşı az sayıda firmanın

YEİT üzerindeki etkileri açık değildir. Benzer şekilde, piyasa yapısı ile DEİT arasında da belirsizlikler söz konusudur (Greenaway vd., 1995:1507). Falvey (1981), DEİT' in çok sayıdaki firmanın farklı niteliklerdeki ürün çeşitlerini ürettiği ancak üretimde ölçek ekonomisinin bulunmadığı pazar yapılarında ortaya çıkabileceğini savunmaktadır. Öte yandan Shaked ve Sutton (1984) EİT ve DEİT' in oligopol piyasalarında ve ölçek ekonomisine sahip piyasa yapılarında ortaya çıkabileceğini göstermiştir. Bu nedenle, piyasa yapısı ve DEİT arasındaki ilişki belirsizdir (Sharma, 2004:594-595). Brander ve Krugman (1983) ise, piyasada az sayıda firmanın var olduğu ve oligopolistik piyasa yapısının sergilendiği durumda EİT' in artacağını ileri sürmüşlerdir.

3.1.2.3. Ölçek Ekonomileri

Ölçek ekonomileri ile EİT arasında pozitif yönlü ilişki söz konusudur. Krugman (1981)' nin üretimde artan getiriler ve ürün farklılaştırmasını temel olarak oluşturduğu modele göre, EİT' in ortaya çıkış nedeni ölçek ekonomileridir. Aynı zamanda ölçek ekonomileri belirli bir endüstrideki farklı özelliklere sahip malların üretilmesine neden olduğu için uzmanlaşma ve dış ticareti artırmaktadır (Krugman, 1981:960). Ölçek ekonomileri üretim genişledikçe ortalama maliyetleri düşürmekte ve böylece farklılaştırılmış ürünlerde uzmanlaşmayı teşvik etmektedir. Çeşitlilik gösteren talebi karşılamak için ithalat gerekli olmakta ayrıca ihracat da mümkün olacağı için, bu da ölçek ekonomileri ile YEİT / EİT arasında pozitif bir ilişkiye sebep olmaktadır. Ölçek ekonomileri söz konusu olmadığında, bir ürün çeşiti çoğunlukla yurtiçinde üretilmektedir ve bu da EİT' i azaltmaktadır. Clark ve Stanley (1999)' e göre, uluslararası uzmanlaşma ve ölçek ekonomilerinin varlığı üretim sürecinin ülkeler arasındaki birçok tesise bölünmesine neden olmaktadır. Bu da tesis büyüklüğünün artmaktan ziyade azalması sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle, ölçek ekonomileri ile DEİT arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu ileri sürmektedirler (Thorpe ve Zhang, 2005:240-241). Helpman (1999:136)' a göre ise, ölçek ekonomilerinin varlığı değil ölçek ekonomilerinin derecesi, endüstri içi uzmanlık derecesini belirlemek için önemlidir. Bir endüstride ölçek ekonomilerinin varlığı ne kadar büyük ise, EİT ve YEİT de o kadar yüksek olmaktadır. DEİT' in ölçek ekonomileri ile olumsuz bir ilişkisi olduğu düşünülmektedir.

3.1.2.4. Teknoloji Düzeyi

Ülkelerin teknoloji düzeyi ile EİT arasında doğru orantılı ilişki söz konusudur. Krugman ve Ostfeld (1994), EİT'in yüksek düzeyde Ar-Ge faaliyeti gerektiren yenilikçi mallarda artış gösterdiğini saptamışlardır. Bu nedenle, Ar-Ge yoğunluğu ne kadar yüksek olursa YEİT ve DEİT seviyesi yani EİT o kadar yüksek olmaktadır (Krugman ve Ostfeld, 1994:131). Yüksek Ar-ge harcamalarının yer aldığı piyasalarda ürün farklılaştırması söz konusudur. Ürün farklılaştırması daha yüksek olan endüstriler, ülkeye özgü özelliklerden bağımsız olarak daha yüksek EİT (DEİT ve YEİT) seviyesine ve daha yüksek Ar-ge seviyesine sahip endüstrilerdir. Aynı zamanda Ar-ge harcamaları, reklamlar harcamaları gibi değişkenlerin EİT ile pozitif ilişkili olduğu varsayılmaktadır (Andresen, 2003:22). Yüksek Ar-ge harcamalarının ve inovasyonun gerçekleştiği imalat sanayi endüstrilerinde EİT' in daha yüksek olduğu görülmektedir (Greenaway ve Milner, 1994:139). Ancak Sharma (2004)'nın çalışmasında, Ar-Ge faaliyetlerinin toplam EİT ve DEİT üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı fakat YEİT ile anlamlı bir ilişkinin var olduğu saptanmıştır (Sharma, 2004:599).

3.1.2.5. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan yabancı yatırımların EİT üzerindeki etkisi belirsizdir. Yabancı yatırımlar, üretimde ölçek ekonomisine sahip piyasalarda aynı ürünlerin farklı çeşitlerinin üretilmesini sağlayarak EİT'in gerçekleşmesine katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda, yabancı yatırımlar ve EİT arasında pozitif bir ilişki beklenebilmektedir (Markusen, 1995:171).

Doğrudan yabancı yatırımların EİT' in tamamlayıcısı /ikamesi olması halinde EİT artmakta veya azalmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların EİT'in tamamlayıcısı olduğu durumda, EİT artmaktadır. Şöyle ki, firmaların bazı ürünlerin üretiminin farklı aşamalarını ölçek ekonomilerinden faydalanmak amacıyla farklı ülkelerde gerçekleştirilmesi ve diğer ülkelere ihraç amacıyla bu ürünleri ithal etmeleri halinde gerçekleştirilen yabancı yatırımlar EİT'in tamamlayıcısı olması sebebiyle EİT' i arttırmaktadır. Bununla birlikte doğrudan yabancı yatırımların EİT'in ikamesi olması halinde ise, EİT azalmaktadır. Söz konusu firmaların tüketicilerin farklılaştırılmış mallara olan talebini karşılamak istemesi ile üretim

faaliyetleri farklı ülkelerde gerçekleşmektedir. Böylece üretim faaliyetlerinin farklı ülkelere bölünmesi, doğrudan yabancı yatırımların EİT'i ikame etmesi sebebiyle EİT'i azaltmaktadır (Grimwade, 2001:105; Aturupane vd., 1999:66). Bu nedenle, yabancı yatırımlar ve EİT arasındaki ilişkilerin niteliği büyük ölçüde bu tür yatırımların arkasındaki güce bağlıdır (Markusen, 1995:171).

3.2. EİT'in Ölçülmesinde Kullanılan Endeksler

EİT' in ortaya çıktığı 1960'lı yıllarda EİT'in ölçülmesine yönelik ilk çalışmalar Verdoorn (1960), Michaely (1962), Kojima (1964) ve Balassa (1966) tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha sonra Grubel-Lloyd (1971, 1975) ve Aquino EİT'in ölçümünde statik endeksleri geliştirmişlerdir. EİT'in daha spesifik özellikleri üzerinde yoğunlaşan araştırmacılar, Marjinal Endüstri İçi Ticareti (MEİT) ölçmek için dinamik endeksler geliştirmişlerdir. MEİT' in ölçümü başlıca Hamilton- Kniest (1991), Greenaway-Hine-Milner-Elliot (1994), Brühlhart (1994), Menon-Dixon (1997), Founderbeg (1997), Thom-McDowel (1999), Azhar-Elliot (2001) tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bu bölümde EİT'in ölçülmesine katkı sağlayan ilk çalışmalar ve statik ölçüm endeksleri olan Balassa ve çalışmada önem arz eden Grubel-Lloyd endekslerine ayrıntılı bir şekilde yer verilecektir. Ayrıca yarı dinamik ölçüm olan Greenaway-Hine-Milner-Elliot endeksinden ve önem arz eden dinamik ölçüm endekslerinden bazılarına yer verilecektir.

3.2.1. Verdoorn Endeksi

Verdoorn (1960), Benelüks Birliği'nin ticaretini ölçmek için bir endeks geliştirmiştir. Bu endekse göre U_i oranı, digit 3 seviyesindeki bütün endüstrilerde, endüstriler arası ve endüstriler içi uzmanlaşmayı ölçmektedir:

$$U_i = \frac{X_i}{M_i} \quad (3.4)$$

Burada X_i Hollanda'nın Belçika-Lüksemburg'a olan ihracatını, M_i ise ithalatını göstermektedir. U_i oranı 0 ile $+\infty$ değişmektedir. Eğer belirli bir endüstri için U_i oranı bire yaklaşırsa EİT' in varlığı söz konusu olmaktadır, bu oranın birden uzaklaşması durumunda ise, endüstriler arası uzmanlaşma söz konusu

olmaktadır. Verdoorn' un geliştirdiği endeks, endüstri içi uzmanlaşmadaki eşitsizliği aynı derecede ölçmektedir; fakat oranların frekans dağılımları ve bu dağılımların ortalama istatistikleri, X_i / M_i veya M_i / X_i gibi tanımlanabildiğinden farklı olacaktır. Tüm gözlemler sıfır ile bir arasında yoğunlaştığı için bu istenmeyen durum ölçüm için dezavantajdır (Grubel ve Lloyd, 1975:24-25).

3.2.2. Michaely Endeksi

Michaely (1962), bir ülkenin ihracat ve ithalatındaki ürün kompozisyonunu benzemezlik endeksi kullanarak ölçmüş ve aynı zamanda ihracat ve ithalatın bileşimi ile ürün ticaretindeki dalgalanmalar arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Michaely' in benzemezlik endeksi:

$$E_i = \sum \left| \frac{X_i}{\sum X} - \frac{M_i}{\sum M} \right| \quad (3.5)$$

Bu endeks 0 (tam benzerlik) ve 2 (tam benzemezlik) arasında değişmektedir. Endeksin 0 değerini alması halinde toplam ihracat toplam ithalata eşit olmakta ve gerçekleşen ticaret EİT şeklinde olmaktadır. Endeksin 2 değerini alması halinde ise, toplam ihracat toplam ithalata eşit olmamakta ve ticaret EAT şeklinde gerçekleşmektedir. Bu endeks EİT' deki uzmanlaşmayı ölçmekte fakat endüstri seviyesindeki ölçümler için kullanılamamaktadır.

3.2.3. Kojima Endeksi

Kojima (1964)' nin, A ve B ülkeleri arasındaki h malı kompozisyonu için YEİT'i ölçtüğü endeks şu şekildedir:

$$\text{Eğer } A_h > B_h \text{ ise, } D = \frac{A_h}{B_h} \times 100 \text{ ya da} \quad (3.6)$$

$$\text{Eğer } A_h < B_h \text{ ise, } D = \frac{A_h}{B_h} \times 100 \quad (3.7)$$

Burada A_h : h malının B ülkesinden A ülkesine ithalatını, B_h : benzer h malının B ülkesine ithalatını temsil etmektedir.

Ayrıca Kojima toplam yatay ticaretin derecesini (D) iki ülkenin toplam ticaretindeki toplam A_h ve B_h ' nin yüzde oranının, çeşitli mal kompozisyonları için D' nin ağırlıklandırılmış ortalaması ile hesapladığı endeksi şu şekildedir:

$$\text{Eğer } A_h > B_h \text{ ise; } \bar{D} = \sum \frac{B_h}{A_h} \times \frac{A_h + B_h}{M_A + M_B} \quad (3.8)$$

$$\text{Eğer } A_h < B_h \text{ ise; } \bar{D} = \sum \frac{A_h}{B_h} \times \frac{A_h + B_h}{M_A + M_B} \quad (3.9)$$

Burada M_A ; A ülkesinin B ülkesinden toplam ithalatını, M_B ise, B ülkesinin A ülkesinden gerçekleştirdiği toplam ithalatını temsil etmektedir. Yatay ticaretin derecesi her zaman 100'den az ve 100'e yakın olarak gerçekleşmektedir. Ayrıca yatay ticaret benzer mallar kategorisinde veya toplam kategoriler içinde gerçekleşmekte ve dengelenmektedir (Kojima, 1964:20).

3.2.4. Balassa Endeksi

Balassa (1966)'nın AET'nin kurulması ile üye ülkeler arasındaki uzmanlaşmanın endüstriler arası ya da endüstriler içi mi olduğunu ölçmeye yönelik geliştirdiği endeks şu şekildedir:

$$SB = \frac{1}{n} \left[\frac{|X_i - M_i|}{(X_i + M_i)} \right] \quad (3.10)$$

Bu endekse göre, X_i ; i malının ihracatını, M_i ; i malının ithalatını ve n ise ürün kategori sayısını göstermektedir. EİT değerini gösteren SB 0 ile 1 arasında değişmektedir. SB'nin endeks değerinin 0 olması halinde bir ülkenin o ürün kategorisindeki ihracat ve ithalatının eşitlendiği ve EİT' in gerçekleştiği anlamına gelmektedir. Endeks değerinin 1'e yaklaşması durumunda ise ülkenin o ürün grubu kategorisinde net ihracatçı ya da ithalatçı durumda olduğu ve böylece ticaretin EAT şeklinde gerçekleştiği anlamına gelmektedir (Balassa, 1966:471). Balassa (1966)'nın geliştirdiği endeks hem EAT hem de EİT hakkında bilgi vermektedir.

3.2.5. Grubel-Llyod (G-L) Endeksi

Balassa'nın geliştirdiği endeks, şu yönleriyle Grubel ve Lloyd tarafından eleştirilmiştir: Birincisi, endeks tüm endüstrilere eşit ağırlık vermektedir ve endüstrilerin dış ticaret boyutunun dikkate almamaktadır. İkincisi ise, endeks toplam dış ticaretin dengede olmaması durumunu göz ardı etmektedir (Grubel ve Llyod, 1975:26). Balassa'nın geliştirdiği endeksin eksikliklerinden dolayı, Grubel ve Llyod, 1971 yılında kapsamlı bir endeks geliştirmişlerdir (Grubel ve Lloyd, 1975:20). Grubel ve Lloyd'a göre EİT (R_i), aynı endüstrinin ithalatıyla tam olarak

eşleşmiş bir endüstrinin ihracat değeri olarak tanımlanmaktadır (Grubel ve Llyod, 1975:20). Grubel ve Llyod bir endüstrin EİT' in yoğunluğunu ölçmek için aşağıdaki endeksi kullanmışlardır:

$$R_i = (X_i + M_i) - |X_i - M_i| \quad (3.11)$$

Burada X_i , ülkenin kendi para birimi cinsinden ihracatını, M_i , ülkenin kendi para birimi cinsinden ithalatını göstermekte ve $i = 1 \dots n$ ifadesindeki n , seçilen toplulaştırma düzeyindeki sanayi sayısını ifade etmektedir. EİT' i temsil eden R_i , ev sahibi ülkenin bir veya bir alt küme ile ya da bütün yabancı ülkelerle gerçekleştirdiği ticareti hesaplayabilir. EAT ise şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$S_i = |X_i - M_i| \quad (3.12)$$

Görülmektedir ki R_i , net ihracat ya da ithalatın çıkarılmasından sonra kalan $|X_i - M_i|$, toplam ticaretin $(X_i + M_i)$ değeridir.

Farklı endüstriler ve ülkelerde karşılaştırma kolaylığı sağlayabilmek için Grubel ve Llyod, EAT ve EİT' in şu şekilde ölçülmesini önermişlerdir:

$$\text{EAT için; } A_i = [|X_i - M_i| / (X_i + M_i)] * 100 \quad (3.13)$$

$$\text{EİT için; } B_i = [(X_i + M_i) - |X_i - M_i|] 100 / (X_i + M_i) \quad (3.14)$$

Burada EAT ve EİT endeksleri, 0 ve 100 arasında değerler almaktadır. EAT değeri, 100 – ölçülen EİT değerinden hesaplanabildiğinden burada EİT (B_i) üzerinde durulmaktadır. Buna göre bir endüstride ihracat ithalata tam olarak eşit olduğunda, B_i 100 değerini almaktadır. İhracatın gerçekleştiği fakat ithalatın gerçekleşmediği ya da tam tersi söz konusu olduğu durumda B_i endeksi 0'a eşit olmaktadır (Grubel ve Llyod, 1975:21). EİT' in seviyesini ölçme de genellikle Grubel-Llyod endeksi kullanılmaktadır (Leitao ve Shahbaz, 2012:507).

3.2.5.1. Ağırlıklandırılmış G-L Endeksi

Grubel ve Lloyd (1975)'a göre, tüm bireysel endüstriler için tüm toplulaştırma düzeylerindeki EİT' in ölçülmesinde kullanılan endeksler (1) belirli bir toplulaştırma düzeyindeki endeks değerlerinin bütün bireysel endüstriler arasındaki dağılımını analiz etmek ve (2) ticaret konusu belirli bir mal grubu için

farklı toplulaştırma seviyelerinde EİT' in ölçümünü gerçekleştirmek biçiminde iki şekilde geliştirilebilmektedir. Analizin ilk yönü olarak bireysel endüstrilerdeki EİT' in dağılımını özetlemek için en faydalı istatistik, her bir endüstrinin toplam ihracat ve ithalat değerinin, n sayıdaki endüstrilerin toplam ihracat ve ithalat değerine göre ağırlıklandırılmış ortalamasının alınmasıdır. Buna göre endeks şu şekildedir:

$$\bar{B}_i = \frac{\sum_i^n B_i (X_i + M_i)}{\sum_i^n (X_i + M_i)} * 100 \quad (3.15)$$

$$= \frac{\sum_i^n (X_i + M_i) - \sum_i^n |X_i - M_i|}{\sum_i^n (X_i + M_i)} * 100 \quad (3.16)$$

Endekse göre $\bar{B}$, ortalama EİT'i toplam ithalat ve ihracatın yüzdesi olarak ölçmektedir. Ayrıca n sayıdaki endüstrilerin toplam ihracat ve ithalatının yüzdesi olarak EİT' inin toplamına eşit olmaktadır:

$$\bar{B}_i = \frac{\sum_i^n [(X_i + M_i) - |X_i - M_i|]}{\sum_i^n (X_i + M_i)} * 100 \quad (3.17)$$

3.2.5.2. Düzeltilmiş G-L Endeksi

Grubel ve Lloyd'a göre, eğer ülkenin toplam mal ticareti dengesizse ya da hiçbir endüstride ihracat ithalatı karşılamıyorsa, ölçülen EİT olması gereken değerden daha düşük olacaktır. Bütün endüstriler için ihracat ithalata eşit olmadığından hesaplanan ortalama EİT değeri 100'den daha az olacaktır. Bu hem ticaret dengesizliği hem de EİT'in gücünün ölçülmesinden dolayı ortalama EİT hesaplanmasında istenmeyen bir durumdur. Bu nedenle Grubel ve Llyod, bu eksiklikleri giderecek olan Düzeltilmiş G-L Endeksini geliştirmişlerdir (Grubel ve Llyod, 1975:22):

$$\bar{C} = \frac{\sum_i^n (X_i + M_i) - \sum_i^n |X_i - M_i|}{\sum_i^n (X_i + M_i) - |\sum_i^n X_i - \sum_i^n M_i|} * 100 \quad (3.18)$$

Burada n, seçilen toplulaştırma seviyesindeki toplam endüstri sayıdır. Endeksin daha basitleştirilmiş hali:

$$\bar{C}_i = \bar{B}_i \frac{\sum_i^n (X_i + M_i)}{\sum_i^n (X_i + M_i) - |\sum_i^n X_i - \sum_i^n M_i|} * 100 \quad (3.19)$$

$$= \bar{B}_i * \frac{1}{(1-k)} \quad (3.20)$$

$$k = \frac{|\sum_i^n x_i - \sum_i^n m_i|}{\sum_i^n (x_i + m_i)} \quad (3.21)$$

Endekste görüldüğü gibi toplam ticaret, ticaret dengesizliğine oranlanmıştır. Formülde dış ticarete gerçekleşen açık veya fazlanın dikkate alınmaması için mutlak değer kullanılmıştır. Burada düzeltme faktörü olan k' nin sıfır değerini alması dış ticaretin dengede olduğunu göstermektedir. Böyle bir durumda düzeltilmiş G-L endeksi ($\bar{C}_i$), temel endekse ($\bar{B}_i$) eşit olmaktadır. Ayrıca istatistiksel olarak aynı özelliklere sahip olmasına rağmen, $\bar{C}_i$, $\bar{B}_i$ ' den daha büyük değerler almaktadır. Bunun nedeni, iki endeksin paylarının aynı olmasına rağmen, $\bar{B}_i$ ' nin paydasının $\bar{C}_i$ ' nin paydasından daha büyük olmasıdır.

3.2.5.3. Ayrıntılı Sınıflandırılmış G-L Endeksi

Grubel ve Lloyd'un $\bar{B}_i$ üzerinden yola çıkarak farklı toplulaştırma seviyelerindeki EİT'in hesaplanması için geliştirdikleri yeni endeks şu şekildedir:

$$B_i = \frac{\sum_j (X_{ij} + M_{ij}) - |\sum_j X_{ij} - \sum_j M_{ij}|}{\sum_j (X_{ij} + M_{ij})} * 100 \quad (3.22)$$

Bu sınıflandırmanın sonucunu takip etmek önemlidir;

$$B_i = \sum_j (X_{ij} + M_{ij}) - |\sum_j X_{ij} - \sum_j M_{ij}| \geq \sum_j (X_{ij} + M_{ij}) - \sum_j |X_{ij} - M_{ij}| \quad (3.23)$$

B_i ' nin paydası toplulaştırmadan etkilenmediği için ve daha yüksek toplulaştırma seviyesinde ölçülen EİT' in değeri daha yüksek olacak bu karşılık daha düşük toplulaştırma seviyelerinde ölçülen EİT değeri daha düşük olacaktır (Grubel ve Llyod, 1975:23).

3.2.6. Aquino Endeksi

Aquino'ya göre, toplam ticaretteki dengesizlik derecesi ne kadar büyük olursa, belirli endüstrilerdeki ihracat ve ithalat arasındaki farklar o kadar büyük olur ki bu da düşük değerli EİT endeksleri anlamına gelmektedir. Eğer ihracat ithalattan tamamen farklıysa G-L EİT endeksi, EİT'in gerçek yoğunluğuna bakmaksızın 1'den daha düşük olacaktır. Böyle bir durumda, G-L endeksinin değeri sadece EİT yoğunluğunun değil, ayrıca ticaret dengesizliklerinin derecesini de yansıtmaktadır. Bu eksikliği gidermek için düzenleme yöntemleri önerilmiştir (Brühlhart, 2002:114).

Aquino (1978), G-L endekslerinin ülkelerin genel ticaretindeki bir dengesizliği düzeltmediği ve endüstri içi uzmanlaşmanın gerçek boyutunu göstermediğini eleştirmiş ve yeni bir endeks geliştirmiştir. İlgili ülkenin toplam ihracatının ithalatına eşit olduğu varsayılarak, bir sektörden ürün ihracatının değeri şu şekilde ölçülmektedir (Aquino, 1978:280):

$$X_{ij}^e = X_{ij} \frac{\frac{1}{2} \sum_i (X_{ij} + M_{ij})}{\sum_i X_{ij}} \quad (3.24)$$

İlgili ülkenin toplam ihracatının ithalatına eşit olduğu varsayılarak, bir sektörden ürün ithalatının değeri ise şu şekilde ölçülmektedir:

$$M_{ij}^e = M_{ij} \frac{\frac{1}{2} \sum_i (X_{ij} + M_{ij})}{\sum_i M_{ij}} \quad (3.25)$$

İlgili ülkenin toplam dış ticaretindeki EİT oranının düzeltilmiş özeti şu şekildedir (Aquino, 1978:281):

$$Q_i = \frac{\sum_{i=1}^n (X_i + M_i) - \sum_{i=1}^n |X_i^e - M_i^e|}{(X_i + M_i)} * 100 \quad (3.26)$$

Aquino (1978) tarafından önerilen düzeltmeye göre genel ticaret dengesinin sıfır olduğunun varsayıldığı bir endüstri için X_{ij} ihracatının ve M_{ij} ithalatının sözde varsayımsal değeri olarak tanımlanmaktadır. Bu değerler daha sonra G-L endeksini düzeltmek için kullanılmaktadır (Aquino, 1978:280-281). Endeks 0 ve 1 arasında değerler almaktadır. Endeks değerinin 0 olması durumunda tam EAT söz konusudur, yani ihracat ve ithalatın tamamen farklı endüstrilerde gerçekleştiği görülmektedir. Endeks değerinin 1 olarak gerçekleşmesi durumunda ise tam EİT söz konusu olmakta yani ithalat ve ihracatın aynı endüstrilerde yoğunlaştığı anlamına gelmektedir. Aquino tarafından geliştirilen endeksin endüstri bazında hesaplanması durumunda ortaya çıkması muhtemel toplanma sapmalarını göz önünde bulundurmaktadır. Ayrıca bu endeks sonuçları G-L endeksine göre daha düşük EİT değerlerini vermektedir (Sharma, 2000:246). Aquino tarafından önerilen endeks bütün endüstrilerdeki ihracat ve ithalat dengesizliğini varsayması nedeniyle eleştirilmiştir. Gerçekte bu varsayım her zaman geçerli olmayabilir. G-L endeksi, ticaret akışlarının EAT ve EİT şeklinde basitçe bölünmesinin yanı sıra çalışmalardaki yaygın uygulamalarından dolayı elde edilen sonuçların

karşılaştırmalı analizlerine olanak tanımaktadır. Aquino (1978)'nin eleştirilerine rağmen G-L endeksi uluslararası ticaret literatüründe EİT'in en tutarlı ölçümü olarak kabul edilmektedir (Chemsripong vd., 2009:137).

3.2.7. Bergstrand Endeksi

Bergstrand (1983), EİT'in, bir ülkenin ticaret ortaklarının her biriyle yaptığı ticaretin bir oranı olarak ölçülmesi gerektiğini belirtmiştir (Bergstrand, 1983:99). Her ülkenin çok taraflı ticaret dengesizliğini düzeltmeyi amaçlayan iki yanlı EİT endeksi şu şekildedir:

$$BG_{jk}^i = 1 - \left| \frac{(X_{jk}^i - X_{kj}^i)}{(X_{jk}^i + X_{kj}^i)} \right| \quad (3.27)$$

$$X_{jk}^i = \frac{1}{2} \left| \frac{(X_j + M_j)}{2 X_j} + \frac{(X_k + M_k)}{2 M_k} \right| \cdot X_{jk}^i \quad (3.28)$$

$$X_{kj}^i = \frac{1}{2} \left| \frac{(X_k + M_k)}{2 X_k} + \frac{(X_j + M_j)}{2 M_j} \right| \cdot X_{kj}^i \quad (3.29)$$

Burada X_{jk}^i , i endüstrisinde j ülkesinden k ülkesine ikili ihracatın değerini ifade etmektedir. Benzer şekilde X_{kj}^i , i endüstrisinde k ülkesinden j ülkesine ikili ihracatın değerini ifade etmektedir. BG_{jk}^i ise i endüstrisindeki EİT'i temsil etmektedir.

3.2.8. Greenaway- Milner Endeksi

Greenaway ve Milner (1986)'nın EİT' in ölçümü için, üçüncü basamak (digit 3) kategorik toplulaştırma ölçümünü değerlendirmek üzere geliştirdiği düzeltilmiş endeks aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır:

$$B_j = 1 - \frac{[X_i + M_i] - [X_i - M_i]}{(X_i + M_i)} * 100 \quad (3.30)$$

$$C_j = \left[1 - \frac{\sum |X_{ij} - M_{ij}|}{\sum (X_{ij} + M_{ij})} \right] * 100 \quad (3.31)$$

Endekse göre $j=$, belirli bir istatistiksel toplanma düzeyinde n sayıdaki endüstrinden j'ninci, $i= j-1$ toplulaştırma düzeyindeki alt grup kategorileri bileşenini ifade etmekte ve endeks $0 \leq C_j \leq B_j \leq 100$ arasında değer almaktadır.

Endekse göre C_j 0 ile 100 arasında değerler almaktadır. Burada B_j standart G-L endeksi kullanarak hesaplanan EİT değerini temsil etmektedir. Endekse göre, dört basamaklı alt kategorilerin ihracat ve ithalatının toplanarak, mutlak farkının alınması yerine (B_j 'de olduğu gibi), her bir dört basamaklı tüm alt kategorideki dengesizlikler tek tek mutlak değerleri alınarak toplanmaktadır. Endekste, dört basamaklı bütün alt kategorilerde dengesizlikler aynı işarete sahip olursa $B_j=C_j$, farklı işaretlere sahip olursa $C_j>B_j$ şeklinde olmaktadır (Greenaway ve Milner, 1983:904).

3.2.9. Hamilton-Kniest Endeksi

Hamilton ve Kniest (1991)'in yeni ticaret akışlarındaki EİT'in payını ölçmek için geliştirdikleri bu yeni endeks MEİT' in ölçümünü önermektedir. MEİT' in ölçülmesinde kullanılan endeks şu şekildedir (Hamilton ve Kniest, 1991:360-361):

$$MEİT_{HK} = \begin{cases} M_t - M_{t-n} > X_t - X_{t-n} > 0 \text{ için } \frac{X_t - X_{t-n}}{M_t - M_{t-n}} & (3.32) \\ X_t - X_{t-n} > M_t - M_{t-n} > 0 \text{ için } \frac{M_t - M_{t-n}}{X_t - X_{t-n}} \\ X_t < X_{t-n} \text{ ya da } M_t < M_{t-n} \text{ için endeks tanımsızdır.} \end{cases}$$

Burada, X_t (M_t) ve X_{t-n} (M_{t-n}) t ve t-n dönemi ihracatını (ithalatı) ifade etmektedir. Endeks 0 ile 1 arasında değer almaktadır. Hamilton- Kniest, endeks değerinin 1'e eşit olması halinde, ilave ticaretin EİT şeklinde olduğunu, 0'a eşit olması halinde ise, ilave ticaretin EAT şeklinde olduğunu ifade etmektedir (Hamilton ve Kniest, 1991:361).

MEİT endeksi olarak adlandırılan bu yeni ölçüm yöntemi, G-L EİT endekslerinin farklı zaman dilimleri içinde karşılaştırılması sorununa çözüm bulmak için geliştirilmiştir. Bu MEİT endeksi, bir sanayi içindeki ihracat (ithalat) artışının, aynı sanayi içindeki ithalat (ihracat) ile ilgili bir artışla oranını ölçmektedir (Hamilton ve Kniest, 1991:360). Bu endeks, ticaretteki değişimin yapısını inceleyerek standart G-L endeksi karşılaştırmasının dezavantajları ortadan kaldırmaktadır. Ancak Hamilton-Kniest endeksi yalnızca pozitif değere sahip

ihracat ve ithalat değerleri için ölçülebilmekte, değerlerin negatif olması durumunda endeks tanımsız olmaktadır (Brülhart, 1994:603).

3.2.10. Brülhart Endeksi

MEİT' in ölçümünde en yaygın kullanılan endeks Brülhart tarafından 1994 yılında geliştirilmiştir. Brülhart A ve B olmak üzere iki endeks geliştirmiştir. Brülhart A Endeksine göre MEİT şu şekilde ölçülmektedir (Brülhart, 1994:604-605):

$$MEİT = A = 1 - \frac{|(X_t - X_{t-n}) - (M_t - M_{t-n})|}{|X_t - X_{t-n}| + |M_t - M_{t-n}|} \quad (3.33)$$

$$\text{Ayrıca formül şu şekilde ifade edilebilir: } A = 1 - \frac{|\Delta X - \Delta M|}{|\Delta X| + |\Delta M|} \quad (3.34)$$

A endeksi G-L endeksinin tüm istatistiksel özelliklerini kapsamaktadır. Endeks, 0 ve 1 arasında değişmektedir. Endeksin 0 değerini alması belirli bir endüstri için tümüyle EAT şeklinde gerçekleşen marjinal ticareti, 1 değerini alması halinde ise o sektörde EİT şeklinde gerçekleşen marjinal ticareti temsil etmektedir (Brülhart, 1994:605). A endeksinin aynı toplulaştırma düzeyindeki endüstriler için ağırlıklandırılmış formülü şu şekildedir (Brülhart, 1994:605):

$$A_{\text{tot}} = \sum_{i=1}^k w_i A_i \quad \text{burada} \quad w_i = \frac{|\Delta X|_i + |\Delta M|_i}{\sum_{i=1}^k (|\Delta X|_i + |\Delta M|_i)} \quad (3.35)$$

A_{tot} = tüm endüstriler ya da bir endüstrinin tüm alt sektörlerini gösteren MEİT' in ağırlıklandırılmış ortalamasını ifade etmektedir.

A endeksi (G-L endeksi gibi), toplam düzeltme etkileriyle ilgili olarak çok yönlü çalışmalar için uygun sonuçlar sağlamaktadır. Endeks ticaret kaynaklı kazanç ve kayıpların ülkeler ve sektörler arasında nasıl dağıldığı hakkında bilgi vermediğinden dolayı tek ülke çalışmalarında kullanımı oldukça sınırlıdır. Bu sebeple Brülhart B endeksini geliştirmiştir:

$$B = \frac{\Delta X - \Delta M}{|\Delta X| + |\Delta M|} \quad \text{burada} \quad |B| = 1 - A \text{ dır.} \quad (3.36)$$

B endeksi -1 ve 1 arasında değerlere sahip olabilmektedir. B endeksi hem MEİT hem de ülkeye özgü sektörel performans hakkında bilgi içeren iki boyutlu bir endekstir. İlk boyutu açısından, B endeksi 0'a yaklaştıkça MEİT yükselmekte ve 0'a eşit olduğunda ise marjinal ticaretin tamamı EİT şeklinde gerçekleşmektedir. Endeksin değeri hem -1 hem de 1 olursa marjinal ticaretin tamamı EAT şekline gerçekleşmektedir. İkinci boyutu açısından belirli bir sektördeki ihracat, yüksek yurtiçi performansı temsil etmekte buna karşılık ithalat ise zayıf yurtiçi performansa işaret etmektedir. Bu şekilde ihracat ve ithalatın birbirleriyle ilişkili değişimi sektörel performansı tanımlamaktadır. $B > 0$ 'dan büyük olduğu zaman $\Delta X > \Delta M$ olur ve tersi, $B < 0$ için geçerlidir (Brühlhart, 1994:606-607).

4. GÜMRÜK BİRLİĞİ ÖNCESİ VE SONRASI TÜRKİYE VE AB-15 ARASINDAKİ ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARET DÜZEYİNİN ÖLÇÜLMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmanın bu bölümünde EİT ile ilgili yabancı ülke grupları ve Türkiye üzerine yapılmış ampirik çalışmalara yer verilecek ve çalışmada kullanılacak veri seti ve metodoloji açıklanacaktır. Bu çalışmada 1980-2018 dönemi için Gümrük Birliği (GB) sürecinin Türkiye ve AB-15 arasındaki imalat sanayi EİT'i üzerindeki etkisi endeks yöntemi ile analiz edilecektir. Analiz sonuçları GB öncesi (1980-1995) ve sonrası (1996-2018) dönem için iki ayrı başlık altında değerlendirilecektir. Çalışmada GB'nin Türkiye ve AB-15 ülkeleriyle gerçekleşen imalat sanayi EİT'i ülke bazında ayrıca değerlendirilecektir.

4.1. EİT ile İlgili Ampirik Çalışmalar

EİT literatüründe çok sayıda ampirik çalışma mevcuttur. Öncü çalışmalar Balassa (1966), Grubel ve Llyod (1975) tarafından ülke grupları üzerine yapılan çalışmalardır. EİT'nin ülkeye ve endüstriye özgü belirleyicilerine ilişkin ampirik çalışmalardan bazıları ise; Ballassa (1986), Balassa ve Bauwens (1987), Bergstrand (1990), Ekayanake (2001), Thorpe ve Zhang (2005) tarafından yapılan çalışmalardır. Türkiye'yi içeren EİT üzerine yapılan çalışmaların bazıları ise şu şekildedir; Shüller (1995), Duman (1996), Erk ve Tekgül (2000), Gönel (2001a), Gönel (2001b), Lohrmann (2002), Küçükahmetoğlu (2002), Kösekahyaoğlu (2002), Çepni ve Köse (2003) tarafından ele alınan çalışmalardır. Bu bölümde EİT ile ilgili ampirik çalışmalar yabancı ülke grupları için yapılan ve Türkiye için yapılan çalışmalar olmak üzere iki alt başlıkta incelenecektir.

4.1.1. Yabancı Ülke Grupları ile İlgili Çalışmalar

Balassa (1966), 1958-1963 döneminde AET ülkeleri içerisindeki 91 endüstride EİT yoğunluğunu ölçtüğü çalışmasında, 1958 yılında 0, 40 ila 0, 60 arasında gerçekleşmekteyken, 1963 yılında 0, 30 ila 0, 50 arasında gerçekleştiğini tespit etmiştir. Balassa, her bir ülke için ayrı ayrı hesaplama yapmış ve AET ülkeleri arasındaki ticaretin liberizasyonu ile ticari uzmanlaşmanın EİT'i arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Grubel ve Llyod (1975), 10 sanayileşmiş ülke üzerine 1959, 1964 ve 1967 yılları için G-L endeksi ile analiz yaptığı çalışma sonucuna göre, imalat sanayi sektöründe EİT'in payı büyük öneme sahiptir. Analize göre 1967 yılında on ülkede analize dahil olan imalat sanayi ürün grubunda EİT' in payı %70 olarak gerçekleşmiştir. EİT'in az gelişmiş ülkelerde dahi artmakta olduğuna dair sonuçlar elde edilmiştir.

Balassa (1986), 1979 yılı için ABD ve 37 ticaret ortağı arasındaki EİT'i Balassa endeksi ve Aquino endeksi ile analiz etmiştir. Ülkeye ve endüstriye özgü değişkenleri birlikte incelediği çalışmada, EİT ile ürün farklılaştırması, kâr oranları ve piyasa maliyetleri arasında pozitif bir ilişki söz konusu iken ölçek ekonomisi, doğrudan yabancı yatırımlar ve taşıma maliyetleri arasında negatif yönlü ilişkinin varlığı söz konusudur. Aynı zamanda GSMH, ülkeler arası GSMH farklılıkları ve ülkeler arasındaki coğrafi uzaklıkların EİT üzerinde negatif etkisi olmasına karşın ticaret eğiliminin ise pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Helpman (1987), 1970-1981 dönemi için 14 sanayileşmiş ülkenin ticaret akışları içindeki EİT'in payını analiz etmiştir. Çalışmada ülkelerin faktör donanımları ve büyükleri için GSYİH değişkenini kullanmıştır. Çalışma sonucunda benzer faktör donanımlarına sahip ülkeler arasında EİT' in artacağını tespit etmiştir.

Balassa ve Bauwens (1987), 1979 yılı için 18 gelişmiş ve 20 gelişmekte olan ülkenin ticaretini Balassa endeksi ve Aquino endeksi ile ölçümünü yaptığı çalışmada EİT'in ürün farklılaştırılması ile pozitif yönlü, ürün standardizasyonu ve doğrudan yabancı yatırımlar ile negatif yönlü ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bergstrand (1990), 14 gelişmiş ülkenin ticaretini analiz ettiği çalışmada, iki ülke arasındaki sermaye/emek donanım oranı farklılıklarının büyük olması durumunda, ülkelerin kişi başına gelir farklılığının büyük olması durumunda ve ülkelerin ekonomik büyüklükleri arasındaki farklılıkların büyük olması durumunda EİT'in düşük düzeyde gerçekleşeceğini tespit etmiştir.

Ekayanake (2001) 1996-1998 dönemi için Meksika ve 56 ticari partneri üzerine Düzeltilmiş G-L Endeksi ve Aquino Endeksi ile EİT' in ülkeye özgü belirleyicilerinin incelendiği çalışmada, ülke büyüklüğü, ortak dil kullanımı ortak

sınırların varlığı ve bölgesel entegrasyonlarda yer alma ile EİT arasında pozitif; ülkeler arası gelir farklılıkları, büyüklük farklılığı, ülkeler arasında ticaret dengesizliği ve coğrafi uzaklık ile EİT arasında ise negatif ilişki tespit etmiştir.

Thorpe ve Zhang (2005), 1970-1996 dönemi için Doğu Asya ülkelerinin EİT'ini Brülhart endeksi kullanarak analiz ettiği çalışma bulgularına göre, analiz döneminde tüm EİT düzeylerinde bir artış gözlenmiş fakat en yüksek artış DEİT'te gerçekleşmiştir. Analiz sonucunda ülkenin gelişmişlik ve gelir düzeyi, piyasa büyüklüğü ve döviz kurunun devalüasyonu ile EİT arasındaki pozitif ilişkiye karşın coğrafi uzaklık ile negatif ilişki tespit edilmiştir. Ölçek ekonomilerinin ise EİT ve YEİT ile pozitif, DEİT ile negatif ilişkili olduğu görülmüştür.

Havrila ve Gunawardana (2006), 1970-1999 dönemi için Avustralya ve seçilmiş 11 ülke arasındaki EİT'in ölçümü için G-L endeksini kullanmıştır. Çalışma sonucuna göre, EİT ile ekonomik gelişmişlik seviyesi arasında pozitif yönlü ilişki söz konusuysen, uzaklık ile negatif ilişki söz konusudur.

4.1.2. Türkiye ile İlgili Çalışmalar

Shüller (1995), 1973-1991 dönemi için Avrupa Topluluğu, OECD ve Türkiye'nin EİT'ini G-L endeksi kullanarak analiz etmiştir. Çalışmadaki G-L endeksi EİT değerleri İspanya'da 1973 yılında %33, 9 olarak gerçekleşirken, 1990 yılında %54, 9 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye için G-L endeks değerleri 1973 yılında %2, 7 iken 1991 yılında %17, 6'ya yükselmiştir. Türkiye'nin daha düşük bir EİT değerine sahip olmasının nedeni, yeterince sanayileşememesi olarak görülmektedir. Ayrıca İspanya'nın EİT' i en yoğun olarak Avrupa Topluluğu (AT) ile gerçekleşirken, Türkiye-AT ve diğer gelişmekte olan ülkeler arasındaki EİT düzeyinin aynı olduğu belirtilmiştir.

Duman (1996), 1990-1993 dönemi için Türkiye-OECD ülkeleri arasındaki EİT'ni G-L endeksi ile analiz ettiği çalışmasında Türkiye ve OECD ülkeleri arasında EİT'in düşük olduğu ve Türkiye'nin AB ile gümrük birliğine dahil olmasının EİT'i artırabileceği tespit edilmiştir.

Erk ve Tekgül (2000), 1993-1998 dönemi için Türkiye-AB ülkeleri arasındaki EİT'i G-L ile YEİT ve DEİT endekslerini kullanarak analiz ettiği

çalışmasında AB'ye üye ülkelere ait EİT seviyesi %7-%38 olarak bulunmuştur. Çalışma sonucuna göre Türkiye ve AB arasındaki ticaretin yönünün EAT şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

Gönel (2001a), 1992-1997 dönemi için Türkiye-AB ve Orta Asya Türk Cumhuriyeti arasındaki EİT'ni Aquino, G-L ve Düzeltilmiş G-L endeksi ile analiz etmiştir. Çalışma bulgularına göre, Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki EİT 1992 yılında % 3, 3 iken 1997 yılında %6, 3 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ve AB arasındaki EİT 1992 yılında %24, 9 iken 1997 yılında %27, 2 olarak hesaplanmıştır. Türkiye' nin Orta Asya Türk Cumhuriyetiyle yapmış olduğu EİT oranı yükselmekle birlikte bu oran AB ve dünyayla gerçekleştirilen EİT' e göre daha düşük düzeydedir.

Gönel (2001b), 1990-1997 dönemi için Türkiye'nin EİT'i G-L endeksi ve MEİT ile analiz ettiği çalışmasında, Türkiye' nin tekstil sektörü için EİT' in payının artmakta olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Lohrmann (2002), 1991-1995-1999 yılları için Türkiye-AB ülkeleri arasındaki EİT'i G-L endeksi kullanarak analiz etmiştir. Çalışma sonucunda Türkiye ve AB arasındaki EİT düzeyi %35 olarak hesaplanmıştır. Dış ticaret yapımızın hala EAT şeklinde olduğu sonucuna varılmıştır.

Küçükahmetoğlu (2002), 1989-1998 dönemi için Türkiye-AB ülkeleri arasındaki EİT'i G-L endeksi ve Düzeltilmiş G-L endeksi kullanarak analiz etmiştir. Türkiye'nin AB ile olan EİT oranları düşüktür ancak artma eğilimi göstermekle birlikte Gümrük Birliği sonrası EİT değerlerinde artma gözlemlenmiştir. Kişi başına düşen gelir düzeyi, ekonomik bütünleşme ve sanayi düzeyinin artmasıyla birlikte EİT' in de artacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Köseyahyaoglu (2002), 1975-1990 dönemi için Türkiye-AB (12 ülke) arasındaki EİT'i G-L endeksi ile analiz etmiştir. Çalışma bulgularına göre EİT endeks değeri 1975 yılında %21 gerçekleşirken, 1990 yılında ise %34 olarak gerçekleşmiş dolayısıyla EİT oranlarında artış gözlemlenmiştir. Ayrıca ticaretin serbestleşmesi EİT' i teşvik etmiştir.

Çepni ve Köse (2003), 1989-1999 dönemi için Türkiye-Seçilmiş AB ve OECD ülkeleri arasındaki EİT'i Düzeltilmiş G-L endeksi ile analiz etmiştir. Türkiye' nin AB arasındaki EİT' in diğer ülkelere oranla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kişi başına düşen gelirin artması ve ticaret önündeki engellerin kalkması EİT için önemli bir faktörlerdir.

Erlat ve Erlat (2003), 1969-2003 dönemi için Türkiye-AB-15 ülkeleri arasındaki EİT'i G-L ve MEİT endeksi ile analiz ettikleri çalışmalarında, Türkiye' nin 1980 öncesine oranla EİT' in arttığı fakat hala dış ticaret yapımızın EAT şeklinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İki endeks açısından da emek yoğun sektörlerin yüksek performans gösterdiği ve Ar-ge yoğun sektörlerde 1980 sonrasında G-L endeksi sonuçlarının yüksek düzeyde gerçekleştiği, 1990 yılında ise MEİT' in yüksek endekse sahip olduğu gözlemlenmiştir.

Deviren (2004), 1993-2003 dönemi için Türkiye ve AB arasındaki EİT'i endeks hesaplama yöntemi ile analiz ettiği çalışmada, Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki dış ticaretin EAT şeklinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İyibozkurt ve Başkol (2005), 1992-2004 dönemi için Türkiye- AB arasındaki EİT'i G-L endeksi ile analiz ettiği çalışmalarının bulgularına göre, 2001 yılı için otomotiv sektöründe EİT' in 0,6 oranında gerçekleştiği ve alt sektörler kapsamında otomotiv sektöründe EİT' in yoğun bir şekilde görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Şimşek (2005), 1992-2003 dönemi için Türkiye ve OECD ülkeleri arasındaki EİT' i iki yönlü ticaret endeksi ile analiz ettiği çalışmada Türkiye' nin EİT' inde düşük kalitede DEİT tespit edilmiştir. Türkiye' nin EİT payının hem dünya hem de OECD ülkelerinde arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yenilmez ve Kutlu (2005), 1981-2001 dönemi için Türkiye ve AB ülkeleri arasındaki EİT'i endeks hesaplama yöntemi ile analiz ettikleri çalışma sonucunda ticarete konu olan mal çeşidinin artmasında ve EİT düzeyinde gümrük birliğinin etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Türkcan (2005), Türkiye ile seçilmiş OECD ülkeleri arasındaki EİT i 1985-2000 dönemi için panel veri yöntemi ile analiz etmiştir. Çalışma sonucuna göre EİT' in önemli bir kısmı ara mallarda gerçekleşmektedir. Temel belirleyicilerin

ortalama piyasa büyüklüğü, ülkeler arası uzaklık ve beşerî sermaye donanımı farklılığı olduğu belirtilmiştir.

Akkoyunlu, Kholodilin ve Siliverstovs (2006), 1970-2005 dönemi için Türkiye' nin 15 ticari ortağı arasındaki EİT'i G-L endeksi ve Brülhart endeksi ile panel veri analizi kullanarak test etmişlerdir. Analiz sonucunda 1980 sonrası gerçekleşen dış ticaretin liberizasyonu ve gümrük birliği kapsamında ekonomik entegrasyonların EİT üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Deviren ve Karataş (2007), 1995-2005 dönemi için Türkiye ve Çin arasındaki EİT'nin varlığını G-L ve Düzeltmiş G-L endeksi ile analiz ettikleri çalışmaya göre tüm ürünlere ilişkin EİT endeks sonucu 0, 5'in altında seyretmektedir dolayısıyla Türkiye ile Çin arasındaki dış ticarete EAT görülmektedir.

Kaya ve Atış (2007), 1990-2005 dönemi için Türkiye ile AB, Rusya, Ukrayna ve Çin arasındaki EİT'i G-L ve Brülhart (MEİT) endeksi ile analiz etmişlerdir. Yapılan çalışma sonucunda EİT' in payının düşük olduğu görülmüştür. Bununla birlikte son yıllarda EİT' in bazı alt ürün gruplarında artış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Koçyiğit ve Şen (2007), 1973-2005 dönemi için Türkiye ve AB arasındaki EİT'i G-L endeksi (statik ve dinamik ölçüm) ile analiz ettikleri çalışma sonucuna göre, GB ile birlikte düşük teknoloji ürünlerden ileri teknoloji içeren endüstrilere geçiş EİT'te büyüme sağlamıştır.

Aydın (2008), 1989- 2005 dönemi için Türkiye ve AB-AB dışı ülkeler arasındaki EİT'i endeks hesaplama yöntemi ile analiz ettiği çalışmada, Türkiye'nin ticaret partnerleri tamamlayıcı ekonomi konumunda olmakla birlikte artan EİT ile Türkiye' nin uluslararası rekabet gücü ve kalkınma düzeyinin artacağı sonucuna ulaşmıştır.

Şimşek (2008), 1992-2003 dönemi için Türkiye ve OECD ülkeleri arasındaki EİT'i endeks hesaplama ve panel veri yöntemi ile analiz etmiştir. Çalışma sonucunda, EİT'i piyasa büyüklüğü, ürün farklılaştırması, ölçek ekonomileri, açıklık, teknolojik farklılık, gelişmişlik seviyesi, gelişmişlik seviyesi farkı gibi faktörlerin belirlediğine ulaşmıştır.

Başkol (2010), Türkiye-Orta Asya Türk Cumhuriyeti arasındaki EİT'i 1992-2009 dönemi için G-L endeksi kullanarak analiz etmiştir. Çalışma sonucuna göre EİT artmasına rağmen dış ticaret hala EAT şeklinde gerçekleşmektedir.

Erün (2010), 1995-2009 dönemi için Türkiye ve AB arasındaki EİT'i G-L endeksi ile analiz etmiştir. Çalışmanın sonucunda, Türkiye ile hem AB-15 hem de AB-27 ülkeleri arasındaki gıda ve canlı hayvan dış ticaretinin DEİT şeklinde gerçekleştiği, ülkeler için ayrı ayrı yapılan analiz sonucunda ise düşük kalite DEİT'in varlığı tespit edilmiştir.

Çeştepe (2012), 1999-2009 dönemi için Türkiye ve Seçilmiş Ortadoğu ülkeleri arasındaki ticareti Balassa ve G-L endeksi ile analiz etmiştir. Çalışmada Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle olan EİT'inin düşük olduğu, işlenmiş mallarda ise EİT'in biraz daha yüksek ve birkaç mal grubu dışında Ortadoğu ülkeleri karşısında rekabet gücünün varlığının söz konusu olduğuna ulaşılmıştır.

Erlat ve Erlat (2012), 1990-2002 dönemi için Türkiye ve 12 Ortadoğu ülkesi arasındaki EİT'ini ilk ölçüt Sabit Pazar Payı (SPP) ve ikinci ölçüt Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) ile analiz etmişlerdir. Çalışma sonucuna göre, Türkiye'nin 12 Ortadoğu ülkesi ile olan EİT'nin oranının düşük düzeyde olduğu gözlemlenmiştir. En yüksek orana sahip İsrail ve Mısır'ın EİT payının ise %10 olarak gerçekleşmiştir.

Tunç (2012), 2000-2010 dönemi için Türkiye ve OECD ülkeleri arasındaki EİT'i G-L endeksi ile analiz ettiği çalışma bulgularına göre, Türkiye'nin AB-15 ülkeleri ile EİT'inin ileri teknoloji içeren ürünlerden oluştuğu ve OECD ülkeleri ile olan EİT'inin büyüklüğü ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiği belirtilmiştir.

Kalaycı (2013), 1995-2010 dönemi için Türkiye ve Rusya arasındaki EİT'i Balassa, G-L ve İhracat Benzemezlik endeksi kullanarak analiz ettiği çalışmasında, İki ülke arasındaki ticaretin EAT şeklinde gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır. İhraç edilen mallar iki ülke arasında benzerlik göstermemektedir.

Eşiyok (2014), 2014 yılı için Türkiye ve AB arasındaki EİT'i AKÜ endeksi ile analiz ettiği çalışma sonucuna göre, Türkiye yüksek teknolojili ürünlerde AB' göre düşük rekabet sağlarken, düşük teknolojili ürünlerde ise yüksek rekabet

gücüne sahiptir. İki ülke arasındaki EİT' in ise düşük orta ve orta yüksek teknolojiye göre geliştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Şentürk (2014), 1990-2013 dönemi için Türkiye ve Seçilmiş ülkeler arasındaki ticareti G-L endeksi ile analiz etmiştir. Çalışmanın sonucuna göre, Türkiye'nin seçilmiş ülkeler ile imalat sanayi EİT'inin 23 yıllık dönemde yükselen bir seyir izlediği belirlenmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'nin en yüksek EİT değerlerini tüm endüstrilerde İtalya, İspanya, Fransa ve Almanya ile gerçekleştirdiği; imalat sanayinde ise İtalya, İspanya, Fransa, Almanya, Polonya ve Romanya ile gerçekleştirdiği tespit edilmiştir.

Şahin (2015a), Türkiye ve Çin arasındaki tekstil sektörü EİT'ini 2000-2013 dönemleri için G-L endeksi ile analiz etmiştir. Çalışma sonucunda, Türkiye ve Çin arasındaki tekstil sektöründe EİT'in varlığı söz konusu iken hazır giyim sektöründe EAT yapısı görülmektedir.

Şahin (2015b), 1996-2014 dönemleri için Türkiye ve G-8 ülkeleri ile olan EİT'i G-L endeksi ile analiz etmiştir. Çalışma sonucunda Türkiye ve G-8 ülkeleri için tarımsal ürünlerde ve imalat sanayi ürünlerinde EİT'in yüksek düzeyde gerçekleştiğine ulaşılmıştır.

Köse ve Meral (2019), 1990-2017 dönemi için Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ticarete, demir çelik endüstrisindeki EİT ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi G-L endeksi ile analiz etmiştir. Çalışmada Türkiye ile Amerika arasındaki demir çelik endüstrisinde EİT ile döviz kuru arasında tek yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

4.2. Veri Seti ve Metodoloji

Teorik ve ampirik çalışmalar incelendiğinde, ekonomik entegrasyon süreçlerinin EİT' i pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Aynı zamanda Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinin coğrafi bakımdan birbirine yakın olması ve GB ile sanayi malları üzerindeki ticari engellerin kaldırılması sonucunda Türkiye ve Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki EİT'in artması beklenmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı Türkiye' nin AB-15 ile olan imalat sanayi EİT'i üzerinde bir entegrasyon çeşiti olan GB'nin etkisini analiz etmektir.

4.2.1. Veri Seti

Bu çalışmada Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkeleriyle gerçekleşen EİT'i imalat sanayi sektöründe değerlendirilmiştir. Türkiye'nin dış ticaretinde önemli paya sahip olan imalat sanayi sektörü ihracat ve ithalat değerleri ISIC Rev.3 ve 1. toplulaştırma düzeyinde TÜİK'in resmi internet sitesinden elde edilmiştir.

Türkiye'nin GB'ye dahil olduğu 1996 yılında Avrupa Birliği, Almanya, Avusturya, Belçika-Lüksemburg, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Portekiz ve Yunanistan olmak üzere 15 üye ülkeden oluşuyordu. Bu nedenle 1980-1995 dönemi ve 1996-2018 dönemi karşılaştırılmasının yapılabilmesi için AB 15 ülke ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada hesaplanan EİT endeks değerleri 1980-1995 GB öncesi dönem için ve 1996-2018 GB sonrası dönem için ayrı ayrı ele alınmıştır. Ayrıca 1980-1995 ve 1996-2018 dönemleri için imalat sanayi EİT endeks değerleri ülke bazında ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

4.2.2. Metodoloji

EİT'in ölçülmesinde kullanılan birçok endeks geliştirilmiştir fakat Standart G-L endeksinin toplam ticaret akışlarının EAT ya da EİT şeklinde gerçekleştiğine dair bilgi vermesi nedeniyle ampirik çalışmalarda yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle çalışmada GB'nin Türkiye ve AB-15 arasındaki imalat sanayi EİT' i literatürde en sık kullanılan ve en kabul gören G-L endeksi ile analiz edilmiştir. Analizde kullanılan Standart G-L endeksi şu şekildedir:

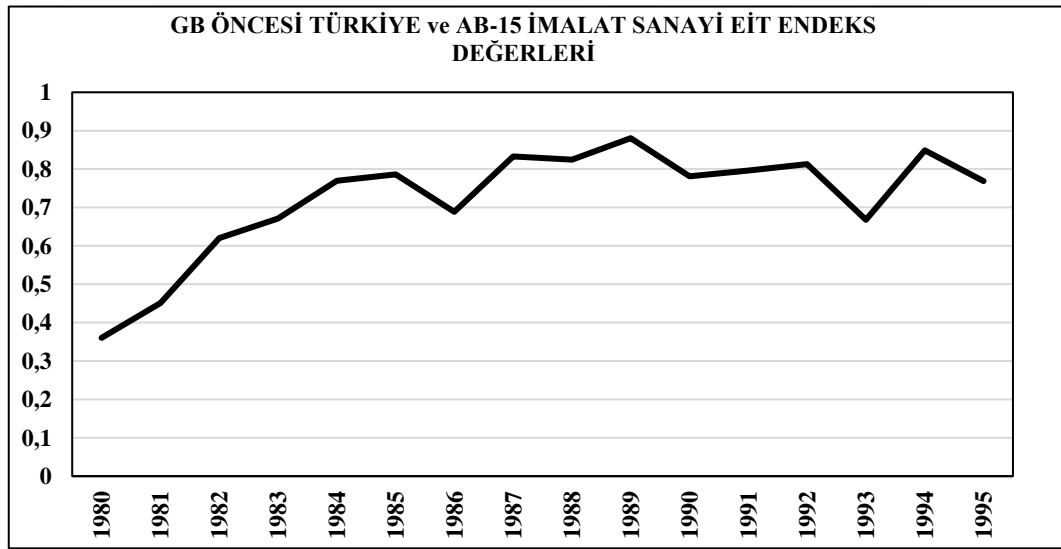
$$GL_i = 1 - |X_i - M_i| / (X_i + M_i) \quad (4.1)$$

Burada GL_i : İmalat sanayi EİT endeks değerini, X_i : Türkiye'nin AB-15 ülkelerine gerçekleştirdiği imalat sanayi ihracatını, M_i ise Türkiye'nin AB-15 ülkelerinden gerçekleştirdiği imalat sanayi ithalatını göstermektedir. Endeks 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. Endeks değerinin 0-0, 50 değer alması halinde ticaretin EAT şeklinde gerçekleştiği, 0, 50-1 arasında değer alması halinde ise EİT şeklinde gerçekleştiğini göstermektedir.

4.3. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye ve AB-15 İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi

Türkiye'nin GB öncesi AB-15 ülkeleriyle gerçekleşen imalat sanayi ihracat ve ithalat rakamları ile EİT G-L endeks değerleri Grafik 4.1'de ve Tablo 4.1'de gösterilmektedir. Grafik 4.1 incelendiğinde imalat sanayi EİT G-L endeks değerlerinin 1980 yılında 0,36 ile en düşük değerini aldığı ve 1989 yılında 0,88 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0,72 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 4.1: GB Öncesi Türkiye ve AB-15 İmalat Sanayi EİT G-L Endeks Değerleri

1980-1995 dönemi için Türkiye ve AB-15 arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeks değerlerinin gösterildiği Grafik 4.1 incelendiğinde, 1980-1985 döneminde EİT G-L endeks değerinde artış gözlemlenirken, 1986 yılında bir gerileme yaşandığı görülmektedir. Grafik 4.1'de görüldüğü üzere GB öncesi dönemde imalat sanayi EİT G-L endeksi değerlerinde en belirgin azalış 1983 yılında ve 1993 yılında gerçekleşmiştir. GB öncesi dönemde imalat sanayi EİT G-L endeksi değerlerinde artış ve azalışlar yaşanmış fakat genel anlamda 1980 ve 1981 yılı dışında imalat sanayi ticareti G-L endeksine göre 0,50'nin üzerinde gerçekleşmiştir.

Tablo 4.1: GB Öncesi Türkiye ve AB-15 İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve İmalat Sanayi EİT G-L Endeks Değerleri

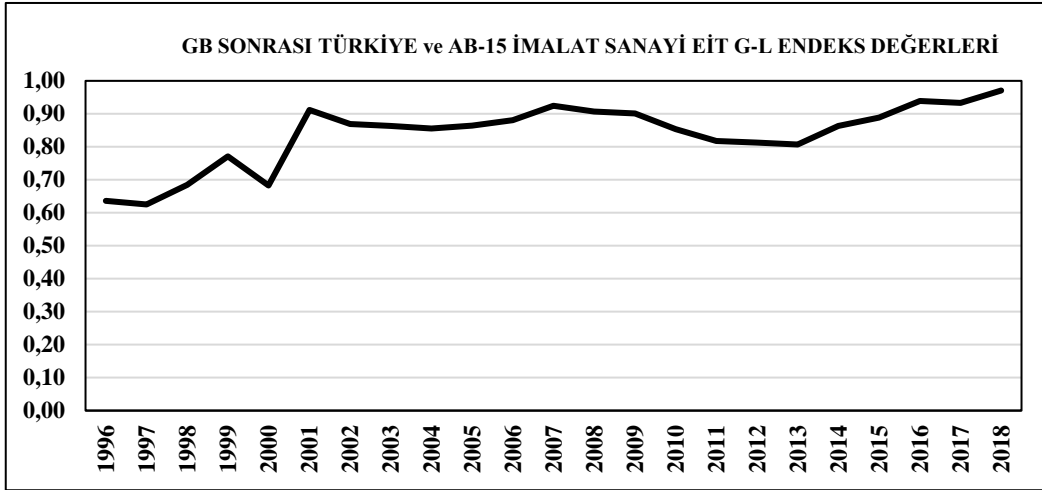
GB ÖNCESİ TÜRKİYE ve AB-15 İMALAT SANAYİ EİT			
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1980	560.592.763	2.549.766.546	0, 36
1981	804.765.818	2.766.760.403	0, 45
1982	1.237.295.520	2.753.046.339	0, 62
1983	1.495.522.017	2.962.360.326	0, 67
1984	2.233.336.111	3.570.815.364	0, 77
1985	2.702.028.949	4.172.697.312	0, 79
1986	2.549.525.604	4.854.909.209	0, 69
1987	4.244.296.142	5.944.658.330	0, 83
1988	4.371.651.642	6.233.519.527	0, 82
1989	4.729.354.717	6.013.159.417	0, 88
1990	6.043.836.924	9.433.602.271	0, 78
1991	6.179.286.089	9.344.225.431	0, 80
1992	6.978.113.521	10.193.945.057	0, 81
1993	6.506.797.242	12.982.557.161	0, 67
1994	7.469.740.909	10.123.871.837	0, 85
1995	9.772.415.621	15.646.327.779	0, 77
$\bar{x}$			0, 72

Kaynak: TÜİK ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

4.4. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye ve AB-15 İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi

GB sonrası Türkiye ve AB-15 ülkeleri arasındaki imalat sanayi ithalat ve ihracat rakamları ile EİT G-L endeks değerleri Grafik 4.2'de ve Tablo 4.2'de gösterilmektedir. Grafik 4.2 incelendiğinde, 1996-2018 dönemi için imalat sanayi EİT G-L endeks değerleri 1997 yılında 0, 63 ile en düşük değerini aldığı, 2018 yılında 0, 97 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0, 84 olarak gerçekleşmiştir. Grafik 4.2' de görüldüğü gibi 1995 yılında 0, 77 olarak gerçekleşen imalat sanayi EİT G-L endeks değeri, GB'ye girilen 1996 yılında 0, 64'e gerilemiştir. Tablo 4.2'ye bakıldığında bu gerilemenin GB'ye giriş ile ticaret üzerindeki tarifelerin kaldırılması sonucu artan ithalattan kaynaklı olduğu görülmektedir. Nitekim ticaret dengesizlikleri EİT'i negatif yönde etkilemektedir.

Grafik 4.2: GB Sonrası Türkiye ve AB-15 İmalat Sanayi G-L Endeks Değerleri

Grafik 4.2 incelendiğinde, Türkiye ve AB-15 ülkeleri arasında gerçekleşen imalat sanayi EİT G-L endeks değeri 1996 yılında 0,64 iken 1999 yılında 0,77'e kadar yükseldiği fakat 2000 yılında 0,68'e kadar gerilediği görülmektedir. Tablo 4.2'deki dış ticaret rakamlarına bakıldığında imalat sanayi EİT'in deki bu gerilemenin kaynağının 1999-2000 yılındaki artan ithalatın ve büyüyen dış ticaret açığının etkisi olduğu söylenebilir. Grafik 4.2 incelendiğinde, imalat sanayi EİT G-L endeksi değerlerinde gerçekleşen en belirgin azalış 1997 yılında ve 2000 yılında yaşanmıştır. Grafik 4.2'de görüldüğü üzere 2001 yılında 0,91 olarak gerçekleşen imalat sanayi EİT G-L endeks değerinin 2002 yılında 0,87'ye gerilediği görülmektedir. 2002-2009 döneminde imalat sanayi EİT G-L endeks değerinde 0,90'a kadar artış görülürken, 2010-2013 dönemlerinde 0,81 kadar gerilediği görülmektedir.

Türkiye ve AB-15 arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeksi ortalama değerleri incelendiğinde GB öncesi dönemde 0,72 olarak gerçekleşirken GB sonrası dönemde 0,84'e yükselmiştir.

GB öncesi ve GB sonrası dönemde Türkiye ve AB-15 arasındaki imalat sanayi ticaretinin yönü EİT şeklinde gerçekleşmekle beraber, GB sonrası dönemde imalat sanayi EİT endeks değerinin arttığı görülmektedir. Bu etkide AB'nin dünya ticaretimizde önemli payının olması ile birlikte GB gibi bir entegrasyonun bu artırıcı etkiyi doğurduğu söylenebilmektedir.

Tablo 4.2: GB Sonrası Türkiye ve AB-15 İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve İmalat Sanayi EİT G-L Endeks Değerleri

GB SONRASI TÜRKİYE VE AB-15 İMALAT SANAYİ EİT			
YIL	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1996	10.213.755.683	21.911.039.249	0, 64
1997	10.843.712.791	23.845.806.138	0, 63
1998	12.194.378.309	23.438.129.503	0, 68
1999	13.101.841.772	20.891.690.793	0, 77
2000	13.406.156.029	25.869.776.426	0, 68
2001	14.990.299.338	17.880.612.791	0, 91
2002	17.294.269.919	22.525.113.607	0, 87
2003	23.090.834.126	30.399.365.541	0, 86
2004	30.768.313.931	41.199.223.615	0, 86
2005	33.539.212.811	44.119.654.907	0, 86
2006	38.604.606.372	49.028.777.046	0, 88
2007	47.568.035.020	55.332.767.789	0, 92
2008	49.324.208.765	59.418.199.121	0, 91
2009	37.272.629.154	45.423.884.858	0, 90
2010	41.871.981.791	56.255.306.482	0, 85
2011	49.546.100.555	71.703.152.528	0, 82
2012	46.811.072.523	68.392.606.019	0, 81
2013	49.200.436.443	72.680.719.180	0, 81
2014	53.009.409.019	69.749.944.019	0, 86
2015	49.941.751.992	62.473.925.411	0, 89
2016	53.787.568.829	60.798.706.233	0, 94
2017	57.045.50.062	65.174.471.190	0, 93
2018	65.518.180.482	61.785.757.588	0, 97
$\bar{x}$			0, 84

Kaynak: TÜİK ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

4.5. Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Türkiye ve AB-15 Arasındaki İmalat Sanayi EİT'in Ülke Bazında Değerlendirilmesi

Bu bölümde GB'nin Türkiye ve AB-15 arasındaki imalat sanayi EİT'i ülke bazında değerlendirilecektir. Bu bağlamda Türkiye'nin Almanya, Avusturya, Belçika-Lüksemburg, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda İspanya, İsveç, İtalya, Portekiz ve Yunanistan ile olan imalat sanayi EİT'i ayrı şekilde incelenecektir.

GB'nin Türkiye ve AB-15 arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeks değerleri ve ortalamaları ülke bazlı olarak, GB öncesi dönem için Tablo 4.3'te ve GB sonrası dönem için ise Tablo 4.4'te gösterilmektedir.

Tablo 4.3: GB Öncesi Türkiye ve AB-15 Ülkelerinin İmalat Sanayi EİT G-L Endeks Değerleri

Ülkeler/Yıllar	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	$\bar{x}$
Almanya	0,50	0,55	0,66	0,74	0,95	0,92	0,78	0,95	0,95	0,92	0,86	0,98	0,96	0,87	0,98	0,94	0,84
Avusturya	0,09	0,25	0,26	0,29	0,74	0,64	0,64	0,84	0,81	0,76	0,70	0,69	0,72	0,66	0,92	0,82	0,61
Bel-Lük	0,36	0,55	0,61	0,77	0,91	0,74	0,69	0,82	0,63	0,70	0,71	0,61	0,65	0,58	0,81	0,65	0,67
Danimarka	0,59	0,18	0,36	0,58	0,78	0,81	0,73	0,84	0,95	0,80	0,83	0,87	0,86	0,67	0,88	0,77	0,72
Finlandiya	0,07	0,06	0,09	0,18	0,05	0,08	0,08	0,14	0,30	0,43	0,34	0,27	0,28	0,16	0,37	0,25	0,20
Fransa	0,31	0,42	0,59	0,67	0,65	0,42	0,55	0,81	0,64	0,89	0,70	0,65	0,70	0,53	0,68	0,64	0,62
Hollanda	0,28	0,44	0,60	0,73	0,82	0,87	0,78	0,75	0,83	0,99	0,86	0,92	0,88	0,82	0,99	0,90	0,78
İngiltere	0,17	0,24	0,44	0,55	0,61	0,98	0,67	0,81	0,79	0,92	0,81	0,74	0,79	0,67	0,86	0,76	0,68
İrlanda	0,74	0,41	0,52	0,56	0,94	0,86	0,71	0,60	0,80	0,99	0,57	0,59	0,63	0,48	0,48	0,39	0,64
İspanya	0,05	0,07	0,09	0,11	0,04	0,08	0,20	0,28	0,31	0,48	0,62	0,69	0,86	0,48	0,63	0,64	0,35
İsveç	0,09	0,11	0,13	0,18	0,27	0,60	0,35	0,56	0,60	0,60	0,48	0,39	0,47	0,24	0,44	0,31	0,36
İtalya	0,52	0,54	0,75	0,79	0,77	0,77	0,68	0,80	0,88	0,88	0,69	0,59	0,59	0,38	0,60	0,57	0,68
Portekiz	0,13	0,73	0,22	0,06	0,01	0,01	0,13	0,23	0,77	0,96	0,90	0,90	0,90	0,64	0,85	0,86	0,52
Yunanistan	0,15	0,93	0,24	0,70	0,81	0,84	0,88	0,57	0,95	0,91	0,97	0,74	0,72	0,92	0,64	0,82	0,74
AB-15	0,36	0,45	0,62	0,67	0,77	0,79	0,69	0,83	0,82	0,88	0,78	0,80	0,81	0,67	0,85	0,77	0,72

Kaynak: TÜİK ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 4.4: GB Sonrası Türkiye ve AB-15 Ülkelerinin İmalat Sanayi EİT G-L Endeks Değerleri

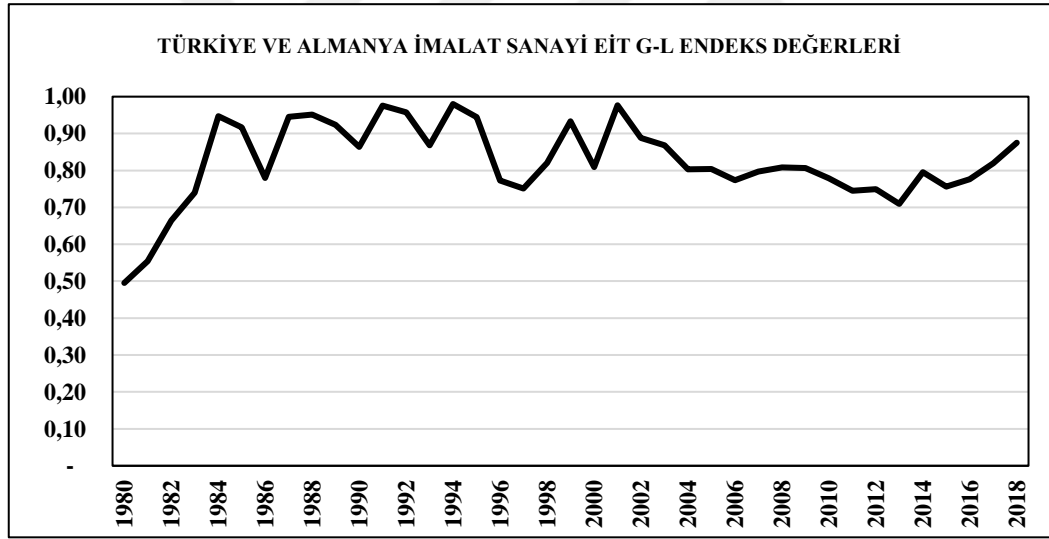
Ülkeler/Yıllar	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	$\bar{x}$
Almanya	0,77	0,75	0,82	0,93	0,81	0,98	0,89	0,87	0,80	0,80	0,77	0,80	0,81	0,81	0,78	0,74	0,75	0,71	0,79	0,76	0,78	0,82	0,88	0,81
Avusturya	0,59	0,63	0,57	0,63	0,61	0,79	0,69	0,67	0,65	0,78	0,75	0,73	0,75	0,76	0,69	0,73	0,73	0,72	0,73	0,76	0,78	0,84	0,86	0,71
Bel-Lük	0,56	0,57	0,67	0,67	0,54	0,78	0,71	0,65	0,63	0,68	0,67	0,65	0,82	0,89	0,78	0,79	0,80	0,82	0,88	0,89	0,91	0,94	0,91	0,75
Danimarka	0,90	0,91	0,97	0,96	0,97	0,85	0,86	0,83	0,69	0,75	0,68	0,70	0,79	0,81	0,82	0,78	0,70	0,75	0,84	0,88	0,91	0,75	0,66	0,82
Finlandiya	0,29	0,26	0,22	0,19	0,16	0,35	0,50	0,60	0,51	0,45	0,44	0,45	0,42	0,37	0,37	0,38	0,40	0,39	0,46	0,40	0,46	0,49	0,52	0,39
Fransa	0,52	0,54	0,57	0,65	0,63	0,89	0,81	0,79	0,73	0,76	0,76	0,85	0,84	0,93	0,84	0,85	0,84	0,88	0,88	0,86	0,90	0,91	1,00	0,79
Hollanda	0,75	0,70	0,74	0,80	0,72	0,90	0,89	0,99	0,93	0,91	0,92	0,90	0,92	0,96	0,95	0,94	0,96	0,93	0,96	0,93	0,84	0,88	0,70	0,87
İngiltere	0,66	0,70	0,78	0,89	0,84	0,94	0,88	0,95	0,86	0,87	0,82	0,71	0,71	0,71	0,73	0,76	0,69	0,75	0,68	0,63	0,58	0,74	0,74	0,77
İrlanda	0,57	0,60	0,52	0,63	0,60	0,56	0,55	0,68	0,76	0,72	0,84	0,85	0,81	0,53	0,55	0,58	0,58	0,62	0,68	0,71	0,75	0,73	0,94	0,67
İspanya	0,45	0,45	0,52	0,71	0,55	0,90	0,84	0,91	0,87	0,89	0,96	0,99	0,93	0,84	0,83	0,76	0,76	0,79	0,86	0,90	0,93	0,99	0,83	0,80
İsveç	0,29	0,26	0,30	0,22	0,24	0,56	0,71	0,74	0,67	0,64	0,73	0,69	0,66	0,62	0,71	0,75	0,77	0,78	0,85	0,88	0,93	0,94	1,00	0,65
İtalya	0,45	0,42	0,48	0,64	0,54	0,76	0,71	0,71	0,77	0,79	0,83	0,83	0,81	0,83	0,75	0,71	0,61	0,65	0,69	0,73	0,81	0,83	0,95	0,71
Portekiz	0,80	0,92	0,73	0,61	0,69	0,40	0,63	0,68	0,76	0,98	0,82	0,86	0,96	0,97	0,95	0,84	0,81	0,94	0,84	0,92	0,99	0,92	0,74	0,82
Yunanistan	0,92	0,98	0,80	0,60	0,78	0,52	0,53	0,51	0,55	0,68	0,70	0,55	0,60	0,74	0,95	0,72	0,51	0,46	0,50	0,83	0,89	0,94	0,96	0,71
AB-15	0,64	0,63	0,68	0,77	0,68	0,91	0,87	0,86	0,86	0,86	0,88	0,92	0,91	0,90	0,85	0,82	0,81	0,81	0,86	0,89	0,94	0,93	0,97	0,84

Kaynak: TÜİK ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

4.5.1. Türkiye ve Almanya İmalat Sanayi EİT' in Değerlendirilmesi

GB öncesi ve sonrası dönemde Türkiye ve Almanya arasında gerçekleşen imalat sanayi ithalat ve ihracat rakamları ile EİT G-L endeks değerleri Tablo 4.5'te ve Grafik 4.3'te gösterilmektedir. Grafik 4.3 incelendiğinde, GB öncesi dönemde Türkiye ve Almanya arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeks değerlerinin 1980 yılında 0,50 ile en düşük değerini aldığı ve 1991 ve 1994 yıllarında 0,98 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0,84 olarak gerçekleşmiştir. Grafik 4.3'te görüldüğü gibi 1980-1985 döneminde EİT endeks değeri yükselmekte iken, 1986 yılında 0,78'e gerilemiştir. Türkiye ve Almanya arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeks değeri GB Anlaşmasının imzalandığı 1995 yılında 0,94 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 4 3: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Almanya İmalat Sanayi EİT Endeks Değerleri

Grafik 4.3 incelendiğinde GB' ye giriş yılı olan 1996'da imalat sanayi EİT G-L endeks değerinde bir azalış görülmektedir. Tablo 4.5'te 1996 yılı ihracat ve ithalat rakamları incelendiğinde, artan ithalatın EİT endeks değerini düşürdüğü görülmektedir. GB sonrası dönemde imalat sanayi EİT G-L endeks değeri 2013 yılında 0,71 ile en düşük değerini aldığı ve 2001 yılında 0,98 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0,81 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4.5: GB Öncesi ve GB Sonrası Türkiye-Almanya İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri

GB ÖNCESİ TÜRKİYE-ALMANYA İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1980	270.396.379	821.462.512	0,50	1988	1.843.228.985	2.029.877.394	0,95
1981	356.917.773	931.458.022	0,55	1989	1.853.346.230	2.158.277.561	0,92
1982	495.751.492	996.016.613	0,66	1990	2.619.282.740	3.445.942.580	0,86
1983	613.199.324	1.045.302.158	0,74	1991	2.995.104.699	3.141.959.407	0,98
1984	1.039.784.584	1.156.547.899	0,95	1992	3.344.491.257	3.642.727.499	0,96
1985	1.152.315.755	1.361.851.904	0,92	1993	3.261.467.157	4.252.030.458	0,87
1986	1.123.778.851	1.759.440.212	0,78	1994	3.515.091.929	3.377.188.113	0,98
1987	1.866.034.239	2.082.139.497	0,95	1995	4.555.091.293	5.091.987.850	0,94
GB SONRASI TÜRKİYE-ALMANYA İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1996	4.729.462.702	7.505.751.425	0,77	2008	12.452.673.943	18.365.137.522	0,81
1997	4.727.077.946	7.864.150.260	0,75	2009	9.319.758.035	13.784.795.113	0,81
1998	5.023.209.985	7.220.128.476	0,82	2010	10.913.712.140	17.106.978.398	0,78
1999	5.068.828.280	5.796.238.206	0,93	2011	13.351.946.594	22.499.587.569	0,74
2000	4.817.679.351	7.090.649.060	0,81	2012	12.610.494.940	21.042.062.885	0,75
2001	5.026.003.832	5.268.282.795	0,98	2013	13.103.146.842	23.846.877.107	0,71
2002	5.504.811.962	6.896.611.944	0,89	2014	14.515.081.205	22.001.379.409	0,79
2003	7.089.487.981	9.246.347.133	0,87	2015	12.822.051.452	21.102.555.600	0,76
2004	8.279.973.302	12.346.333.422	0,80	2016	13.422.380.987	21.153.348.797	0,78
2005	9.015.303.180	13.404.782.145	0,80	2017	14.528.724.709	20.916.750.970	0,82
2006	9.214.548.161	14.617.966.192	0,77	2018	15.540.5265.73	19971230831	0,88
2007	11.463.713.708	17.309.352.334	0,80				

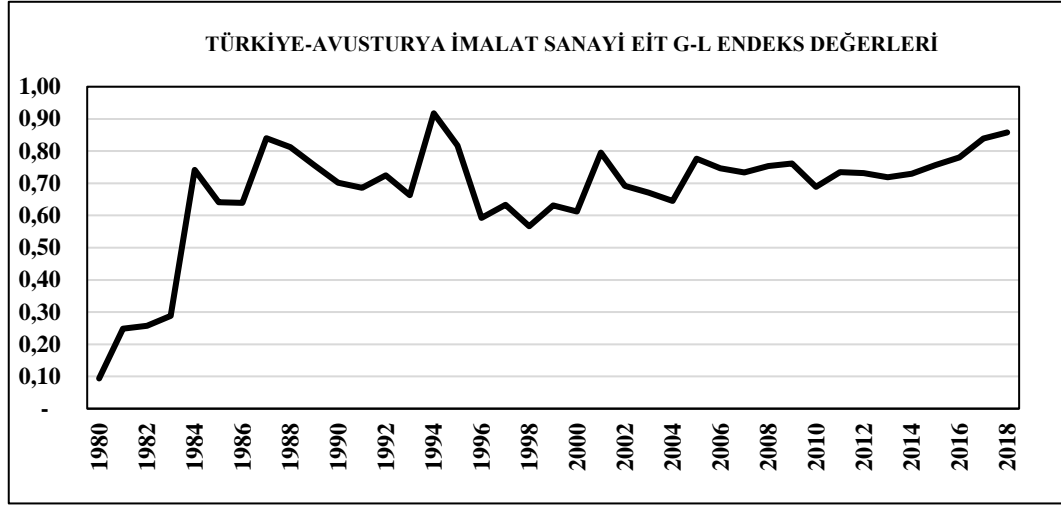
Kaynak: TÜİK ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Türkiye ve Almanya arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeksi ortalaması GB öncesi dönemde 0,84 iken, GB sonrası dönemde 0,81'e gerilemiştir. Tablo 4.5'te 1996-2018 döneminde ithalat rakamlarına bakıldığında sürekli artan bir ithalatın imalat sanayi EİT G-L endeks değerinde gerilemeye sebep olduğu görülmektedir.

4.5.2. Türkiye ve Avusturya İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi

GB öncesi ve sonrası dönemde Türkiye ve Avusturya arasında gerçekleşen imalat sanayi ithalat ve ihracat rakamları ile EİT G-L endeks değerleri Grafik 4.4'te ve Tablo 4.6'da gösterilmektedir. Grafik 4.4 incelendiğinde, GB öncesi dönemde Türkiye ve Avusturya arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeks değerlerinin 1983 yılına kadar 0,50'nin altında değerler aldığı görülmektedir. Grafik 4.4'teki GB öncesi dönemde iki ülke arasındaki imalat sanayi EİT endeks değerleri incelendiğinde, 1980 yılında 0,09 ile en düşük değerini aldığı ve 1994 yılında 0,92 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0,61 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 4.4: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Avusturya İmalat Sanayi EİT Endeks Değerleri

Grafik 4.4'teki GB sonrası Türkiye ve Avusturya arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeks değerleri incelendiğinde, 1996 yılında 0,59 ile en düşük değerini aldığı ve 2018 yılında 0,86 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber GB sonrası dönem ortalaması 0,71 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4.6: GB Öncesi ve GB Sonrası Türkiye-Avusturya İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri

GB ÖNCESİ TÜRKİYE-AVUSTURYA İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1980	6.096.541	123.936.642	0,09	1988	135.402.154	198.133.469	0,81
1981	10.563.904	74.598.972	0,25	1989	93.027.257	152.925.490	0,76
1982	15.818.731	107.163.472	0,26	1990	117.195.510	216.549.626	0,70
1983	20.237.514	120.261.140	0,29	1991	145.516.343	278.697.709	0,69
1984	68.017.346	115.339.831	0,74	1992	156.761.966	275.912.590	0,72
1985	70.863.861	150.014.652	0,64	1993	156.038.624	314.979.529	0,66
1986	61.457.791	130.926.478	0,64	1994	173.954.320	205.274.238	0,92
1987	129.608.840	179.137.891	0,84	1995	197.685.381	285.928.139	0,82
GB SONRASI TÜRKİYE-AVUSTURYA İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1996	227.167.894	540.262.783	0,59	2008	917.056.132	1.517.948.150	0,75
1997	231.992.794	501.014.315	0,63	2009	737.602.641	1.200.750.781	0,76
1998	239.599.882	606.797.062	0,57	2010	747.798.887	1.423.853.063	0,69
1999	234.094.021	507.447.236	0,63	2011	955.201.215	1.644.266.697	0,73
2000	227.101.017	514.683.821	0,61	2012	902.856.527	1.563.983.046	0,73
2001	274.454.919	416.025.476	0,79	2013	958.886.568	1.709.603.705	0,72
2002	310.218.371	586.933.077	0,69	2014	1.022.600.156	1.782.141.206	0,73
2003	415.830.183	822.794.151	0,67	2015	931.578.586	1.530.503.325	0,76
2004	505.057.155	1.060.931.395	0,65	2016	945.352.234	1.478.836.440	0,78
2005	594.274.597	937.456.724	0,78	2017	1.014.564.452	1.403.810.912	0,84
2006	639.681.968	1.073.891.435	0,75	2018	1.070.440.638	1.425.657.806	0,86
2007	769.612.047	1.329.509.647	0,73				

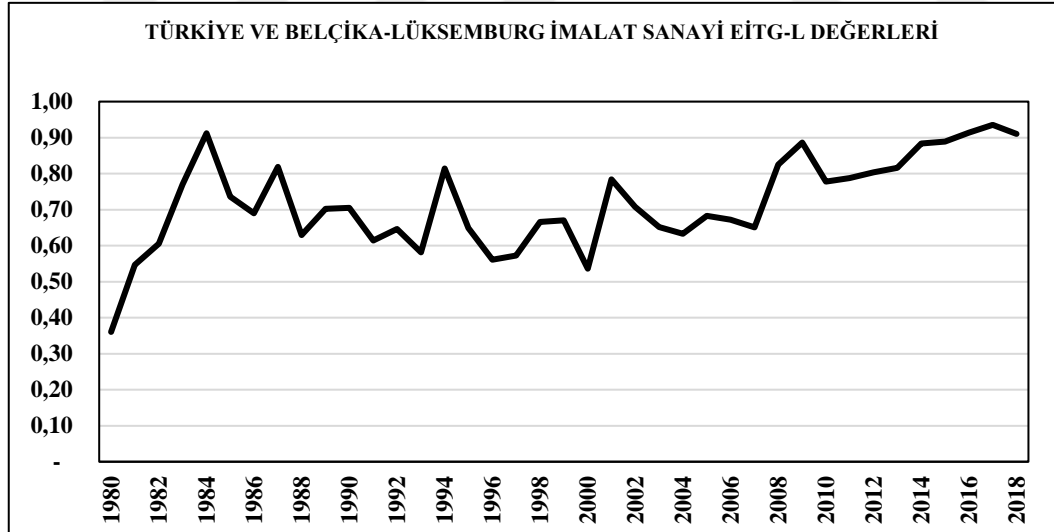
Kaynak: TÜİK ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Türkiye ve Avusturya arasındaki imalat sanayi EİT'i değerlendirildiğinde, EİT G-L endeksi ortalaması GB öncesi dönemde 0, 61 iken, GB sonrası dönemde ise 0, 71' e yükselmiştir.

4.5.3. Türkiye ve Belçika-Lüksemburg İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi

GB öncesi ve sonrası dönemde Türkiye ve Belçika-Lüksemburg arasında gerçekleşen imalat sanayi ithalat ve ihracat rakamları ile EİT G-L endeks değerleri Grafik 4.5'te ve Tablo 4.7'de gösterilmektedir. Grafik 4.5'te görüldüğü üzere, GB öncesi dönemde imalat sanayi EİT G-L endeks değeri yalnızca 1980 yılında 0, 50'nin altında gerçekleşirken, 1981-1995 döneminde 0, 50'nin üzerinde gerçekleşmiştir. Grafik 4.5 incelendiğinde, GB öncesi dönemde imalat sanayi EİT G-L endeksi değerlerinin 1980 yılında 0, 36 ile en düşük değerini aldığı ve 1984 yılında 0, 91 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0, 67 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 4.5: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Belçika-Lüksemburg İmalat Sanayi EİT Endeks Değerleri

Grafik 4.5 incelendiğinde 1995 yılında 0, 65 olarak gerçekleşen imalat sanayi EİT G-L endeks değerinin 1996'da 0, 56'ya gerilediği görülmektedir. Tablo 4.7 incelendiğinde GB'ye giriş ile artan dış açığın bu gerilemeye sebep olduğu görülmektedir. Grafik 4.5 incelendiğinde, GB sonrası dönemde Türkiye ve Belçika-Lüksemburg imalat sanayi EİT G-L endeksi değerlerinin 2000 yılında 0, 54 ile en

düşük değerini aldığı ve 2017 yılında 0, 94 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0, 75 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4.7: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Belçika-Lüksemburg İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri

GB ÖNCESİ TÜRKİYE VE BELÇİKA-LÜKSEMBURG İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1980	33.688.080	153.256.350	0, 36	1988	218.791.706	476.382.517	0, 63
1981	56.934.333	151.378.566	0, 55	1989	219.997.226	406.817.962	0, 70
1982	62.362.398	143.716.568	0, 61	1990	269.592.733	494.859.817	0, 71
1983	87.928.704	140.434.769	0, 77	1991	231.643.926	523.073.209	0, 61
1984	165.291.954	197.079.495	0, 91	1992	244.040.189	510.806.847	0, 65
1985	134.351.525	230.494.194	0, 74	1993	246.663.731	602.316.831	0, 58
1986	162.414.654	308.450.738	0, 69	1994	312.571.750	455.217.308	0, 81
1987	277.787.589	400.627.148	0, 82	1995	382.110.114	794.862.751	0, 65
GB SONRASI TÜRKİYE VE BELÇİKA-LÜKSEMBURG İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1996	397.624.494	1.020.152.773	0, 56	2008	1.980.026.973	2.822.084.390	0, 82
1997	452.536.909	1.128.038.054	0, 57	2009	1.663.481.601	2.091.742.018	0, 89
1998	562.120.268	1.125.866.047	0, 67	2010	1.742.109.779	2.735.630.074	0, 78
1999	546.477.914	1.083.389.630	0, 67	2011	2.306.925.153	3.551.215.849	0, 79
2000	593.545.537	1.619.508.098	0, 54	2012	2.206.516.790	3.283.608.217	0, 80
2001	614.445.099	952.200.674	0, 78	2013	2.403.574.177	3.484.478.474	0, 82
2002	654.689.210	1.195.395.912	0, 71	2014	2.725.043.228	3.443.014.029	0, 88
2003	828.686.596	1.713.902.142	0, 65	2015	2.405.316.792	3.005.591.179	0, 89
2004	1.093.524.860	2.362.064.308	0, 63	2016	2.418.781.820	2.872.351.317	0, 91
2005	1.149.735.378	2.216.555.806	0, 68	2017	2.837.664.908	3.229.681.919	0, 94
2006	1.213.219.053	2.396.914.310	0, 67	2018	3.611.797.808	3.014.418.941	0, 91
2007	1.323.970.616	2.743.056.510	0, 65				

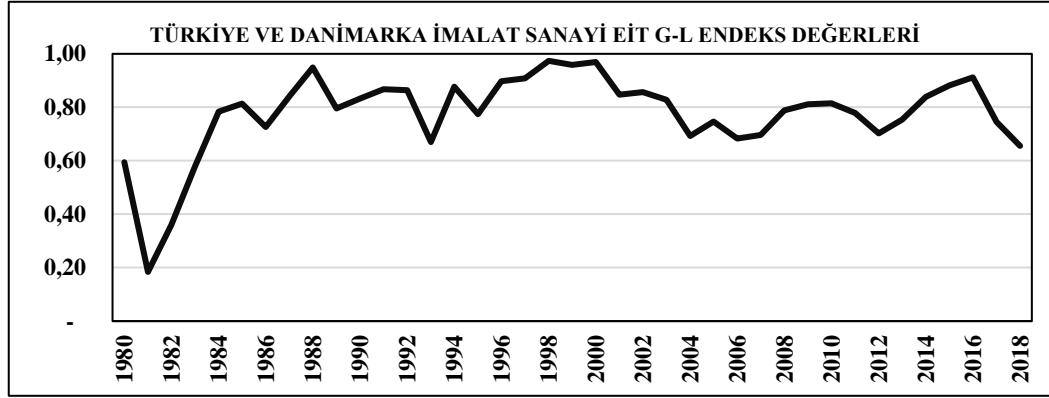
Kaynak: TÜİK ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Türkiye ve Belçika-Lüksemburg arasındaki imalat sanayi EİT'i değerlendirildiğinde, EİT G-L endeks değeri ortalaması GB öncesi dönemde 0, 67 iken GB sonrası dönemde 0, 75'e yükselmiştir.

4.5.4. Türkiye ve Danimarka İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi

GB öncesi ve sonrası dönemde Türkiye ve Danimarka arasında gerçekleşen imalat sanayi ithalat ve ihracat rakamları ile EİT G-L endeks değerleri Grafik 4.6'da ve Tablo 4.8'te gösterilmektedir. Grafik 4.6 incelendiğinde, GB öncesi dönemde iki ülke arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeksi değerlerinin 1981 yılında 0, 18 ile en düşük değerini aldığı ve 1988 yılında 0, 95 oranı ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0, 72 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 4.6: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Danimarka İmalat Sanayi EİT G-L Endeks Değerleri

Grafik 4.6'daki GB sonrası dönemde iki ülke arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeks değerleri incelendiğinde, 2018 yılında 0,66 ile en düşük değerini aldığı ve 2000 yılında 0,97 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0,82 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ve Danimarka arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeks değerleri ortalaması incelendiğinde GB öncesi dönemde 0,72 iken, GB sonrası dönemde 0,82'e yükselmiştir.

Tablo 4.8: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Danimarka İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT G-L Endeks Değerleri

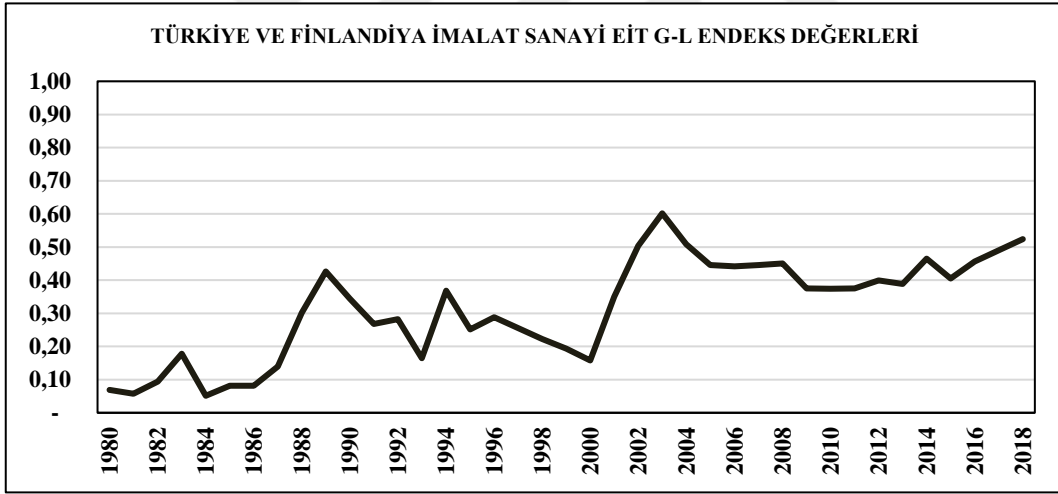
GB ÖNCESİ TÜRKİYE VE DANİMARKA İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1980	3.475.676	8.226.090	0,59	1988	52.848.695	47.752.714	0,95
1981	2.935.263	28.936.621	0,18	1989	54.643.453	36.126.447	0,80
1982	5.171.768	23.597.845	0,36	1990	68.405.060	95.812.822	0,83
1983	7.636.001	18.760.791	0,58	1991	69.110.464	90.125.938	0,87
1984	14.411.178	22.339.930	0,78	1992	78.017.474	102.509.467	0,86
1985	21.118.526	30.752.291	0,81	1993	67.271.941	133.487.383	0,67
1986	21.582.637	37.882.523	0,73	1994	73.333.773	93.952.953	0,88
1987	34.043.510	46.852.708	0,84	1995	111.697.480	176.790.512	0,77
GB SONRASI TÜRKİYE VE DANİMARKA İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1996	121.324.802	149.073.397	0,90	2008	931.950.552	605.919.566	0,79
1997	147.680.142	177.618.931	0,91	2009	672.172.909	458.702.320	0,81
1998	177.739.362	187.322.244	0,97	2010	746.759.703	513.062.501	0,82
1999	179.221.409	194.781.920	0,96	2011	865.720.316	551.905.644	0,78
2000	201.347.231	189.312.354	0,97	2012	963.428.016	521.441.029	0,70
2001	256.033.280	188.090.247	0,85	2013	979.622.001	592.141.280	0,75
2002	347.574.957	260.695.457	0,86	2014	1.050.872.826	758.580.683	0,84
2003	437.639.083	309.533.354	0,83	2015	879.265.647	692.972.520	0,88
2004	616.535.709	327.137.989	0,69	2016	927.422.626	777.468.478	0,91
2005	712.903.407	424.469.290	0,75	2017	993.530.582	590.197.388	0,75
2006	811.797.132	421.564.454	0,68	2018	1.049.211.582	511.462.480	0,66
2007	991.371.727	528.928.508	0,70				

Kaynak: TÜİK ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

4.5.5. Türkiye ve Finlandiya İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi

GB öncesi ve sonrası dönemde Türkiye ve Finlandiya arasında gerçekleşen imalat sanayi ithalat ve ihracat rakamları ile EİT G-L endeks değerleri Grafik 4.7'de ve Tablo 4.9'da gösterilmektedir. Grafik 4.7'deki GB öncesi dönemde iki ülke arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeksi incelendiğinde, 1984 yılında 0,05 ile en düşük değerini aldığı ve 1989 yılında 0,43 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0,20 olarak gerçekleşmiştir. Tablo 4.9'da Türkiye ve Finlandiya arasındaki imalat sanayi dış ticaret rakamları incelendiğinde ithalatın oldukça fazla olduğu görülmektedir. Artan dış açık EİT endeks değerini negatif yönde etkilemiştir. G-L endeks değerinin 0,50'nin altında gerçekleşmesi nedeniyle iki ülke arasındaki imalat sanayi ticaretinin EİT şeklinde gerçekleşmediği görülmektedir.

Grafik 4.7: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Finlandiya İmalat Sanayi EİT Endeks Değerleri

Grafik 4.7'deki GB sonrası dönemde iki ülke arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeks değerleri incelendiğinde, 2000 yılında 0,16 oranı ile en düşük değerini aldığı ve 2003 yılında 0,60 oranı ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0,38 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4.9: GB Öncesi ve GB Sonrası Türkiye-Finlandiya İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri

GB ÖNCESİ TÜRKİYE ve FİNLANDIYA İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1980	1.547.457	43.049.720	0, 07	1988	12.295.089	69.077.288	0, 30
1981	873.366	29.484.392	0, 06	1989	25.560.517	94.260.211	0, 43
1982	1.383.122	28.087.387	0, 09	1990	21.038.931	101.128.942	0, 34
1983	2.516.140	25.732.439	0, 18	1991	14.389.305	93.144.711	0, 27
1984	1.612.607	61.314.058	0, 05	1992	16.036.869	97.599.374	0, 28
1985	1.763.234	41.637.702	0, 08	1993	14.019.318	156.503.731	0, 16
1986	2.965.037	70.154.888	0, 08	1994	28.110.148	124.474.608	0, 37
1987	4.680.342	62.208.776	0, 14	1995	32.726.295	227.068.823	0, 25
GB SONRASI TÜRKİYE ve FİNLANDIYA İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1996	38.600.103	229.587.569	0, 29	2008	330.824.812	1.137.050.172	0, 42
1997	44.520.839	304.602.210	0, 26	2009	176.245.500	763.892.618	0, 37
1998	49.591.102	396.424.674	0, 22	2010	252.457.194	1.095.426.317	0, 37
1999	53.205.448	495.955.760	0, 19	2011	297.333.904	1.286.476.707	0, 38
2000	61.732.773	720.429.893	0, 16	2012	273.802.906	1.096.911.764	0, 40
2001	62.854.718	296.017.933	0, 35	2013	284.523.894	1.179.453.851	0, 39
2002	124.608.938	370.197.553	0, 50	2014	319.410.178	1.054.805.969	0, 46
2003	199.375.738	463.354.907	0, 60	2015	249.842.121	983.590.118	0, 40
2004	238.933.200	700.335.066	0, 51	2016	276.624.160	935.489.758	0, 46
2005	271.575.208	947.728.807	0, 45	2017	294.370.845	907.554.604	0, 49
2006	316.396.922	1.115.352.114	0, 44	2018	330.813.310	932.989.684	0, 52
2007	337.680.946	1.176.786.295	0, 45				

Kaynak: TÜİK ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Türkiye ve Finlandiya arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeksi ortalamaları, GB öncesi dönemde 0, 20 iken, GB sonrası dönemde 0, 38 olarak gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki imalat sanayi EİT'i GB öncesi döneme göre artış göstermesine rağmen, imalat sanayi ticaretinin yönü iki dönemde de EAT şeklinde gerçekleşmiştir. Türkiye ve Finlandiya imalat sanayi dış ticaret rakamları incelendiğinde ihracat ve ithalat arasındaki farkın oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla iki ülke arasındaki imalat sanayi ticaretinde var olan dış açık EİT'i negatif yönde etkilemiştir.

4.5.6. Türkiye ve Fransa İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi

GB öncesi ve sonrası dönemde Türkiye ve Fransa arasında gerçekleşen imalat sanayi ithalat ve ihracat rakamları ile EİT G-L endeks değerleri Grafik 4.8'de ve Tablo 4.10'da gösterilmektedir. Grafik 4.8 incelendiğinde, GB öncesi dönemde iki ülke arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeksi değerlerinin 1980 yılında 0, 31 ile

en düşük değerini aldığı ve 1989 yılında 0, 89 oranı ile en yüksek değerini aldığı görölmekle beraber dönem ortalaması 0, 62 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4.10: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Fransa İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri

GB ÖNCESİ TÜRKİYE VE FRANSA İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1980	67.755.718	375.431.819	0, 31	1988	391.930.561	826.254.331	0, 64
1981	102.395.633	387.774.675	0, 42	1989	499.865.285	620.640.794	0, 89
1982	108.433.178	261.247.082	0, 59	1990	640.209.136	1.179.636.750	0, 70
1983	108.249.116	217.068.021	0, 67	1991	579.543.569	1.198.713.883	0, 65
1984	116.249.973	240.632.276	0, 65	1992	713.807.617	1.315.579.067	0, 70
1985	134.840.931	507.569.371	0, 42	1993	682.880.920	1.884.015.193	0, 53
1986	205.973.317	538.256.840	0, 55	1994	741.883.335	1.436.434.518	0, 68
1987	403.132.350	594.373.782	0, 81	1995	911.784.388	1.943.333.770	0, 64
GB SONRASI TÜRKİYE VE FRANSA İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1996	940.131.891	2.676.117.324	0, 52	2008	6.444.546.165	8.928.103.508	0, 84
1997	1.051.951.432	2.870.622.705	0, 54	2009	6.062.396.800	6.989.934.816	0, 93
1998	1.193.955.404	2.999.533.474	0, 57	2010	5.823.548.518	8.019.649.807	0, 84
1999	1.477.778.788	3.091.735.896	0, 65	2011	6.544.182.842	8.910.301.207	0, 85
2000	1.584.138.381	3.476.843.979	0, 63	2012	5.939.616.122	8.127.492.851	0, 84
2001	1.806.331.173	2.267.868.313	0, 89	2013	6.129.169.846	7.795.359.747	0, 88
2002	2.044.656.360	3.029.864.102	0, 81	2014	6.227.818.582	7.899.440.400	0, 88
2003	2.711.451.287	4.123.672.529	0, 79	2015	5.536.236.858	7.376.637.057	0, 86
2004	3.514.777.781	6.155.005.845	0, 73	2016	5.782.886.797	7.108.066.901	0, 90
2005	3.597.027.963	5.837.393.144	0, 76	2017	6.404.718.934	7.744.269.161	0, 91
2006	4.443.519.022	7.186.245.695	0, 76	2018	7.139.566.485	7.070.089.892	1, 00
2007	5.779.297.305	7.756.149.964	0, 85				

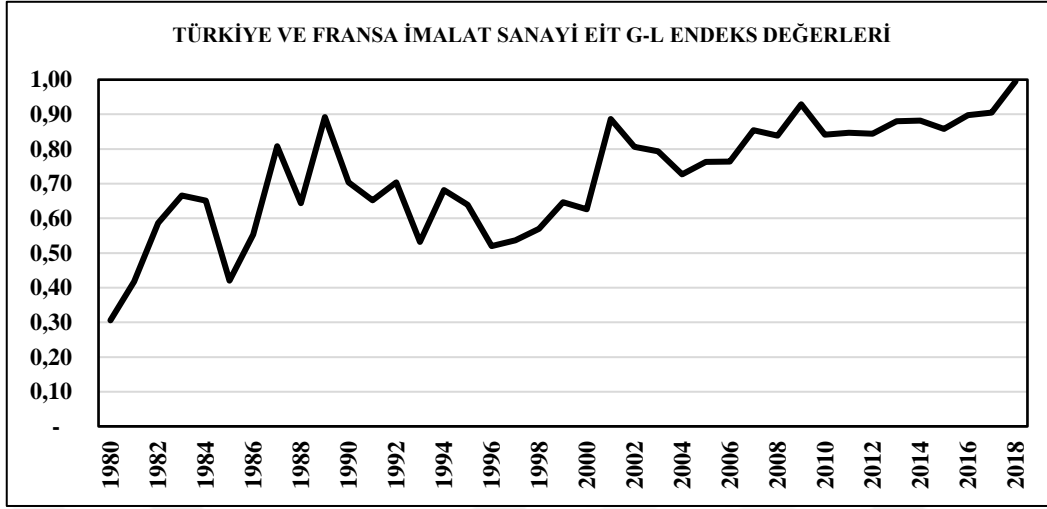
Kaynak: TÜİK ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Grafik 4.8 incelendiğinde GB sonrası dönemde Türkiye ve Fransa imalat sanayi EİT G-L endeksi değerlerinin 1996 yılında 0, 52 ile en düşük değerini aldığı ve 2018 yılında 1, 00 ile en yüksek değerini aldığı görölmekle beraber dönem ortalaması 0, 78 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye ve Fransa imalat sanayi EİT G-L endeksi ortalamaları incelendiğinde GB öncesi dönemde 0, 62 iken, GB sonrası dönemde 0, 78'e yükselmiştir. İki dönemde de imalat sanayi ticaretinin yönü EİT şeklinde gerçekleşmiştir.

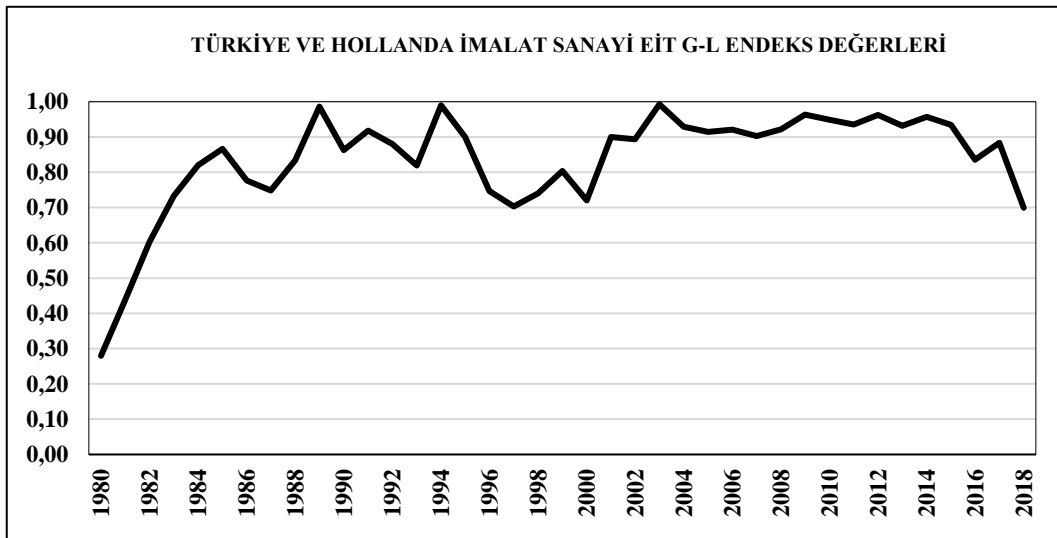
Grafik 4.8: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Fransa İmalat Sanayi EİT Endeks Değerleri

4.5.7. Türkiye ve Hollanda İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi

GB öncesi ve sonrası dönemde Türkiye ve Hollanda arasında gerçekleşen imalat sanayi ithalat ve ihracat rakamları ile EİT G-L endeksi değerleri Grafik 4.9'da ve Tablo 4.11'de gösterilmektedir. Grafik 4.9 incelendiğinde, GB öncesi dönemde iki ülke arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeksi değerlerinin 1980 yılında 0,28 ile en düşük değerini aldığı ve 1989 ve 1994 yıllarında 0,99 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0,78 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 4.9: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Hollanda İmalat Sanayi EİT Endeks Değerleri

Grafik 4.9 incelendiğinde GB sonrası dönemde iki ülke arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeksi değerlerinin 1997 yılında 0, 70 ile en düşük değerini aldığı ve 2003 yılında 0, 99 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0, 78 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4.11: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Hollanda İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri

GB ÖNCESİ TÜRKİYE VE HOLLANDA İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1980	32.493.401	199.980.485	0, 28	1988	266.335.121	373.001.345	0, 83
1981	44.936.422	160.167.026	0, 44	1989	331.680.131	341.210.356	0, 99
1982	63.800.035	148.000.237	0, 60	1990	369.651.515	487.293.158	0, 86
1983	99.457.131	171.958.688	0, 73	1991	388.877.369	458.099.464	0, 92
1984	143.683.460	206.746.155	0, 82	1992	418.664.321	532.693.961	0, 88
1985	161.075.734	210.666.054	0, 87	1993	424.000.483	611.631.471	0, 82
1986	160.539.576	252.747.612	0, 78	1994	511.224.814	522.243.752	0, 99
1987	210.978.307	352.843.774	0, 75	1995	652.955.161	798.065.248	0, 90
GB SONRASI TÜRKİYE VE HOLLANDA İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1996	657.550.464	1.104.165.935	0, 75	2008	2.908.455.933	2.486.982.129	0, 92
1997	678.885.973	1.251.500.499	0, 70	2009	1.924.103.838	2.070.049.658	0, 96
1998	7.87.236.513	1.340.059.434	0, 74	2010	2.185.888.923	2.422.298.852	0, 95
1999	819.270.629	1.219.305.256	0, 80	2011	2.948.925.045	3.355.918.662	0, 94
2000	767.756.247	1.365.375.766	0, 72	2012	2.975.459.172	2.760.450.373	0, 96
2001	797.596.479	975.596.915	0, 90	2013	3.233.526.964	2.819.020.321	0, 93
2002	952.226.799	1.179.871.840	0, 89	2014	3.129.937.577	2.870.965.182	0, 96
2003	1.397.924.853	1.418.924.034	0, 99	2015	2.880.017.633	2.523.380.836	0, 93
2004	1.963.273.871	1.701.508.941	0, 93	2016	3.303.362.409	2.371.776.113	0, 84
2005	2.271.753.717	1.914.788.726	0, 91	2017	3.563.238.544	2.820.805.967	0, 88
2006	2.305.103.711	1.967.327.406	0, 92	2018	4.465.556.629	2.398.927.268	0, 70
2007	2.751.218.719	2.260.839.285	0, 90				

Kaynak: TÜİK ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Türkiye ve Hollanda imalat sanayi EİT G-L endeksi ortalamaları incelendiğinde GB öncesi dönemde 0, 78 iken, GB sonrası dönemde 0, 88'e yükselmiştir. Dolayısıyla G-L endeksi değerlerine göre, iki ülke arasındaki imalat sanayi ticaretinin EİT şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

4.5.8. Türkiye ve İngiltere İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi

GB öncesi ve sonrası dönemde Türkiye ve İngiltere arasında gerçekleşen imalat sanayi ithalat ve ihracat rakamları ile EİT G-L endeks değerleri Grafik 4.10'da ve Tablo 4.12'da gösterilmektedir. Grafik 4.10 incelendiğinde, GB öncesi dönemde iki ülke arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeksi değerlerinin 1980

yılında 0, 17 ile en düşük değerini aldığı ve 1985 yılında 0, 98 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0, 68 olarak gerçekleşmiştir.

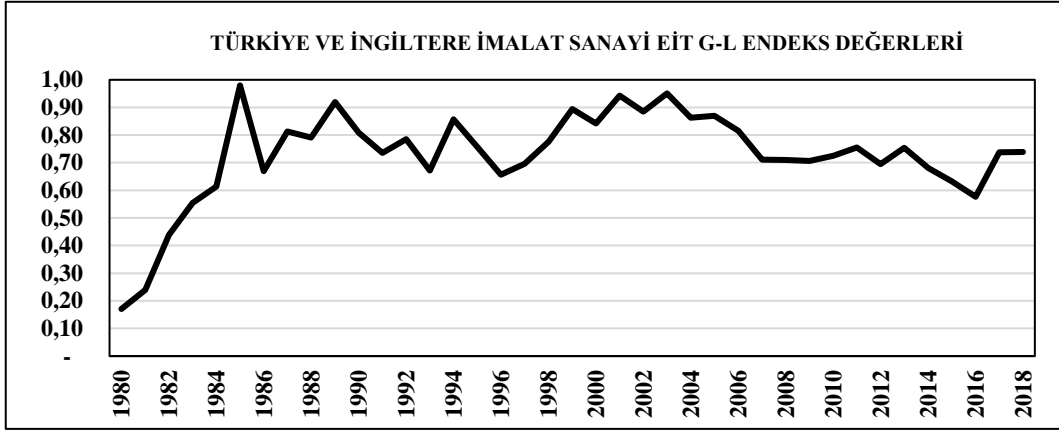
Tablo 4.12: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye- İngiltere İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri

GB ÖNCESİ TÜRKİYE VE İNGİLTERE İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1980	29.253.393	314.023.506	0, 17	1988	478.610.815	731.080.855	0, 79
1981	58.004.517	426.936.335	0, 24	1989	562.185.539	660.102.294	0, 92
1982	120.088.169	427.627.581	0, 44	1990	666.195.660	981.893.490	0, 81
1983	167.002.156	435.411.872	0, 55	1991	597.752.195	1.027.866.505	0, 74
1984	195.638.055	441.729.060	0, 61	1992	727.598.976	1.124.623.237	0, 79
1985	477.185.536	458.325.445	0, 98	1993	737.905.716	1.460.442.980	0, 67
1986	258.857.556	515.001.714	0, 67	1994	804.310.881	1.072.424.409	0, 86
1987	472.190.222	689.366.354	0, 81	1995	1.041.409.165	1.707.634.124	0, 76
GB SONRASI TÜRKİYE VE İNGİLTERE İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1996	1.158.577.225	2.370.171.501	0, 66	2008	8.016.804.057	4.412.344.330	0, 71
1997	1.416.968.130	2.655.324.730	0, 70	2009	5.821.080.014	3.179.179.572	0, 71
1998	1.653.559.646	2.606.765.233	0, 78	2010	7.098.999.278	4.037.787.735	0, 73
1999	1.744.263.044	2.157.766.217	0, 89	2011	8.002.708.196	4.856.655.041	0, 76
2000	1.966.991.819	2.706.546.608	0, 84	2012	8.568.221.401	4.561.145.600	0, 69
2001	2.112.382.010	1.884.702.964	0, 94	2013	8.645.180.853	5.225.164.523	0, 75
2002	2.946.701.903	2.338.597.097	0, 88	2014	9.752.751.440	5.033.689.015	0, 68
2003	3.584.652.988	3.249.492.217	0, 95	2015	10.422.364.522	4.815.667.715	0, 63
2004	5.427.254.315	4.116.841.050	0, 86	2016	11.558.226.760	4.685.715.513	0, 58
2005	5.791.085.598	4.452.123.002	0, 87	2017	9.469.820.265	5.537.755.616	0, 74
2006	6.685.165.011	4.600.223.519	0, 82	2018	10.952.669.126	6.412.554.256	0, 74
2007	8.470.565.817	4.673.819.750	0, 71				

Kaynak: TÜİK ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Grafik 4.10'da GB sonrası dönemde iki ülke arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeksi değerleri incelendiğinde 2016 yılında 0, 58 ile en düşük değerini aldığı ve 2003 yılında 0, 95 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0, 77 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 4.10: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-İngiltere İmalat Sanayi EİT Endeks Değerleri

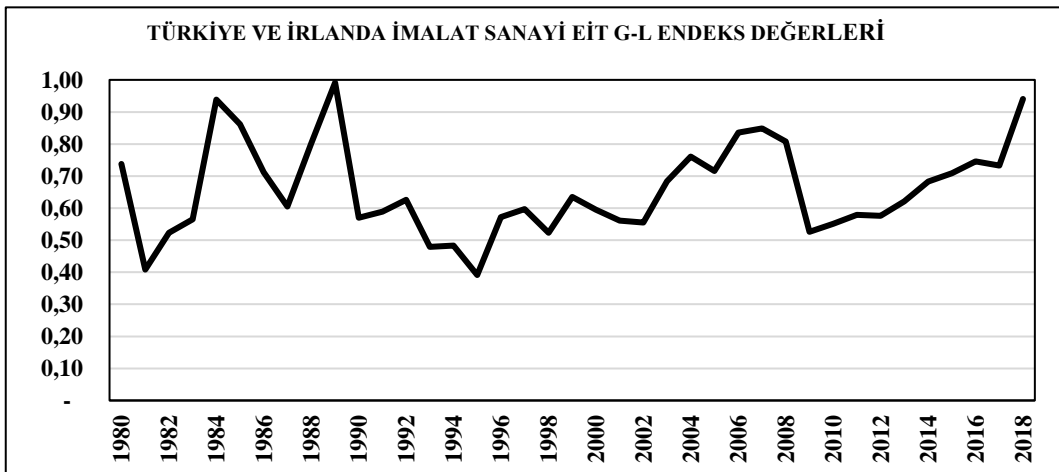

Türkiye ve İngiltere imalat sanayi EİT G-L endeksi ortalamaları GB öncesi dönemde 0, 68 iken GB sonrasında 0, 77'e yükseldiği görülmektedir. GB öncesi ve sonrası dönemde iki ülke arasındaki imalat sanayi ticaretinin EİT şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

4.5.9. Türkiye ve İrlanda İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi

GB öncesi ve sonrası dönemde Türkiye ve İrlanda arasında gerçekleşen imalat sanayi ithalat ve ihracat rakamları ile EİT G-L endeks değerleri Grafik 4.11'de ve Tablo 4.13'te gösterilmektedir. Grafik 4.11 incelendiğinde, GB öncesi dönemdeki imalat sanayi EİT G-L endeksi değerlerinin 1995 yılında 0, 39 ile en düşük değerini aldığı ve 1989 yılında 0, 99 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0, 64 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 4.11: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-İrlanda İmalat Sanayi EİT G-L Endeks Değerleri

Grafik 4.11’de GB sonrası dönemde iki ülke arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeksi değerleri incelendiğinde 1998 yılında 0, 52 ile en düşük değerini aldığı ve 2007 yılında 0, 85 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0, 67 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4.13: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-İrlanda İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri

GB ÖNCESİ TÜRKİYE VE İRLANDA İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1980	745.438	1.276.255	0, 74	1988	11.121.969	16.667.210	0, 80
1981	788.570	3.071.593	0, 41	1989	19.011.244	18.689.272	0, 99
1982	529.114	1.495.258	0, 52	1990	24.021.115	60.312.895	0, 57
1983	1.353.229	3.438.817	0, 56	1991	17.704.993	42.406.661	0, 59
1984	3.528.204	3.991.921	0, 94	1992	22.953.752	50.372.864	0, 63
1985	7.390.177	5.587.649	0, 86	1993	22.106.172	70.094.131	0, 48
1986	4.818.305	8.726.178	0, 71	1994	31.803.983	99.722.128	0, 48
1987	6.323.892	14.593.943	0, 60	1995	45.953.938	188.896.652	0, 39
GB SONRASI TÜRKİYE VE İRLANDA İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1996	56.829.406	141.776.479	0, 57	2008	658.225.717	971.607.144	0, 81
1997	86.604.408	203.573.883	0, 60	2009	290.870.712	814.248.081	0, 53
1998	88.180.210	249.260.167	0, 52	2010	330.580.899	869.049.063	0, 55
1999	129.702.537	278.986.657	0, 63	2011	341.638.680	837.729.844	0, 58
2000	201.276.954	475.035.303	0, 60	2012	341.460.836	844.739.174	0, 58
2001	146.461.532	375.400.859	0, 56	2013	372.323.253	827.857.194	0, 62
2002	182.399.951	475.439.498	0, 55	2014	461.960.630	891.699.239	0, 68
2003	260.521.993	501.076.606	0, 68	2015	459.598.352	837.711.570	0, 71
2004	429.866.764	699.540.098	0, 76	2016	486.667.915	817.701.558	0, 75
2005	403.433.503	724.099.124	0, 72	2017	522.736.225	904.829.340	0, 74
2006	573.528.663	799.104.167	0, 84	2018	745.443.437	839.876.400	0, 94
2007	635.136.212	861.371.378	0, 85				

Kaynak: TÜİK ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Türkiye ve İrlanda arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeksi ortalamaları incelendiğinde GB öncesi dönemde 0, 64 iken GB sonrası dönemde 0, 67’ye yükselmiştir. G-L endeks değerlerine göre, 1980-1995 ve 1996-2018 dönemlerinde Türkiye ve İrlanda arasındaki imalat sanayi EİT’in yüksek düzeyde gerçekleştiği görülmektedir.

4.5.10. Türkiye ve İspanya İmalat Sanayi EİT’in Değerlendirilmesi

GB öncesi ve sonrası dönemde Türkiye ve İspanya arasında gerçekleşen imalat sanayi ithalat ve ihracat rakamları ile EİT G-L endeks değerleri Grafik 4.12’de ve Tablo 4.14’te gösterilmektedir.

Grafik 4.12 incelendiğinde, GB öncesi dönemde iki ülke arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeks değerlerinin 1984 yılında 0,04 ile en düşük değerini aldığı ve 1992 yılında 0,86 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0,35 olarak gerçekleşmiştir.

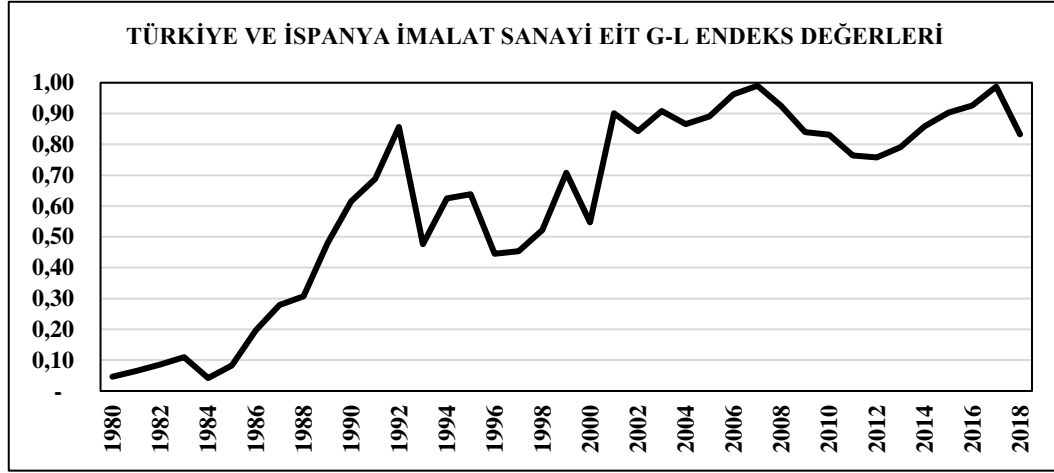
Tablo 4.14: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-İspanya İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri

GB ÖNCESİ TÜRKİYE VE İSPANYA İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1980	2.041.697	85.961.218	0,05	1988	42.963.114	236.652.457	0,31
1981	3.681.659	109.042.123	0,07	1989	73.456.430	232.678.114	0,48
1982	4.212.393	93.389.011	0,09	1990	145.321.217	326.909.311	0,62
1983	10.070.956	173.556.663	0,11	1991	167.028.088	318.343.426	0,69
1984	6.950.663	324.901.948	0,04	1992	239.500.027	319.871.920	0,86
1985	13.894.508	320.142.767	0,08	1993	130.128.862	416.546.890	0,48
1986	15.951.989	146.222.878	0,20	1994	170.334.247	374.565.569	0,63
1987	32.048.717	198.013.540	0,28	1995	275.253.253	586.744.902	0,64
GB SONRASI TÜRKİYE VE İSPANYA İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1996	294.593.805	1.028.465.953	0,45	2008	3.866.409.502	4.493.303.712	0,93
1997	367.210.237	1.253.947.887	0,45	2009	2.707.491.085	3.738.745.935	0,84
1998	445.016.886	1.258.983.417	0,52	2010	3.410.105.476	4.789.438.774	0,83
1999	687.807.481	1.255.016.683	0,71	2011	3.776.211.586	6.105.020.706	0,76
2000	622.533.042	1.655.284.398	0,55	2012	3.585.659.347	5.872.246.389	0,76
2001	865.242.216	1.054.229.984	0,90	2013	4.138.187.592	6.322.904.159	0,79
2002	1.025.012.252	1.405.894.580	0,84	2014	4.509.251.663	5.993.757.161	0,86
2003	1.656.946.566	1.991.979.211	0,91	2015	4.552.373.024	5.528.355.441	0,90
2004	2.465.325.225	3.229.856.358	0,87	2016	4.832.430.016	5.611.190.191	0,93
2005	2.833.504.446	3.526.491.215	0,89	2017	6.085.117.401	6.240.310.832	0,99
2006	3.527.574.043	3.803.875.419	0,96	2018	7.414.842.868	5.290.440.992	0,83
2007	4.381.166.835	4.296.235.926	0,99				

Kaynak: TÜİK ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Grafik 4.12’de GB sonrası dönemde Türkiye ve İspanya arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeksi değerleri incelendiğinde 1996 ve 1997 yıllarında 0,45 ile en düşük değerini aldığı ve 2007 ve 2017 yıllarında 0,99 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0,80 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 4.12: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-İspanya İmalat Sanayi EİT Endeks Değerleri

Türkiye ve İspanya arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeksi ortalaması GB öncesi dönemde 0,35 iken GB sonrası dönemde 0,80'e yükselmiştir. 1980-1995 döneminde iki ülke arasındaki imalat sanayi ticaretinde EİT söz konusu değilken, 1996-2018 dönemlerinde imalat sanayi ticaretinin EİT olarak gerçekleştiği görülmektedir. İki ülke arasındaki imalat sanayi EİT'inde GB'nin olumlu etkisi olduğu görülmektedir.

4.5.11. Türkiye ve İsveç İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi

GB öncesi ve sonrası dönemde Türkiye ve İsveç arasında gerçekleşen imalat sanayi ithalat ve ihracat rakamları ile EİT G-L endeksi değerleri Grafik 4.13'te ve Tablo 4.15'te gösterilmektedir.

Grafik 4.13 incelendiğinde, GB öncesi dönemde iki ülke arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeksi değerlerinin 1980 yılında 0,09 ile en düşük değerini aldığı ve 1985, 1988 ve 1989 yıllarında 0,60 ile en yüksek değeri aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0,36 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

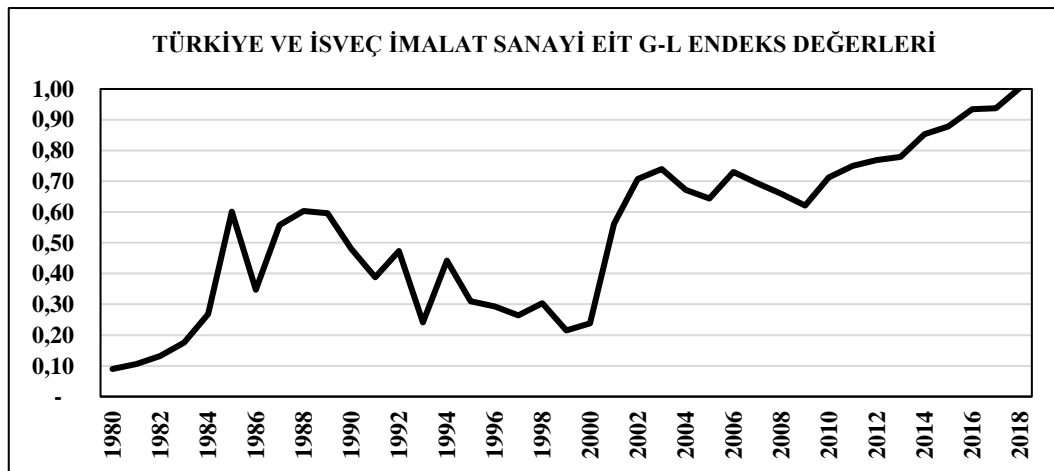
Tablo 4.15: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-İsveç İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri

GB ÖNCESİ TÜRKİYE VE İSVEÇ İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1980	2.531.584	53.856.927	0, 09	1988	60.864.411	141.052.386	0, 60
1981	3.942.345	70.227.725	0, 11	1989	66.349.075	156.314.113	0, 60
1982	6.332.121	89.979.872	0, 13	1990	65.955.353	208.410.193	0, 48
1983	7.683.128	79.571.818	0, 18	1991	58.917.480	244.555.918	0, 39
1984	16.959.163	109.255.241	0, 27	1992	68.142.998	219.771.337	0, 47
1985	55.686.717	129.612.165	0, 60	1993	56.890.340	413.924.136	0, 24
1986	28.696.069	136.621.642	0, 35	1994	74.331.453	261.646.393	0, 44
1987	55.127.957	142.450.933	0, 56	1995	91.525.450	498.856.519	0, 31
GB SONRASI TÜRKİYE VE İSVEÇ İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1996	109.048.508	633.793.973	0, 29	2008	831.846.043	1.688.979.274	0, 66
1997	131.212.764	862.690.187	0, 26	2009	704.330.570	1.564.957.434	0, 62
1998	174.019.452	971.075.341	0, 30	2010	877.337.232	1.584.002.404	0, 71
1999	172.601.418	1.432.327.439	0, 22	2011	1.101.545.918	1.833.856.391	0, 75
2000	191.309.119	1.412.659.665	0, 24	2012	1.092.688.681	1.749.469.383	0, 77
2001	204.398.527	523.878.527	0, 56	2013	1.096.594.405	1.717.507.998	0, 78
2002	283.365.803	517.595.594	0, 71	2014	1.223.923.952	1.645.108.259	0, 85
2003	444.989.014	758.762.345	0, 74	2015	1.069.022.031	1.364.513.913	0, 88
2004	539.089.262	1.064.760.093	0, 67	2016	1.133.728.598	1.293.331.202	0, 93
2005	620.051.850	1.306.048.087	0, 64	2017	1.304.658.788	1.479.944.962	0, 94
2006	747.851.627	1.298.969.345	0, 73	2018	1.389.704.833	1.380.394.621	1, 00
2007	812.455.891	1.527.909.329	0, 69				

Kaynak: TÜİK ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Grafik 4.13'te GB sonrası dönemde iki ülke arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeksi değerleri incelendiğinde 1999 yılında 0, 22 ile en düşük değerini aldığı ve 2018 yılında 1, 00 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0, 65 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 4.13: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-İsveç İmalat Sanayi EİT Endeks Değerleri

Türkiye ve İsveç arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeksi ortalaması GB öncesi dönemde 0,36 iken GB sonrası dönemde 0,65'e yükselmiştir. 1980-1995 döneminde iki ülke arasındaki imalat sanayi ticaretinde EİT söz konusu değilken, 1996-2018 dönemlerinde imalat sanayi ticaretinin EİT olarak gerçekleştiği görülmektedir.

4.5.12. Türkiye ve İtalya İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi

GB öncesi ve sonrası dönemde Türkiye ve İtalya arasında gerçekleşen imalat sanayi ithalat ve ihracat rakamları ile EİT G-L endeksi değerleri Grafik 4.14'te ve Tablo 4.16'da gösterilmektedir. Grafik 4.14 incelendiğinde, GB öncesi dönemdeki imalat sanayi EİT G-L endeksi değerlerinin 1993 yılında 0,38 ile en düşük değerini aldığı ve 1988 ve 1989 yıllarında 0,88 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0,68 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4.16: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-İtalya İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri

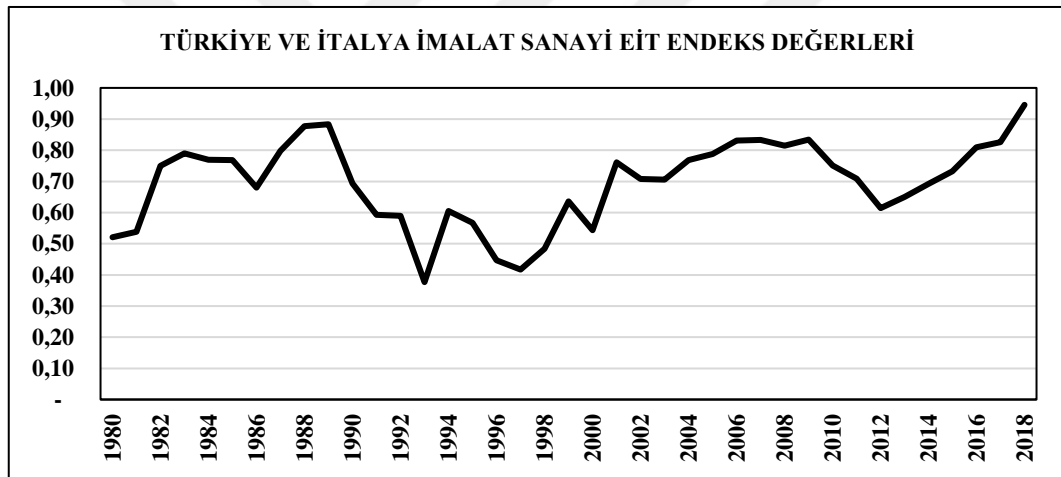
GB ÖNCESİ TÜRKİYE VE İTALYA İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1980	105.044.777	298.038.099	0,52	1988	779.660.865	998.182.484	0,88
1981	136.285.448	369.937.449	0,54	1989	829.168.468	1.049.001.742	0,88
1982	247.962.843	413.605.813	0,75	1990	911.830.713	1.719.118.499	0,69
1983	331.388.123	507.075.374	0,79	1991	775.002.368	1.840.753.338	0,59
1984	391.979.027	627.184.930	0,77	1992	798.539.492	1.909.634.943	0,59
1985	408.956.821	655.004.859	0,77	1993	589.655.952	2.540.198.150	0,38
1986	444.466.541	862.796.304	0,68	1994	864.578.011	1.994.473.386	0,60
1987	712.298.563	1.071.740.825	0,80	1995	1.248.818.907	3.157.798.927	0,57
GB SONRASI TÜRKİYE VE İTALYA İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1996	1.224.067.980	4.257.606.546	0,45	2008	7.252.974.654	10.560.653.085	0,81
1997	1.166.451.016	4.425.705.598	0,42	2009	5.386.872.413	7.525.383.728	0,83
1998	1.333.966.398	4.176.641.586	0,48	2010	6.024.478.371	10.011.293.327	0,75
1999	1.471.842.448	3.154.211.504	0,64	2011	7.302.354.084	13.308.263.045	0,71
2000	1.602.000.262	4.295.889.358	0,54	2012	5.835.964.765	13.179.408.337	0,61
2001	2.127.740.990	3.462.235.026	0,76	2013	6.134.738.405	12.721.348.314	0,65
2002	2.178.873.822	3.977.631.585	0,71	2014	6.302.683.040	11.912.146.176	0,69
2003	2.924.349.070	5.360.981.236	0,71	2015	6.053.455.879	10.471.772.349	0,73
2004	4.239.397.604	6.793.021.157	0,77	2016	6.845.415.521	10.074.023.556	0,81
2005	4.880.007.921	7.506.080.537	0,79	2017	7.830.041.721	11.132.209.977	0,83
2006	6.096.459.447	8.566.994.356	0,83	2018	8.945.978.747	9.974.018.593	0,95
2007	6.897.409.812	9.666.732.416	0,83				

Kaynak: TÜİK ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Grafik 4.14'te görüldüğü üzere 1980'lerde 0, 50'nin üzerinde seyreden imalat sanayi EİT G-L endeks değeri 1993 yılında 0, 38'e kadar gerilemiştir. Ayrıca diğer önemli gerileme GB' ye giriş ile yaşanmıştır. 1995 yılında imalat sanayi EİT G-L değeri 0, 57 iken 1996 yılında 0, 42'e gerilediği görülmektedir. GB ile sanayi malları üzerindeki vergilerin sıfırlanmasının ithalatta yarattığı artış bu gerilemenin sebebidir.

Grafik 4.14'te GB sonrası dönemdeki imalat sanayi EİT G-L endeksi değerleri incelendiğinde 1997 yılında 0, 42 ile en düşük değerini aldığı ve 2018 yılında 0, 95 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0, 71 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 4.14: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-İtalya İmalat Sanayi EİT Endeks Değerleri

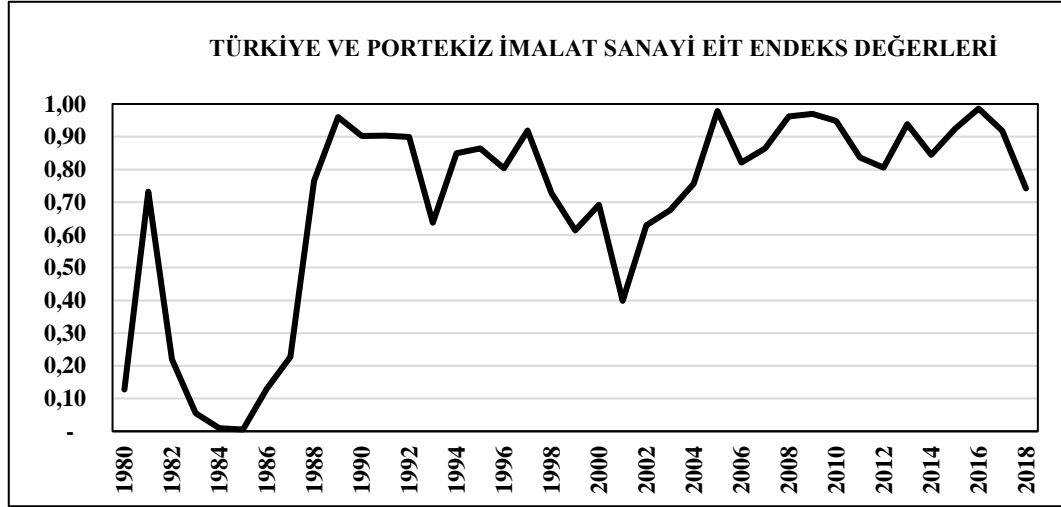

Türkiye ve İtalya arasında gerçekleşen imalat sanayi EİT G-L endeksi ortalaması GB öncesi dönemde 0, 68 iken, GB sonrası dönemde 0, 71'e yükselmiştir.

4.5.13. Türkiye ve Portekiz İmalat Sanayi EİT'in Değerlendirilmesi

GB öncesi ve sonrası dönemde Türkiye ve Portekiz arasında gerçekleşen imalat sanayi ithalat ve ihracatı rakamları ile EİT G-L endeksi değerleri Grafik 4.15'te ve Tablo 4.17'de gösterilmektedir. Grafik 4.15 incelendiğinde, GB öncesi dönemdeki imalat sanayi EİT G-L endeksi değerlerinin 1984 ve 1985 yıllarında 0, 01 ile en düşük değerini aldığı ve 1989 yılında 0, 96 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0, 52 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 4.15: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Portekiz İmalat Sanayi EİT Endeks Değerleri

Grafik 4.15'te GB sonrası dönemdeki imalat sanayi EİT G-L endeksi değerleri incelendiğinde 2001 yılında 0, 40 ile en düşük değerini aldığı ve 2016 yılında 0, 99 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0, 82 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4.17: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Portekiz İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri

GB ÖNCESİ TÜRKİYE VE PORTEKİZ İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1980	449.886	6.597.169	0, 13	1988	7.785.746	12.565.070	0, 77
1981	796.727	1.381.079	0, 73	1989	8.683.875	9.404.897	0, 96
1982	582.078	4.709.999	0, 22	1990	21.140.388	17.389.990	0, 90
1983	84.682	2.975.989	0, 06	1991	22.086.496	18.193.741	0, 90
1984	79.946	16.524.882	0, 01	1992	29.114.007	23.799.108	0, 90
1985	71.904	26.157.575	0, 01	1993	20.323.567	43.487.209	0, 64
1986	1.070.359	15.496.242	0, 13	1994	29.996.410	40.596.650	0, 85
1987	1.790.099	13.919.781	0, 23	1995	49.337.286	64.870.785	0, 86
GB SONRASI TÜRKİYE VE PORTEKİZ İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1996	53.256.583	79.364.313	0, 80	2008	515.929.263	477.771.963	0, 96
1997	83.402.492	98.171.216	0, 92	2009	390.198.278	414.792.787	0, 97
1998	137.804.216	78.712.332	0, 73	2010	451.389.577	500.985.336	0, 95
1999	155.020.467	68.569.024	0, 61	2011	429.474.788	597.220.648	0, 84
2000	169.865.832	89.955.521	0, 69	2012	430.210.065	638.327.652	0, 81
2001	270.349.754	67.267.524	0, 40	2013	597.104.657	674.831.426	0, 94
2002	218.785.793	100.450.880	0, 63	2014	540.313.770	739.209.168	0, 84
2003	302.671.230	154.362.647	0, 68	2015	535.916.728	624.498.482	0, 92
2004	387.797.674	236.146.152	0, 76	2016	624.499.408	642.434.789	0, 99
2005	376.550.257	393.017.604	0, 98	2017	775.298.639	657.781.561	0, 92
2006	547.196.687	381.429.607	0, 82	2018	1.077.991.284	635.954.175	0, 74
2007	533.317.930	405.593.054	0, 86				

Kaynak: TÜİK ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Türkiye ve Portekiz arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeksi ortalamaları değerlendirildiğinde, GB öncesi dönemde 0, 52 iken GB sonrası dönemde 0, 82'ye yükselmiştir. GB öncesi ve GB sonrası dönemde iki ülke arasındaki imalat sanayi ticaretin EİT şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

4.5.14. Türkiye ve Yunanistan İmalat Sanayi EİT' in Değerlendirilmesi

GB öncesi ve sonrası dönemde Türkiye ve Yunanistan arasında gerçekleşen imalat sanayi ithalat ve ihracat rakamları ile EİT G-L endeksi değerleri ve Grafik 4.16'da ve Tablo 4.18'de gösterilmektedir.

Grafik 4.16 incelendiğinde, GB öncesi dönemde imalat sanayi EİT G-L endeksi değerlerinin 1980 yılında 0, 15 ile en düşük değerini aldığı ve 1990 yılında 0, 97 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0, 74 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4.18: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Yunanistan İmalat Sanayi Dış Ticaret Rakamları (Milyon \$) ve EİT Endeks Değerleri

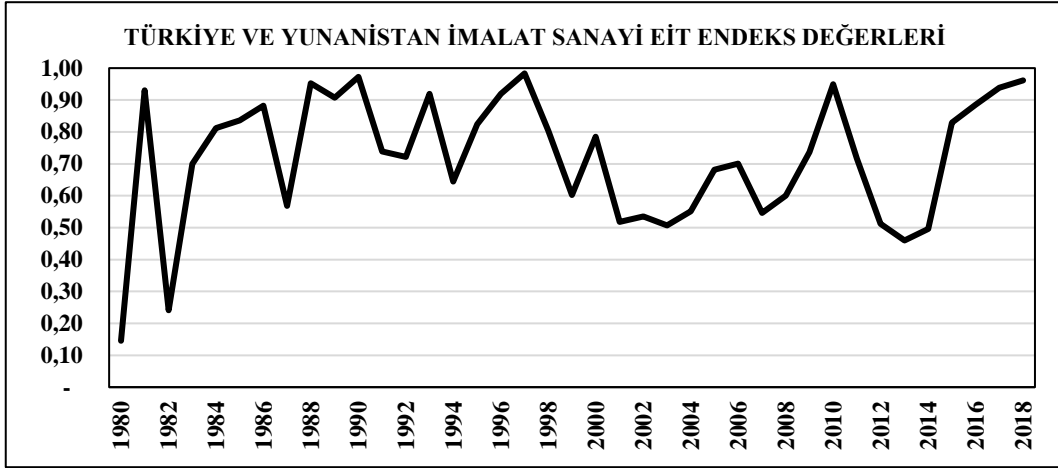
GB ÖNCESİ TÜRKİYE VE YUNANİSTAN İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1980	5.072.736	64.669.754	0,15	1988	69.812.412	76.840.006	0,95
1981	25.709.858	22.365.825	0,93	1989	92.379.989	76.710.164	0,91
1982	104.868.078	14.409.600	0,24	1990	103.996.854	98.344.197	0,97
1983	38.715.813	20.811.786	0,70	1991	116.608.795	68.291.520	0,74
1984	69.149.951	47.227.740	0,81	1992	120.444.576	68.042.843	0,72
1985	62.513.719	44.880.686	0,84	1993	97.444.460	82.899.069	0,92
1986	56.952.922	72.184.960	0,88	1994	138.215.857	65.657.813	0,64
1987	38.251.515	96.389.378	0,57	1995	176.067.510	123.488.777	0,82
GB SONRASI TÜRKİYE VE YUNANİSTAN İMALAT SANAYİ EİT							
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT	YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	EİT
1996	205.519.826	174.749.278	0,92	2008	2.216.485.019	950.314.176	0,60
1997	257.217.709	248.845.663	0,98	2009	1.416.024.758	826.709.997	0,74
1998	328.378.985	220.560.016	0,80	2010	1.266.815.814	1.145.850.831	0,95
1999	361.727.888	155.959.365	0,60	2011	1.321.932.234	2.364.734.518	0,72
2000	398.878.464	257.602.602	0,78	2012	1.084.692.955	3.151.319.319	0,51
2001	426.004.809	148.815.554	0,52	2013	1.123.856.986	3.764.171.081	0,46
2002	520.343.798	189.934.488	0,53	2014	1.227.760.772	3.724.008.123	0,50
2003	836.307.544	284.183.029	0,51	2015	1.144.712.367	1.616.175.306	0,83
2004	1.067.507.209	405.741.741	0,55	2016	1.229.789.578	976.971.620	0,89
2005	1.022.005.786	528.620.696	0,68	2017	1.421.022.049	1.608.567.981	0,94
2006	1.482.564.925	798.919.027	0,70	2018	1.783.637.162	1.927.741.649	0,96
2007	2.121.117.455	796.483.393	0,55				

Kaynak: TÜİK ihracat ve ithalat verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Grafik 4.16'da GB sonrası dönemdeki imalat sanayi EİT G-L endeks değerleri incelendiğinde 2013 yılında 0, 46 ile en düşük değerini aldığı ve 1997

yılında 0, 98 ile en yüksek değerini aldığı görülmekle beraber dönem ortalaması 0, 71 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 4.16: GB Öncesi ve Sonrası Türkiye-Yunanistan İmalat Sanayi EİT Endeks Değerleri

Türkiye ve Yunanistan arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeksi ortalamaları değerlendirildiğinde, GB öncesi dönemde 0, 74 iken GB sonrası dönemde 0, 71'e gerilemiştir. İki ülke arasındaki imalat sanayi ticaretinin iki dönemde de EİT şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

SONUÇ

Uluslararası ticaretin farklı faktör donatımlarına sahip ülkeler arasında gerçekleştiğini ileri süren geleneksel teoriler, II. Dünya savaşından sonra gelişmiş ülkelerin aynı sektöre ait farklılaştırılmış malların ticaretini açıklamakta yetersiz kalmıştır. Bu bağlamda dünya ticaretinin önemli bir bölümünün bir ülkenin aynı ürün kategorisindeki ürünlerin eş zamanlı ihracatı ve ithalatı yeni ticaret teorileri kapsamındaki EİT teorisiyle açıklanmıştır.

1970' li yıllarda Grubel ve Lloyd'un EİT'in ölçümüne yönelik yaptığı çalışma EİT'in sistematik olarak ölçülmesini sağlamış ve gelişmiş ülkelerin ticaretinin EİT yönünde gerçekleştiğini doğrulamıştır. Böylece uluslararası ticaretin tam rekabet piyasası koşullarında ve ölçüğe göre sabit getiri varsayımı altında homojen ürünlerde gerçekleştiği görüşüne dayanan geleneksel teoriler ile açıklanan EAT, yerini ticareti eksik rekabet piyasasında ölçek ekonomileri ve ürün farklılaştırmasıyla açıklayan EİT' e bırakmıştır.

Gelişmiş ülkelerin ticaretinde önemli bir paya sahip olan EİT'in ülkelere sağladığı avantajlar ekonomistlerin, işletmecilerin ve politikacıların ilgisini çekmektedir. EİT, üreticiler açısından ölçek ekonomilerinden faydalanarak maliyetlerin azaltılmasına, daha geniş piyasalara açılarak farklı tüketici taleplerine yönelik farklılaştırılmış malların üretilmesine imkân sunarken, tüketicilerin ise ürünlerin farklı çeşitlerine ulaşmalarını sağlamıştır. Özetle, EİT ölçüğe göre artan getiri koşullarında üretilen farklılaştırılmış malların ticaretini arttırmakta ve ihracat performansını olumlu yönde etkilemektedir. Böylece ülkelerin dış ticaretten kazançları artmaktadır.

II. Dünya savaşı sonrasında çok sayıda küresel ve bölgesel ekonomik entegrasyon faaliyetinin gerçekleştiği görülmektedir. Gelişmiş ülkelerin öncülüğünde gerçekleşen entegrasyonlar gelişmekte olan ülkeler tarafından da ilgi görmüştür. Ülkeler piyasalarını verimli kılmak, ölçek ekonomileri ile üretimde avantaj sağlamak, ekonomik büyüme ve kalkınma hızını yükseltmek gibi amaçlarla ekonomik entegrasyon sürecine girmişlerdir.

1960'lı yıllarda EİT ile aynı zamanlarda ortaya çıkan ekonomik entegrasyon süreçlerinin EİT üzerindeki etkisi bazı analizler ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu analizler ile ekonomik entegrasyona dahil ülkelerin ekonomik entegrasyon öncesi EİT'i ve ekonomik entegrasyon sonrası EİT'i endeks yöntemi ile hesaplanmış ve karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu karşılaştırmalar sonucunda ekonomik entegrasyon sürecine dahil olan ülkelerin ticaretinde EİT'in payının arttığı görülmüştür. Dış ticareti ve dolayısıyla EİT'i azaltıcı etkiye sahip olan gümrük tarifeleri ve tarife dışı engeller vb. ticari engellerin ekonomik entegrasyona katılım ile ortadan kalkması birlik üyesi ülkelerin ticaretini daha serbest kılarak EİT'i arttırmaktadır.

Türkiye ve AB arasında 1 Ocak 1996'da yürürlüğe giren GB ekonomik entegrasyon aşamalarından biridir. GB ile sanayi ve işlenmiş tarım ürünleri üzerindeki gümrük vergilerinin sıfırlanması ülkelere daha geniş piyasalara ulaşma imkânı sağlamıştır. Daha geniş piyasalara ulaşan ülkeler ölçek ekonomilerinden yararlanarak refah düzeylerini artırabilmektedirler. Böylece birlik içinde artan ticaret, daha geniş farklılaşmış ürün talebini ve buna uygun üretimi arttırmıştırdan dolayı EİT'inde artmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı Türkiye' nin AB-15 ile olan imalat sanayi EİT'inde bir ekonomik entegrasyon aşaması olan GB'nin etkisini analiz etmektir.

Bu çalışmada Türkiye ve AB-15 arasındaki imalat sanayi EİT'inde GB'nin etkisi Standart G-L endeksi ile analiz edilmiştir. Çalışmada hesaplanan EİT değerleri 1980-1995 GB öncesi dönem için ve 1996-2018 GB sonrası dönem için ayrı ayrı ele alınmıştır. Ayrıca 1980-1995 ve 1996-2018 yılları arasına ait değerler ülke bazında ayrı ayrı değerlendirilmiştir. GB kurulduğunda AB'nin 15 ülkeden oluşması nedeniyle GB öncesi ve sonrası dönem için AB ülke sayısı 15 olarak sınırlandırılmıştır. Türkiye'nin dış ticaretinde önemli paya sahip olan imalat sanayi sektörü ihracat ve ithalat rakamları ISIC Rev.3 ve 1. toplulaştırma düzeyinde TÜİK'in resmi internet sitesinden elde edilmiştir.

GB'nin Türkiye ve AB-15 arasındaki imalat sanayi EİT'ine etkisinin incelendiği çalışma bulgularına göre, GB öncesi 1980-1995 dönemi için Türkiye ve AB-15 imalat sanayi G-L endeksine göre ortalama EİT değeri 0,72 iken GB sonrası 1996-2018 dönemi için 0,84 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla, Türkiye ve AB-15 arasındaki GB'nin EİT'i artırıcı yönde etkisi olduğu tespit edilmiştir. EİT' in ülkeye

özgü belirleyicileri olan ekonomik entegrasyonun varlığı ve ticaret engellerinin azaltılması bu artırıcı etkinin sebebi olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda ülkeler arasındaki tüketim tercihlerindeki benzerlikler ve ülkelerin benzer ürünlerin üretimini gerçekleştirmesi ile EİT artmaktadır. Bu bağlamda GB öncesi ve sonrası dönemde Türkiye ve AB-15 arasındaki ticarete imalat sanayi endüstrisine ait benzer malların ihracatı ve ithalatının gerçekleştiği söylenebilmektedir.

GB öncesi ve sonrası dönem için Türkiye'nin AB-15 ülkeleri arasındaki imalat sanayi EİT' i ülke bazında değerlendirildiğinde; Türkiye ve Almanya arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeksi ortalamalarında gerileme görülmekteyken, Türkiye ve Avusturya, Belçika-Lüksemburg, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Portekiz ve Yunanistan arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeksin de artış görülmektedir. Türkiye ve Finlandiya arasındaki imalat sanayi EİT G-L endeksi ortalamaları incelendiğinde ise iki ülke arasındaki imalat sanayi EİT' inin iki dönemde de dış açık nedeniyle düşük düzeyde gerçekleştiği görülmektedir.

GB'nin Türkiye ve AB-15 arasındaki imalat sanayi EİT'i üzerinde olumlu etkisinin tespit edildiği bu çalışma, literatürde yer alan bazı çalışma bulgularını desteklemektedir. Küçükahmetoğlu (2002) çalışmasında Türkiye'nin AB ile gerçekleşen EİT'in GB sonrası artma eğiliminde olduğunu tespit etmiştir. Kurul (2010), ise Türkiye ve AB-15 ülkeleri arasındaki GB'nin EİT üzerindeki etkisini ve EİT'in belirleyenlerini panel veri yöntemi ile analiz ettiği çalışmasında, GB'nin Türkiye ve AB-15 arasında gerçekleşen imalat sanayi EİT'ni olumlu etkilediği ve imalat sanayi EİT'in daha çok ülkeye özgü belirleyenler tarafından belirlendiği sonucuna ulaşmıştır. Bu bağlamda bu çalışma ekonomik entegrasyona katılım ve ticaret engellerinin azaltılması gibi ülkeye özgü belirleyenler ile Türkiye ve AB-15 arasındaki imalat sanayi EİT'inin yüksek düzeyde gerçekleştiğini destekler niteliktedir. Ayrıca dış ticaret literatüründe EİT'in imalat sanayi sektöründe yüksek düzeyde gerçekleştiği varsayılmaktadır. Bu çalışma bulguları da imalat sanayi sektöründe EİT'in yüksek düzeyde gerçekleştiğini göstermektedir.

Bu çalışmanın bir entegrasyon süreci olan GB'nin EİT'e etkilerinin analiz edildiği diğer çalışmalardan farkı GB'nin etkilerini daha net görebilmek adına ticaretin serbestleşmesinden günümüze kadar ki süreçte gerçekleşen imalat sanayi

ticaretindeki EİT'in analizini GB öncesi ve GB sonrası dönem için ayrı ayrı değerlendirmesidir. Türkiye ve AB-15 arasındaki imalat sanayi EİT'inin değerlendirildiği bu çalışma, imalat sanayi endüstrilerinde EİT'in yüksek olduğunu ve ekonomik entegrasyona katılımın EİT'i arttırdığına yönelik çalışma bulgularını desteklemektedir. Bununla birlikte ekonomik entegrasyon süreçlerinin EİT'i arttırdığına yönelik daha kapsamlı sonuçlar elde edebilmek için Türkiye'nin dahil olduğu bütün entegrasyon hareketleri ile olan ticaretindeki EİT'in düzeyi endeks yöntemi ile karşılaştırılmasında YEİT ve DEİT ayrıştırmasına gidilebilir. Ayrıca ekonomik entegrasyona katılımın etkisini doğrudan ölçebilmek için kukla değişken kullanılarak analiz yapılabilir.

EİT literatürü incelendiğinde ve bu çalışmanın bulguları değerlendirildiğinde çeşitli politika önermelerinde bulunmak mümkündür. Türkiye EİT'in avantajlarından faydalanmak için genel ekonomik durumunu ve dış ticaret yapısını göz önünde bulundurarak EİT'i artırıcı yönde dış ticaret politikaları uygulamalıdır. EİT'in artırılması için katma değeri yüksek ürünlerin üretimi teşvik edilerek ve ölçek ekonomilerinden faydalanılarak piyasa hacminin genişletilmesi gerekmektedir. Ayrıca farklı talep yapılarını karşılayabilmek için ülkelerin tüketici tercih ve zevklerine göre üretim süreci politikaları ve teşvikleri geliştirilmelidir. Türkiye Ar-ge çalışmalarını artırıcı yönde politikalar geliştirerek, farklılaştırılmış malların ihracatını artırmaya yönelmelidir.

KAYNAKÇA

- Akkoyunlu, Şule, Konstantin Arkadievich Kholodilin, ve Boriss Siliverstovs (2006); "The Effect of Economic Reforms of 1980s and of the Customs Union 1996 upon the Turkish Intra-Industry Trade," *German Institute for Economic Research, DIW Discussion Papers*, Sayı 649, s. 1-22.
- Altay, Hüseyin ve Ali Şen (2009); "Türkiye'nin Avrupa Birliği (15) Pazarındaki Endüstri-içi Ticaret Performansının Rakip Ülke Performanslarıyla Karşılaştırmalı Analizi: 1995-2007," *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 25, s. 127-140.
- Andresen, Martin (2003); "Empirical intra-industry trade: what we know and what we need to know," https://www.researchgate.net/publication/228841795_Empirical_intra_industry_trade_What_we_know_and_what_we_need_to_know, (Erişim Tarihi: 26.01.2018).
- Aquino, Antonio (1978); "Intra-Industry Trade and Intra-Industry Specialisation as Concurrent Sources of International Trade in Manufactures," *Weltwirtschaftliches Archiv-Review of World Economics*, Cilt 114, Sayı 2, s. 275-295.
- Aturupane, Chonira, Simeon Djankov ve Bernard Hoekman (1999); "Horizontal and vertical intraindustry trade between Eastern Europe and the European Union," *Weltwirtschaftliches Archiv/Review of World Economics*, Cilt 135, Sayı 1, s. 62-81.
- Aydın, Ahmet (2008); "Gümrük Birliği Sonrası Dönemde Türkiye'nin Marjinal Endüstri İçi Ticareti," <https://www.mevzuatdergisi.com/2008/11a/01.htm>, (Erişim Tarihi: 06.06.2018).
- Azgün, Sabri, Ziya Çağlar Yurttañıkılmaz, Mine Gerni ve Selahattin Sarı (2016); "Türkiye ve Orta Asya Türk Ülkeleri Arasında Endüstri İçi Ticaretin Düzeyi ve Sektörel Rekabet Gücünün Belirlenmesi," *International Conference On Eurasian Economies*, s. 323-329.
- Bakkalcı, Ahmet Can (2002); "Avrupa Birliği İle Türkiye Arasında Gerçekleştirilen Gümrük Birliğinin Kaynak Dağılımı Üzerine Etkileri," *D.E.Ü.İ.İ.B.F.Dergisi* Cilt 17 Sayı 2, s. 39-53.
- Balassa, Bela (1961); *The Theory of Economic Integration*, Homewood, IL: Richard D. Irwin, Inc.
- Balassa, Bela (1966); "Tariff Reductions and Trade in Manufactures Among The Industrial Countries," *American Economic Review*, Cilt 56, Sayı 3, s. 466-473.
- Balassa, Bela (1973); *The Theory of Economic Integration*, Routledge Revilvas, London.

- Balassa, Bela (1986); "The Determinants of Intra-Industry Specialization in United States Trade," *Oxford Economic Papers-New Series*, Cilt 38, Sayı 2, s. 220-233.
- Balassa, Bela ve Luc Bauwens (1987); "Intra-Industry specialization in a multi-country and multi-industry framework," *The Economic Journal*, Cilt 97, Sayı 388, s. 923-939.
- Bano, Sayeeda (2013); "Horizontal, Vertical And Marginal Intra-Industry International Trade And Their Determinants: Evidence For New Zealand And Australia," *54 New Zealand Associations Of Economists (Nzae) Annual Conference*, Wellington.
- Bano, Sayeeda (2018); "Intra-Industry Trade and Determinant: Evidence for ASEAN-Australia and New Zealand in the Context of AANZFTA," *International Journal of Accounting and Financial Reporting*, Cilt 8, Sayı 4, s. 22-59.
- Başkol, Murat Ozan (2005); "Endüstri içi Ticaret Teorisi Açısından Dış Ticaret Yapımızın Değerlemesi," Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Başkol, Murat Ozan (2009); "Türkiye' nin Endüstri-içi Ticaretinin Analizi," *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 2, s. 1-24.
- Başkol, Murat Ozan (2010); "Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Endüstri-İçi Ticaretin Analizi," *International Conference on Eurasian Economies*, s. 386-391.
- Bedir, Atila (2009); "Uluslararası Ticarete Fiyata Dayalı Rekabet Gücü ile Endüstri- içi Ticaret Arasındaki İlişki: Türk İmalat Sanayi Örneği," Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara.
- Bergstrand, Jeffrey H. (1983); "Measurement and Determinants of Intra-Industry International Trade, *Intra-Industry Trade: Empirical and Methodological Aspects*, (Ed: P.K. Mathew Tharakan), Elsevier Science Publishers, Amsterdam.
- Bergstrand, Jeffrey H. (1990); "The Heckscher-Ohlin-Samuelson Model, The Linder Hypothesis and the Determinants of Bilateral Intra-Industry Trade," *The Economic Journal*, Cilt 100, Sayı 403, s. 1216-1229.
- Brander, James A. (1981); "Intra-Industry Trade In Identical Commodities," *Journal Of International Economics*, Cilt 11, s. 2-7.
- Brander, James A. ve Paul Krugman (1983); "A Reciprocal Dumping Model of International Trade," *Journal of International Economics*, Cilt 15, s. 313-321.

- Brkić, Snježana (2018); “Bilateral Intra-Industry Trade in Country Characteristics Context: The Case Study of Trade of Bosnia and Herzegovina with Croatia,” *Journal of Economic and Social Studies*, Cilt 2, Sayı 2, s. 100-128.
- Brülhart, Marius (1994); “Marginal Intra-Industry Trade: Measurement and Relevance for a Pattern of Industrial Adjustment,” *Weltwirtschaftliches Archiv*, Cilt 130, Sayı 3, s. 600-613.
- Brülhart, Marius ve Robert J.R. Elliott (1998); “Adjustment To The European Single Market: Inferences From Intra-Industry Trade Patterns,” *Journal of Economic Studies*, Cilt 25, Sayı 3, s. 225-247.
- Caetano, Jose ve Aurora Galego (2007); “In Search for the Determinants of Intra-Industry Trade within an Enlarged Europe,” *South-Eastern Europe Journal of Economics*, s. 163-183.
- Cernoša, Stanislav (2007); “Intra-Industry Trade and Industry-Specific Determinants in Slovenia Manual Labor as Comparative Advantage,” *Eastern European Economics*, Cilt 47, Sayı 3, s. 84–99.
- Chemsripong, Sujinda, Frank W. Agbola ve Julie E. Lee (2009); “Regional Integration And Intra-Industry Trade: In Manufactures Between Thailand And Other APEC Countries,” *The Singapore Economic Review*, Cilt 54, Sayı 1, s. 135–148.
- Cherunilam, Francis (2008); *International Economics*, 5th edition, The McGraw-Hill Companies, New Delhi.
- Clarke, Arthur (1984); “*Customs Union, Effect, Gain (Losses,) Analytical considerations for the ECCM Customs Union Operations,*” <https://repository.eclac.org/handle/11362/27668>, (Erişim Tarihi:09.07.2018).
- Clark, Don P. ve Denise L. Stanley (1999); “Determinants of Intra-Industry Trade Between Developing Countries and the United States,” *Journal Of Economic Development*, Cilt 24, Sayı 2, s. 79-95.
- Czarny, Elżbieta ve Günter Lang (2002); “Accession Polands's To The EU,” *Bank i Kredyt*, Cilt 33, Sayı 2, s. 25-26.
- Czarny, Elżbieta (2003); “Intra-Industry Trade- Do We Really Know What it is?,” <https://www.etsg.org/ETSG2003/papers/czarny.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.07.2018).
- Çepni, Elif ve Nezir Köse (2003); “Intra-Industry Trade Patterns of Turkey: A Panel Study,” *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 5, Sayı 3, s. 13-28.
- Çeştepe, Hamza (2012); “Türkiye’nin Seçilmiş Ortadoğu Ülkeleriyle Ticaretin Analizi”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Yıl 8, Sayı 2, s. 23-43.

- Deviren, Nursen V. (2004); "Türkiye ile Avrupa Birliği Ülkeleri Arasında Sınai Ürünleri Endüstri-içi Ticareti," *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt 19, Sayı 222, s. 107-127.
- Deviren, Nursen V. ve Muhammed Karataş (2007); "Türkiye ile Çin Halk Cumhuriyeti Arasındaki Endüstri-içi Ticaret," *İktisat-İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt 22, Sayı 250, s. 16-32.
- Drabek, Zdanek and David Greenaway (1984); "Economic Integration and Intra-Industry Trade: The EEC and CMEA Compared," *Kyklos*, Cilt 37, Sayı 3, s. 444-469.
- Duman, Mehmet (1996); "1990'larda OECD Ülkeleri ve Türkiye'nin Dış Ticaretinde Endüstri-İçi ticaretin Payı," *Dış Ticaret Dergisi*, Yıl 1, Sayı 3, s. 1-12.
- Dixit, Avinash K. ve Joseph E. Stiglitz (1977); "Monopolistic Competition and Optimum Product Diversity," *American Economic Review*, Cilt 67, Sayı 3, s. 278-307.
- Eaton, Jonathan ve Henryk Kierzkowski (1984); "Oligopolistic Competition, Product Variety, and International Trade," *Institute for International Economic Studies*, Sayı 204, s. 1-39.
- Ekaneke, E. M. (2001); "Determinants of Intra-Industry Trade: The Case of Mexico", *The International Trade Journal*, Cilt 15, Sayı 1, s.89-112.
- Erk, Nejat ve Yelda Tekgül (2001); "Ekonomik Entegrasyon ve Endüstri-içi Ticaret: Türkiye – AB Ülkeleri Arasındaki Endüstri-içi Ticaretin Ölçülmesi ve Ticaret Tipinin Belirlenmesi," *METU Conference In Economics V*, Ankara: 12 Eylül 2001.
- Erlat, Güzin and Haluk Erlat (2003); "Measuring Intra-Industry and Marginal Intra-Industry Trade: The Case for Turkey," *Emerging Markets Finance and Trade*, Cilt 39, Sayı 6, s. 5-38.
- Erlat, Güzin ve Haluk Erlat (2012); "Türkiye' nin Orta doğu Ülkeleri ile Olan Ticareti:1990-2002," *Turkish Economic Association*, Sayı 6, Ankara.
- Ertürk, Emin (2010); *Uluslararası İktisat*, Alfa Yayınları, 3.Baskı, İstanbul.
- Erün, Gülay (2010); "Türkiye ile AB, Gıda ve Canlı Hayvan Sektörü Dış Ticaretinde Endüstri İçi Ticaret Analizi," *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, s. 71-78.
- Eşiyok, B. Ali (2014); "Türkiye ve AB arasında Dış Ticaretin Teknolojik Yapısı, Rekabet Gücü ve Endüstri içi Ticaret: Ampirik Bir Değerlendirme," *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, s. 91-124.
- Fainstein, Grigori and Aleksei Netsunajev (2011); "Intra-Industry Trade Development in The Baltic States," *Emerging Markets Finance and Trade*, Cilt 47, Sayı 3, s. 95-110.

- Falvey, Rodney E. ve Henryk Kierzkowski (1987); "Product Quality, Intra-Industry Trade and (Im)perfect Competition," https://www.researchgate.net/publication/240193400_Product_Quality_Intra_industry_Trade_and_Imperfect_Competition, (Erişim Tarihi: 29.03.2019).
- Falvey, Rodney E. (1981); "Commercial Policy and Intra-Industry Trade," *Journal of International Economics*, North-Holland Publishing Company, Cilt 11, Sayı 4, s. 495-511.
- Ferto, Imre (2007); "Intra- Industry Trade In Horizontally And Vertically Differentiated Agri-Food Products Between Hungary And The EU," *Acta Oeconomica*, Cilt 57, Sayı 2, s. 191-208.
- Fung, K.C. (1991); "Collusive Intra Industry Trade," *The Canadian Journal of Economics*, Cilt 24, Sayı 2, s. 391-404.
- Gandolfo, Giancarlo (2014); *International Trade Theory and Policy*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- Gönel, Feride Doganer (2001a); "How Important is Intra-Industry Trade Between Turkey and Its Trading Partners? A Comparison Between the European Union and Central Asia Turkic Republics," *Russian and East European Finance and Trade*, Cilt 37, Sayı 4, s. 61-76.
- Gönel, Feride Doganer (2001b); "Tekstil Sektöründe Endüstri İçi Ticaret," *Dış Ticaret Dergisi*, Yıl 6, Sayı 21, s. 15-31.
- Greenaway, David ve Chris Milner (1983); "On The Measurement of Intra-Industry Trade," *The Economic Journal*, Cilt 93, Sayı 372, s. 900-908.
- Greenaway, David (1987); "The New Theories of Intra Industry Trade," *Bulletin of Economic Research*, Cilt 39, Sayı 2, s. 95-120.
- Greenaway, David and Chris Milner (1987); "Intra-Industry Trade: Current Perspectives and Unresolved Issues," *Weltwirtschaftliches Archiv*, Cilt 123, Sayı 1, s. 39-57.
- Greenaway, David, Robert C. Hine ve Chris Milner (1995); "Vertical and Horizontal Intra- Industry Trade: A Cross Industry Analysis for the United Kingdom," *The Economic Journal*, Cilt 105, Sayı 433, s. 1505-1518.
- Grimwade, Nigel (2001); *International Trade, New Patterns of Trade, Production and Investment*, 2nd Edition, Routledge, New York & London.
- Grubel, Herbert G. ve Peter J. Lloyd (1975); "Intra-Industry Trade, Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products," *Halsted Press-John Wiley and Sons Ltd*, New York.
- Grubel, Herbert G. ve Peter J. Lloyd (2003); *Intra-Industry Trade*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham.

- Hatıplı, Mustafa (2011); "Türkiye-AB Gümrük Birliği Antlaşması ve Antlaşmanın Türkiye Ekonomisine Etkileri," *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s. 14-32.
- Hamilton, Clive ve Paul Kniest (1991); "Trade Liberalisation, Structural Adjustment And Intra-Industry Trade: A Note," *Weltwirtschaftliches Archiv*, Cilt 127, s. 356-367.
- Hellvin, Lisbeth (1996); "Vertical Intra-Industry Trade Between China and OECD Countries", *OECD Development Centre*, Working Paper 114, OCDE/GD Cilt 96, Sayı 54, s. 6-35.
- Helpman, Elhanan (1981); "International Trade in the Presence of Product Differentiation, Economies of Scale and Monopolistic Competition: A Chamberlin-Heckscher-Ohlin Approach," *Journal of International Economics*, Cilt 11, Sayı 3, s. 305-340.
- Helpman, Elhanan (1987); "Imperfect Competition and International Trade: Evidence from Fourteen Industrial Countries," *Journal of the Japanese and International Economics*, Cilt 1, Sayı 1, s. 62-74.
- Helpman, Elhanan (1999); "The Structure of Foreign Trade," *The Journal of Economic Perspectives*, Cilt 13, Sayı 2, s. 121-144.
- Hobikoğlu, Elif Haykır (2007); "Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisi: Gümrük Birliği Yansımaları," *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1, s. 65-82.
- Hosny, Amr Sadek (2013); "Theories of Economic Integration: A Survey of the Economic and Political Literature," *International Journal of Economy, Management and Social Sciences*, Cilt 2, Sayı5, s. 133-155.
- Hummels, David ve James Levinsohn (1995); "Monopolistic Competition and International Trade: Reconsidering The Evidence," https://www.researchgate.net/publication/24091507_Monopolistic_Competition_and_International_Trade_Reconsidering_the_Evidence, (Erişim Tarihi: 03.11.2018).
- İKV (2020); https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=4&id=38, (Erişim Tarihi: 26.01.2020).
- İyibozkurt, Erol (2001); *Uluslararası İktisat*, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa.
- İyibozkurt, Erol ve Ozan Başkol (2005); "Sanayi-içi Ticaret (Endüstri-içi Ticaret) ve Otomotiv Sektörü," *Otomotiv Sanayi Sempozyumu*, TMMOB Makine Mühendisleri Odası, Bursa: Mayıs 2005.
- Josic, Hrvoje ve Mislav Josic (2013); "Static and dynamic Effects of Customs Union Creation," *Economic Integration, Competition and Cooperation Conference*, January 2013, s. 53-65.

- Jovanic, Miroslav N. (1993); *International Economic Integration*, Routledge, London & New York.
- Karagül, Mehmet (2017); *Dünya Ekonomisi tehdit ve fırsatlarıyla*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Karluk, Rıdvan (2002); *Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar*, Turhan Kitapevi Yayınları, Ankara.
- Karluk, Rıdvan (2009); *Uluslararası Ekonomi: Teori- Politika*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Kaya, Ayten A. ve Aydanur Gacener Atış (2007); “Türkiye Kimya Sanayi Endüstri İçi Ticareti’nin Statik ve Dinamik Analizi: Avrupa Birliği Üye ve Aday Ülkeleri, Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Çin,” *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, s. 251-291.
- Kalaycı, Cemalettin (2013); “Rusya Federasyonu ile Ticarete Türkiye’nin Açmazları,” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, s. 37- 57.
- Koçyiğit, Ali ve Ali Şen (2007); “The Extend of Intra Industry Trade Between Turkey and the European Union: The Impact of Customs Unions,” *Journal of Economic and Social Research*, Cilt 9, Sayı 2, s. 61-84.
- Kojima, Kiyoshi (1964); “The Pattern of International Trade Among Advanced Countries,” *Hitotsubashi Journal of Economics*, Cilt 5, Sayı 1, s. 17-36.
- Kondanassis, Alex J. ve A.G Malliaris (1996); “NAFTA: Old And New Lessons From Theory And Practice With Economic Integration,” *North American Journal of Economics&Finance*, Cilt 7, Sayı 1, s. 31-42.
- Kösekahyaoglu, Levent (2002); “Does Trade Liberalisation Matter,” *Marmara Journal of European Studies*, Cilt 10, Sayı 1, s. 113-130.
- Köse, Zeynep (2018); *Endüstri içi Ticaret: Teori ve Uygulama*, Hiperlink Yayınları, İstanbul.
- Köse, Zeynep ve Gözde Meral (2019); “Türkiye-Amerika Bileşik Devletleri Arası Endüstri İçi Ticaret ve Döviz Kuru İlişkisi,” *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 38, s. 184-201.
- Krugman, Paul (1979); “Increasing Returns, Monopolistic Competition and International Trade,” *The Journal of International Trade*, Cilt 9, Sayı 4, s. 469-479.
- Krugman, Paul (1980); “Scale Economies, Product Differentiation and the Pattern of Trade,” *The American Economic Review*, Cilt 70, Sayı 5, s. 950-959.
- Krugman, Paul (1981); “Intra industry Specialization and the Gains from Trade,” *Journal of Political Economy*, Cilt 89, Sayı 5, s. 959-973.

- Krugman, Paul R. and Maurice Obstfeld (1994); *International Economics*, Harper Collins Publishers, Canada.
- Krugman, Paul, Maurice Obstfeld ve Marc J. Melitz (2015); *International Economics Theory & Policy*, Ninth Edition, Pearson Education, England.
- Kurul, Zühal (2010); “AB ve Gümrük Birliği'nin Endüstri İçi Ticaret Üzerindeki Etkisi ve Endüstri İçi Ticaretin Belirleyenleri,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Küçükahmetoğlu, Osman (2002); “Endüstri-içi Ticaret ve Türkiye,” *Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, s. 129-153.
- Küüksakarya, Sevilay (2014); “Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Endüstri içi Ticaret: Türkiye Üzerine Bir İnceleme,” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Lancaster, Kelvin (1980); “Intra-industry Trade under Perfect Monopolistic Competition,” *Journal of International Economics*, Cilt 10, Sayı 2, s. 151-175.
- Lapińska, Justyna (2015); “The Economic İntegration As A Determinant of Intra-Industry Trade: The Case Of Poland,” *Scientific Papers of The Universtiy of Pardubice, Faculty of Economic and administration*, Cilt 22, Sayı 33, s. 77-87.
- Lapińska, Justyna (2016); “Determinant Factors of Intra-Industry Trade: The Case of Poland and Its European Union Trading Partners” *Equilibrium, Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*, Cilt 11, Sayı 2, s. 251-264.
- Leitao, Nuno Carlos ve Muhammed Shahbaz (2012); “Liberalization and United States' Intra-Industry Trade,” *International Journal of Economics and Financial Issues*, Cilt 2, Sayı 4, s. 505-512.
- Lee, Hyun-Hoon ve Young-Youn Lee (1993); “Intra-Industry Trade in Manufactures: The Case of Korea,” *Weltwirtschaftliches Archiv*, Cilt 129, Sayı 1, s. 159-171.
- Li, Donghui, Moshirian Fariborz ve Ah-Boon Sim (2003); “Intra-Industry Trade in Financial Services,” *The Journal of Risk and Insurance*, 2003, Cilt 70, Sayı 2, s. 269-287.
- Loertscher, Rudolf ve Frank Wolter (1980); “Determinants of Intra-Industry Trade,” *Weltwirtschaftliches Archiv/Review of World Economics*, Cilt 116, s. 280-293.
- Lohrman, A.M. (2002); “A Dynamic analysis of Turkey's Trade with the European Union in the 1990s,” *Russian and East European Finance and Trade*, Cilt 38, Sayı 2, s. 44-58.

- Markusen, James R. (1995); "The Boundaries of Multinational Enterprises and the Theory of International Trade," *Journal of Economic Perspectives*, Cilt 9, Sayı 2, s. 169-189.
- Menon, Jayat ve Peter B. Dixon (1996); "How Important Is Intra-Industry Trade In Trade Growth ?," *Open Economies Review*, Cilt 7, Sayı 2, s. 161-175.
- Mohammed, Musah ve Petro Magai (2019); "Effect of regional economic integration on regional trade in africa: the case of regional economic communities," *Business Management Review*, Cilt 22, Sayı 2, s. 156-171.
- Milgram, Juliette and A. Isabel Moro-Egido (2010); "The Asymmetric Effect of Endowments on Vertical Intra-Industrial Trade," *The World Economy*, s. 746-777.
- Narin, Pınar (2002); "Endüstri-içi Ticaret ve İhracata Dayalı Sektörler Açısından Türkiye Uygulaması," Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Neary, J. Peter (2009); "Putting the "New" into New Trade Theory: Paul Krugmana's Nobel Memorial Prize in Economics," *Scand. J of Economics*, Cilt 111, Sayı 2, s. 217-250.
- Özer, İtir (2007); "Stratejik Ticaret Politikaları," *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, s. 65-102.
- Özdemir, Kerim ve Güven Delice (2012); *Uluslararası Ekonomik İlişkiler I-II*, Lisans Yayıncılık, İstanbul.
- Pala, Ali Murat (2011); "The Customs Union Between Turkey and The European Union and Its Effects on The Turkish Economy," Msc. Thesis, Northeastern University Boston, Massachusetts.
- Ratnayake, Ravindra and Premachandra Athukorala (1992); "Intra-industry Trade: The Australian Experience," *International Economic Journal*, Cilt 6, Sayı 2, s. 47-61.
- Reganati, Filippo ve Rosana Pittiglio (2005); "Vertical Intra-Industry Trade: Patterns And Determinants In The Italian Case," *Journal of Current Research in Global Business*, Cilt 7, Sayı 11, s. 29-35.
- Robson, Peter (1998); *The Economics of International Integration*, Taylor & Francis Ltd, London.
- Robson, Peter (2002); *The Economics of International Integration*, Fourth Edition, Routledge, Canada.
- Ruffin, Roy J. (1999); "The Nature and Significance of Intra-Industry Trade," https://www.researchgate.net/publication/5029981_The_Nature_and_Significance_of_Intra-industry_Trade, (Erişim Tarihi: 10.01.2018).

- Schiff, Maurice ve L. Alan Winters (2002); "Regional Cooperation, and the Role of International Organizations and Regional Integration," https://www.researchgate.net/publication/23549469_Regional_Cooperation_and_the_Role_of_International_Organizations_and_Regional_Integration, (Erişim Tarihi: 19.06.2019).
- Schüler, Martin Kurt (1995), "The Path of Intra-Industry Trade Expansion: The Cases of Spain and Turkey," *Metu Studies in Development*, Cilt 22, Sayı 1, s. 79-100.
- Sen, Sunanda (2010); "International Trade Theory and Policy: A Review of the Literature," *Levy Economics Institute of Bard College*, Sayı 635, s. 1-24.
- Seyidoğlu, Halil (2013); *Uluslararası iktisat: teori, politika ve uygulama*, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Seyidoğlu, Halil (2017); *Uluslararası iktisat: teori, politika ve uygulama*, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Shaked, Avner ve John Sutton (1984); "Natural Oligopolies and International Trade," *The Econometric Society*, Cilt 51, Sayı 5, s. 1469-1483.
- Sharma, Kishor (2000); "Pattern and Determinants of Intra-Industry Trade in Australian Manufacturing," *The Australian Economic Review*, Cilt 33, Sayı 3, s. 245-255.
- Stone, Joe A. ve Hyun-Hoon Lee (1995); "Determinants of Intra-Industry Trade: A Longitudinal, Cross-Country Analysis," *Weltwirtschaftliches Archive*, Cilt 131, s. 67-85.
- Sharma, Kishor (2004); "Horizontal and Vertical Intra-Industry Trade in Australian Manufacturing: Does Trade Liberalization Have Any Impact?," *Applied Economics*, Cilt 36, Sayı 15, s. 1723-1730.
- Suranovic, Steve (2010); *International Trade: Theory and Policy*, <https://resources.saylor.org/wwwresources/archived/site/textbooks/International%20Trade%20-%20Theory%20and%20Policy.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.08.2018).
- Şahin, Dilek (2015a); "Tekstil ve Hazır Giyim Sektöründe Endüstri-içi Ticaretin Analizi: Türkiye ve Çin Örneği," *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, s. 1-9.
- Şahin, Dilek (2015b); "Türkiye'nin ve G-8 Ülkelerinin Endüstri-İçi Ticaretinin Statik Analizi," *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, s. 98-107.
- Şentürk, Canan (2014); "Türkiye'nin Seçilmiş Ülkeler ile Endüstri içi Ticaretinin Endeks Yöntemine Dayalı Analizi," *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 20, s. 207-230.

- Şimşek, Nevzat (2005); Türkiye'nin Yatay ve Dikey Endüstri-içi Dış Ticareti, *D.E.Ü.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 20, Sayı 1, s. 43-62.
- Şimşek, Nevzat (2008); *Türkiye'nin Endüstri İçi Dış Ticaretinin Analizi*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Thorpe, Michael ve Zhaoyang Zhang (2005); "Study of the Measurement and Determinants of Intra-Industry Trade in East Asia," *Asian Economic Journal*, Cilt 19, Sayı 2, s. 231-247.
- Türkcan, Kemal (2005); "Determinants of Intra-Industry Trade in Final Goods and Intermediate Goods Between Turkey and Selected OECD Countries," *Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s. 21-40.
- Venables, Anthon J. (1994); "Economic Integration and Industrial Agglomeration," *The Economic and Social Review*, Cilt 26, Sayı 1, s. 1-17.
- Vogiatzoglou, Klimis (2007); "Intra and Extra-EU Intra-Industry Trade in Greece: Trends, Determinants, and Structural Adjustment," *Journal od Economic and Social Research*, Cilt 9, Sayı 1, s. 19-54.
- Walther, Ted (2002); *Dünya Ekonomisi*, (Çev: Ünal Çağlar), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Wooton, Ian (1988); "Towards a common market: Factor Mobility in a Customs Union," *The Canadian Journal of Economics / Revue canadienne d'Economique*, Cilt 21, Sayı 3, s. 525-538.
- Wyrzykowska, Elzbieta Kawecka, Lukasz Ambroziak, Edward Molendowski ve Wojciech Polan (2017); *Intra-Industry Trade of the New EU Member States Theory and Empirical Evidence*, PWN, Polonya.
- Yenilmez, Füsun ve Erol Kutlu (2005); "Türkiye ile AB Ülkeleri Arasındaki Endüstri-içi Ticaretin Önemi," *İktisat-İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt 20, Sayı 229, s. 45-63.

ÖZ GEÇMİŞ

İlk, orta ve lise eğitimimi memleketim Zonguldak'ta tamamladım. 2011 yılında Zonguldak Karaelmas Üniversitesi İşletme Yönetimi bölümünü kazandım. 2013 yılında Meslek Yüksekokulundan birincilikle mezun oldum. 2014 yılında Bülent Ecevit Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik bölümünü kazandım. 2017 yılında bölüm birincisi olarak mezun oldum ve aynı yılda Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimime başladım.

